

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

53.

SERDÜLŐKORBAN SZÜLT ANYÁK TÁRSADALMI, DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐINEK LONGITUDINÁLIS VIZSGÁLATA

A kutatás az OTKA támogatásával készült

BUDAPEST
1994/4

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
A FŐBB EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA	7
BEVEZETÉS	17
I. AZ ELSŐ ÍZBEN SERDÜLŐKORBAN SZÜLŐ NŐK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEI TÍZ ÉVVEL AZ ELSŐ GYERMEK MEGSZÜLETÉSE UTÁN	26
II. AZ 1983-BAN SERDÜLŐKORBAN GYERMEKET SZÜLT NŐK CSALÁDIÁLLAPOT-VÁLTOZÁSAI 1983—1993 KÖZÖTT. MILYEN OKOK VEZETTEK AZ ELSŐ GYERMEK APJÁVAL VALÓ KAP- CSOLAT MEGROMLÁSÁHOZ?	52
III. A SERDÜLŐKORBAN MEGKEZDETT SZÜLÉSEK NÉHÁNY EGÉSZSÉGÜGYI VONATKOZÁSA	78
IV. VÉDEKEZÉSI GYAKORLAT — SZEXUÁLIS/VÉDEKEZÉSI ISMERETEK	92
V. CSALÁDALAPÍTÁS SERDÜLŐKORBAN; HOGY LÁTJÁK EZT AZ ÉRINTETTEK 10 ÉVVEL AZ ELSŐ GYERMEKSZÜLÉS UTÁN? ...	97
VI. AZ ELSŐ ÍZBEN SERDÜLŐKORBAN SZÜLŐ ANYÁK 1983—1993 KÖZÖTT SZÜLETETT GYERMEKEINEK NEVELKEDÉSI KÖRÜLMÉNYEI	132
VII. A SERDÜLŐKORI SZÜLÉSEK KÖVETKEZMÉNYEIT, A CSALÁDI ÉLETET HOSSZABB TÁVON BEFOLYÁSOLÓ HATÁSAIT MAGYARÁZÓ TÁRSADALMI-DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK ELEMZÉSE	149
a) A jellemző életút vizsgálata többváltozós regresszióval (Változók számá- nak redukálása)	158
b) A magyarázó változók csoportjai és a típusváltozók közötti összefü- gések	169
KÖVETKEZTETÉSEK, FELADATOK	180
MELLÉKLET	198

A FŐBB EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A családalapítás problémái, nehézségei általánosan ismertek. Ezek egyrészt anyagi és egzisztenciális természetűek, hiszen a családot alapító fiataloknak otthont kell teremteniök, és az esetek túlnyomó részében erre a periódusra esik pályakezdésük is. A magyarországi gyakorlatnak, szokásoknak megfelelően a házasságkötést általában gyorsan követi a gyermek megszületése is, ami mind anyagilag, mind a szülői felelősségérzés kialakulása szempontjából próbatétel a fiatal pár számára. Az első évek jelentik a házaspár "összeszokásának", egy új életforma megalapozásának pszichológiai szempontból igen jelentős, felelősségteljes fázisát is. Nem ritkán a házasság egész időtartamát, sikerességét meghatározza, hogy a családalapítás mindeme szempontok szerint mennyire volt — a körülményekhez képest — zökkenőmentes, milyen feltételek, körülmények között ment végbe. Ezért a családalapítással összefüggő problémáknak mind a hazai, mind a külföldi családszociológiai vizsgálatok kiemelt figyelmet szentelnek.

Van a családalapításnak egy különleges fajtája. Ez az a helyzet, amikor az érintett felek — házastársak vagy élettársak, partnerek — mindenekelőtt a nő — szokatlanul, rendkívül fiatal életkorában jön létre az új család. Akkor, amikor a nő még a nagykorúságot sem érte el; serdülőkorú, vagyis családalapításra sem egzisztenciálisan, sem biológiailag, sem pszichikusan nincs igazán felkészülve. A családalapítás elsődleges indítéka ezekben az esetekben az, hogy a serdülőkorú nő — szándékosan, gyermeket kívánva, vagy éppen ennek lehetőségére nem is számítva — teherbe esik, és terhessége gyermekszüléssel végződik.

Ez azért is fontos kérdés, mert hazánkban a 18 éven aluli női népesség szüléseinek és terhességmegszakításainak aránya kedvezőtlenül magas: 1000 serdülőből évente mintegy 30 esik teherbe. A terhességek mintegy 60%-a terhességmegszakítással, 40%-a pedig gyermekszüléssel végződik. A családpolitikának, szociálpolitikának tudnia kell, hogy milyen rétegeket érint ez elsősorban, tudnia kell továbbá, hogy — ha tudomásul is vesszük, hogy számos ok, körülmény miatt számolni kell az igen fiatal korban megkezdett szexuális élet tényével — vajon van-e realitása a teherbeesések elkerülésének és a serdülőkorú családalapítás késleltetésének. Ám arra is fel kell készülni, hogy vannak olyan szocializációs faktorok, amelyek — legalábbis meghatározott társadalmi csoportokban — a serdülőkorú gyermekszülés és családalapítás tartósulását, generációról generációra ismétlődését segítik elő. Fel kell tenni a kérdést, hogy ez esetben egy toleráns, segítőképző társadalompolitika, családpolitika számára

vajon egyedüli eszköz-e a szociális segítség, vagy találhatók-e olyan eszközök is, amelyek e fiatal családok életvezetéséhez tudnak olyan támaszt nyújtani, amelyek révén a családok marginális helyzetbe sodródásának esélyei csökkennek.

A KSH Népelemsztudományi Kutató Intézetének szervezésében 1983 egy adott félévében sikerült országos viszonylatban felkeresni mindazokat a 17 éves vagy fiatalabb korban terhességmegszakításon átesett, vagy gyermeket szülő nőket, akiknél e szülészeti esemény egészségügyi intézményben történt. A velük készített interjúk alapján képet alkothattunk e fiatal női népesség társadalmi összetételéről, családi háttéréről, a fiatalkori párkapcsolatok természetéről.

Az 1983. évi vizsgálatot — az érintett fiatal anyák újrafelkeresésével — 1993-ban megismételtük. Így képet alkothattunk arról, hogy ennek az életkor, de más társadalmi-demográfiai összetevők szerint is jellegzetes csoportnak családalapítását, annak körülményeit, sikerességét vagy kudarcait milyen sajátosságok jellemzik.

Már 11 évvel ezelőtt, 1983-ban, az első vizsgálat alkalmából megállapíthattuk, hogy a 18 éves koruk betöltése előtt teherbe esett serdülők nem alkotnak homogén csoportot. Homogén ugyan ez a csoport abból a szempontból, hogy mindegyik tagjára jellemző az igen fiatal korban megkezdett szexuális élet és ennek következményeként a tizenéves korban bekövetkezett terhesség, de a teherbeesés körülményei, a teherbeesést motiváló okok, majd a teherbeesés utáni magatartásuk, a terhesség kimenetelére vonatkozó döntésük jelentősen eltér. Ezeket a magatartásbeli különbségeket alapvetően a társadalmi háttérben és a demográfiai jellemzőkben tapasztalt eltérések magyarázzák. Részben a terhesség megszakítása, illetve kihordása, részben a családi állapot alapján a fiatalkorú terhesek négy csoportját különítettük el:

- a terhességüket megszakító serdülők csoportja, akik mind demográfiai jellemzőiket, mind társadalmi-demográfiai háttérüket tekintve nem nevezhetők marginális helyzetű csoportnak; minden paraméterük a korosztályukra jellemző adatokkal, ismérvekkel azonos;
- a házas családi állapotban gyermeket szült fiatal anyákat ugyancsak nem tekinthetjük periférikus helyzetben lévő csoportnak. Iskolai végzettségük, családi-társadalmi háttérük szempontjából ugyan elmaradnak az előbbi, vagyis a terhességmegszakításon átesett csoporttól, vagyis valamivel a társadalmi átlag alatt elhelyezkedő

rétegből származnak, ám ebben a rétegben a tizenéves kori házasságkötés és gyermekvállalás természetes magatartásnak minősül;

- az élettársi kapcsolatból gyermeket vállaló serdülőkorú anyák a fiatal terhesek legelesettebb, kifejezetten hátrányos helyzetű csoportját jelentik. Jellemző rájuk a nagyfokú homogenitás. Igen alacsony, gyakran az analfabétizmus határát súroló kulturális szint, az ingerszegény családi környezet és a cigány származásúak magas aránya meghatározó a fiatal anyák e csoportjában. A gyermeket általában tudatosan vállalják, miután az élettársi kapcsolat ebben a társadalmi rétegben elfogadott életforma, s így a döntést a család is támogatja;
- végül a házasságon kívül szült, egyedülálló anyák képezik valójában az ún. "megegett lányok" csoportját. Összetételük heterogén, de alapvetően jellemző rájuk, hogy terhességükkel igen későn fordulnak orvoshoz, s így voltaképpen a kényszerítő körülmények hatására szülik meg gyermeküket.

Ami az arányokat illeti, 1983-ban azt találtuk, hogy a gyermeket szült serdülőkorú nőknek mintegy 59 százaléka már akkor házas családi állapotú volt — legalábbis a gyermek megszületésének időpontjáig megkötötték a házasságot. 28—29 százalék volt azok aránya, akiknek első gyermeke élettársi kapcsolatból származott — ez az élettársi kapcsolat a nő igen fiatal kora ellenére esetenként már hosszabb ideje, akár egy-két éve is fennállt. Az egyedülálló hajadonok aránya, vagyis azoké, akik a gyermek apjával előzőleg nem éltek családi életközösségben, az összes, gyermeket szült serdülőn belül mintegy 11—12 százalék volt.

Több szempontból is végigkövettük a fiatal anyák életútját az első gyermekszülés után következő periódusban, az anyává válásukat, családalapításukat követő első tíz évben.

Az egyik legfontosabb változás az, hogy az 1993. évi felmérésben is szereplő anyák között családi állapot szempontjából igen jelentős homogenizálódás ment végbe¹. Tíz évvel az első gyermek megszületése után már csak alig több, mint 9 százalékuk maradt hajadon családi állapotban, mintegy 81 százalékuk házasként, 9 százalékuk elváltként, nem egészen 1 százalékuk pedig özvegyként élt. Ám a hajadonon maradtaknak is mintegy fele tartós párkapcsolatban élt 1993-ban. A házások között azok vannak legtöbben, akiknek első házassága az első gyermek apjával tíz év után is fennmaradt. De a tíz évvel ezelőt hajadonként szülő leányok számottevő része a későbbiekben ugyancsak férjhez ment első gyerme-

¹Az 1993. évi felmérésből az 1983-ban szült anyák 34%-a kimaradt. Erről, ill. ennek lehetséges következményéről a Bevezetés c. rész ad tájékoztatást.

kének apjához, vagyis korábbi élettársához. Sőt, az apával való kapcsolat legalizálása még az annak idején egyedül maradt hajadon anyák közel egyharmadánál is sikerrel járt.

Természetesen nem tudhatjuk, hogy fenti arányok hasonlóak voltak-e az 1993. évi megfigyelésből kimaradt anyáknál. Logikai megfontolások alapján nem zárható ki annak lehetősége, hogy közöttük az egyedül maradtok aránya esetleg magasabb.

De a férjhezmenést nem csak a gyermek apjával való kapcsolat legalizálása motiválta, hanem a házasság, mint életforma preferálása is. Vagyis az, hogy a fiatal anyák — ha első gyermekükkel egyedül is maradtak — mégis perspektivikusan ily módon kívánták rendezni életüket. A hajadon családi állapotban szült nők jelentős hányada — ha nem is első gyermekének apjához — de tíz év leforgása alatt férjhez ment.

A házasságkötésre törekvés motívuma teljesen általánosnak mondható tehát. Tíz év alatt megvalósult "házasságtörténetük" már nagyon hasonlít a magyarországi általános szokásokhoz: a tizenéves korban gyermeket szült nők házasságai semmivel nem bomlékonyabbak, mint amennyire az korosztályuk női népességében, illetve hasonló házasságtartam mellett általánosan tapasztalt. Úgy gondoljuk, ehhez az is hozzájárul, hogy a házasság ún. presztízsnyújtó funkciója ebben a rétegben nagyon erős. Részben, mert a házasság anyagi biztonságot nyújt — kutatásunk például azt mutatta, hogy törvényes férj mellett a fiatal anyák gyorsabban jutottak önálló lakáshoz. De azért is, mert abban a társadalmi rétegben, amelyből a fiatal anyák nagy része származik, a törvényes házasság szinte az egyedüli eszköz arra, hogy kifelé a család jó képet mutasson fel magáról, a környezet megbecsülését kivívja. Más, egzisztenciális eszközökkel — például jó állással, magas keresettel — ezt nem tudnák biztosítani. Mégis meg kell jegyezni, hogy a serdülőkorban gyermeket szült nők többsége olyan réteget jelent, amelyben a hosszabb-rövidebb ideig tartó élettársi kapcsolatok gyakoribbak, mint korosztályukban általában. Ez — jóllehet, a vizsgálati mintánk több, mint egyharmadát kitevő, cigány származású anyák körében még nagyobb mértékű — a nem cigány származásúakra ugyanúgy érvényes. Van például egy olyan, bár igen kis számú csoport is, amely első gyermekének apjával élettársi kapcsolatát tíz éven át ebben a formában őrizte meg.

A fiatal korban szült nők társadalmi összetételét vizsgálva továbbra is a korosztályukétól elmaradó, alacsony iskolázottság, a szakképzettség hiánya, és — főképp az átlagosnál nagyobb gyermekszám miatt — a nem dolgozók, a háztartásbeliek nagy aránya jellemző. Tíz évvel korábban még voltak — ha mérsékelten is — tanulási terveik. (A sokuknál félbeszakadt iskola befejezése, szakmaszerzés.) Ezek a tervek — mint kiderült — csak egy-egy kivételes

esetben valósultak meg. A férjek és élettársak összetételét vizsgálva is egy, az adott férfikorosztályénál alacsonyabb iskolai végzettséget regisztrálhattunk. Közöttük — legalábbis vizsgálatunk időpontjában, 1993-ban — igen nagy volt a munkanélküliek aránya. Ez azzal is összefügg, hogy — mivel a serdülőkori szülések meghatározó többsége községekben történik — a tíz év után felkeresett és megtalált családok zömmel ma is községi lakosok, s ezen belül is olyan területeken (megyékben) koncentrálódnak, amelyek e szempontból hátrányosabb helyzetben vannak (pl. Szabolcs-Szatmár-Bereg; Borsod-Abaúj-Zemplén). Mindezek azt eredményezték, hogy a serdülőkorban szült anyák újonnan kialakított családjai, a családok társadalmi összetétele — legalább is a megtalált családoknál — nem különbözik a tíz évvel korábbi, gyermekkori, "származási" családjuk összetételétől. Az ebből való kitörést egyedül az iskola, a továbbtanulás, vagy a megállapodottabb, jobban kereső házastárs jelenthette volna. Igaz, a tanulást a korán bekövetkezett terhesség és szülés miatt kényszerültek félbehagyni. De a fiatal nők szocializációja, kulturális környezete is visszatartó erőt jelentett. Továbbtanulási terveik hiányát az anyák nemcsak a korai gyermekszüléssel és a gyermek miatti lekötöttségükkel indokolták, hanem azzal is: "egyébként sem lett volna már kedvük tanulni, iskolába járni".

Mindezek arra vallanak, hogy a fiatalkori gyermekszülés az anyákat nem sodorta rosszabb helyzetbe, mint amilyenben maguk is felnevelkedtek. Sőt, inkább azt mondhatjuk, hogy családalapításuk gyakorlatilag az általánosan elfogadott, és saját társadalmi környezetük által követett normáknak, hagyományoknak felel meg. Ezzel egybecseng a fiatal anyák gyermekszámának alakulása is. Ők maguk is zömmel sokgyermekes családokból származtak, s tíz év alatt megvalósult termékenységük korosztályuk női népességének termékenységét számottevően meghaladja. Vizsgálati mintánkban tíz év alatt 40—41 százalék lett a három- és többgyermekesek aránya — ez országos viszonylatban, ugyanezen korosztályban 10 százalék alatt marad.

A gyermekszülés egészségügyi vonatkozásait vizsgálva már 1983-ban kimutattuk, hogy a fiatalkorú anya szüléseinél gyakrabban léptek fel szövődmények, és nagyobb valószínűséggel hoztak világra kis súlyú, éretlen magzatot. Ez szociális faktorokkal is összefüggött: a kedvezőtlen paraméterek gyakoribbak voltak a hajadon családi állapotban szülő serdülőknél, mint a házasoknál. A kis súlyú, vagy a terhesség 37. hete előtt megszületett gyermekek aránya az anya 18 éves kora után bekövetkezett szüléseinél sem csökkent lényegesen, és

továbbra is összefüggést mutat az anya szociális kondícióival. A kedvezőtlen szociális feltételek tehát e fiatal családokban tartósan fennállnak.

A gyermekek nevelkedési körülményei általában rendezettek. Túlnyomó többségük teljes, kis hányaduk egyszülős családban, vagyis családi körülmények között nevelkedik. Előzetes feltételezésünkkel szemben nem igaz tehát, hogy nagyobb mértékben kerültek volna állami gondozásba vagy örökbeadó szülőkhöz — az e sorsra jutott gyermekek aránya az országos átlagnak felel meg. Elenyészőnek mondható az apasági perek száma is. Az azonban megállapítható, hogy a gyermekre nézve hátrányos helyzetek (ilyen például az édesapa hiánya, az otthonról való elkerülés) az elsőszülött gyermekeket valamivel nagyobb mértékben sújtják, mint a további születési sorszámúakat. Ez részben abból következik, hogy tíz év után az anyák mintegy 28 százalékánál megszűnt a kapcsolat az első gyermek apjával.

A gyermekek első három évüket szinte kivétel nélkül az anya mellett töltötték/töltik. Óvodai nevelésben azonban relatíve sokkal kevesebben részesülnek, mint az kívánatos lenne. Különösen így van ez, ha az édesanya alacsonyan iskolázott, többgyermekes és nem dolgozó. Ilyenkor úgy érzik: "úgyis otthon vagyok", ezért nem tartja fontosnak a gyermek óvodába küldését. Az óvoda hiánya — mint kimutattuk — később a gyermekek iskolai teljesítményét is visszaveti. Azonban mégis inkább a szülők társadalmi hátterével függ össze, hogy a fiatal anyák iskolás gyermekei között elég magas az egyszer vagy többször osztályt ismétlők, vagy gyenge osztályzattal minősítettek aránya. Bár e korai tanulmányi eredményekből (hiszen a legidősebb gyermek is még csak 10 éves) nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, az első iskolaévekben történő lemaradás elég aggasztónak tűnik. Azt vetíti előre, hogy e gyermekek — anyáik mintájára — idő előtt válnak "túlkorosokká", s hagyják abba a tanulást.

Az anyák szubjektív helyzetmegítélését vizsgálva általánosan jellemző, hogy korai anyává válásukat sem annak idején, sem tíz év után nem érzik rendkívülinek, vagy különösebben hátrányosnak. Visszaemlékezve, az első kisbaba ellátásával, gondozásával kapcsolatos tennivalók nem tűntek számukra nehéznek — ez alól csak a beteg kisbaba ápolása jelent kivételt — és a háztartási teendőkbe is könnyen beletanultak. Ehhez az is hozzájárult, hogy az első időkben sokan együttéltek szüleikkel, akik — még ha korábban haragudtak, veszekedtek is a váratlan terhesség miatt — zömmel megbékéltek, és a fiatal család segítségére voltak. A fiatalkori gyermekszülés hátrányát inkább csak az elmaradt szórakozásban, a gyermekkel való túl nagy lekötöttségben látják.

Az általános képhez azonban hozzátartozik, hogy a tizenéves korban szült anyák csoportján belül elég sokan vannak, akiknek élete korántsem volt ennyire "sikeres". Főképp azoké, akiknél a nehéz objektiv körülményeket súlyos egyéni problémák kísérik. Ilyen probléma például, ha a szülők nem békéltek meg, s így véglegesen elmaradt a szülői segítség, ilyen a férj/partner agresszivitása, vagy éppen az a tény, hogy a gyermek megléte akadályozza, hogy az elhagyott fiatal anya végleges, megbízható társat találjon. Az ilyen körülmények olykor közvetlenül, olykor közvetve függenek össze az érintett anyák fiatalkori gyermekszülésével. De nem csak avval. Bizonyos jelenségek — például a férj vagy élettárs munkakerülése, agresszivitása, alkoholizálása, mint a problémák, konfliktusok megoldásának eszköze — az adott társadalmi rétegre talán az átlagosnál is nagyobb mértékben jellemzőek.

Ugyanakkor azt találtuk, hogy a fiatal anyák tíz év után lényegesen elégedetlenebbek anyagi körülményeikkel és saját életükkel, mint azt más vizsgálatokban, hasonló korú fiatal szülőket kérdezve tapasztaljuk. Az iskolai osztályozás analógiájára értékelve ezt a két szférát, közepes, vagy annál gyengébb átlag-osztályzatokat kapunk. Ha újrakezdhetnék életüket, a többség valamivel későbbre, 18—20 éves korára tenné első gyermekszülését, a három-, vagy többgyermekesek pedig kevesebb gyermekre vállalkoznának. Valahol ott lebeg tehát előttük egy elmulasztott ideálkép: a nagykorúság elérése utáni családalapítás, majd két, legfeljebb három gyermek. Hogy az iskolázás, a szakmaszerzés, és nem utolsósorban a szexuális kultúra hiányában társadalmi esélyeik ekkor is korlátok közé szorulnának, azt többségük valószínűleg még most, tíz évvel a végzetes lépés után sem érzékeli.

A kutatási eredmények ismeretében fel kell tenni a kérdést, hogy mi a teendő; milyen társadalmi segítségre lenne szükség az ily módon, tehát az anya biológiailag, pszichikusan még nem kialakult életszakaszában létrejött családok számára, s korrigálhatók-e valamilyen mértékben azok a hátrányok, amelyek az e családokban nevelkedő gyermekeket érhetik.

Számolni kell azzal, hogy — ha a korai házasságok aránya az utóbbi években észrevehetően le is csökkent — továbbra is találni fogunk nem kis számban olyan fiatal párokat, akik akár házasságkötés mellett, akár annak mellőzésével, élettársi kapcsolatban, de az együttélés és családalapítás mellett döntenek. A népesség egy elég számottevő részében intenzíven élnek a korai házassodást (vagy éppen házasságkötés nélküli együttélést) elfogadó, azzal egyetértő hagyományok. Ez nem is nevezhető Magyarországon új jelenségnek. Kétségtelen, hogy a házasságkötés életkora adminisztratív eszközökkel is késleltethető. Példa erre az 1987-ben életbelépő Családjogi Törvény, amely 16, illetve 18 évre emelte fel a házasságkötés engedé-

lyezésének korhatárát. Hatására ugrásszerűen csökkent a 17 éves kor előtt házasságot kötő nők aránya. Szokásokat, hagyományokat azonban nehéz ugrásszerűen megváltoztatni adminisztratív eszközökkel. Az intézkedéseknek pedig akár diszfunkcionális hatásuk is lehet. S — minthogy az igen fiatal kori házasságkötések legfőbb indítéka többnyire a nő terhessége — a házasság elhalasztásának kényszere növelheti a házasságon kívül született gyermekek számát, a terhességmegszakítások gyakoriságát, illetve a házasságkötés nélküli együttéléseket. Ezért is kell hangsúlyozni, hogy a törvényes kötöttségek csak akkor lehetnek hatékonyak, ha azok bevezetésével együtt erőfeszítések történnek a házasságról és a családról alkotott felelősség növelése érdekében. Ezt részben a családi életre felkészítés jól kidolgozott, általánossá váló iskolai programja is elősegítheti.

Fontosnak tartanánk, hogy a gyermekszülés miatt iskolát félbehagyó lányok ne maradjanak ki, még egy rövid időre sem a társadalom gondoskodásából. Az iskola hirtelen félbeszakítása és a gyermek megszületése közötti időszak mind pszichikusan, mind egzisztenciálisan igen kritikus periódus. És a szülők nagy része is éppen ekkor a legellenségesebb, mivel többnyire ők maguk is csak ekkor, váratlanul, kész tényként értesülnek leányuk terhességéről. Meg kellene találni azt a gondozási formát, ahová akár már az iskola "beajánlja", továbbküldi a terhes serdülőt, s ahol a megszokott terhesgondozáson túlmenően bizonyos életvezetési tanácsokat is adnak a fiatal anya számára. (Ezek főbb, lehetséges témaköreire kutatásunk alapján részletesebb javaslatunk is vannak.)

Szükség lenne arra is, hogy a családlátogatást végző védőnők, szociális munkások oktatásának, felkészítésének tematikája kibővídjön olyan speciális ismeretekkel, amelyek az igen fiatal korban létrejött családok speciális problémáit dolgozzák fel. Ennek az ismeretanyagának abból kellene kiindulni, hogy a társadalom perifériáján elfoglalt hely újratermelődése nem kizárólag szociális okokból következik be; ahhoz olyan, demográfiai természetű okok is hozzájárulnak, amelyeket generációs hagyományok erősítenek. Ennek hatását nem lehet csupán csak segítyezéssel, az ún. szociális hálóval kivédeni. Jóllehet ez is igen fontos a családok megsegítése szempontjából, nem biztosít kilépést a marginális helyzetből. Hosszabb távon ezt mindenekelőtt az iskolázás, és a következetes szexuális nevelés segítheti elő. Meg kellene találni a módját annak, hogy a serdülőkorú anya-gondozás kiterjedjen arra is; a fiatal anya kapjon ösztönzést és lehetőséget legalább az általános iskola befejezésére, s ha lehet, szakma tanulására. De rövid távon olyan életvezetési tanácsok is nagy segítséget jelenthetnek, amelyek azt sugallják a fiatal családok számára: helyzetükön önerőből is javíthatnak.

Serdülőkori terhességekről beszélve ugyan értelemszerűen mindig a nőkről van szó, fel kellett figyelniük arra, hogy az esetek túlnyomó többségében a férfiak, partnerek (főképp az élettársak) is igen fiatalok voltak a családi élet kezdetén. Kisebb részük még ugyancsak tinédzser fiú volt az első gyermek megszületésekor. Abból, hogy a kapcsolatok nagyrészt tíz év után is fennmaradtak, arra következtethetünk, hogy új szerepüket zömmel ők is elfogadták. Azonban a válási okokat vizsgálva — beleértve ebbe azokat az eseteket is, amikor az első gyermek apjával való élettársi kapcsolat szakadt meg — számunkra úgy tűnt, hogy míg nők esetében az anyaság, a gyerekekről való gondoskodás kötelezettsége révén a serdülő anyák viszonylag gyorsan "fel nőttek", a fiúk, férfiak esetében ez korántsem ilyen egyértelmű. Valószínűleg igaz lehet, hogy a fiúk, a férfiak apaságra, családalapításra való felkészítése sokkal elhanyagoltabb terület. A nagyon korán apává vált, sokszor még a katonaság előtt álló fiúk egy része súlyos szerepzavarba kerül, amiből alkoholizálással, agresszióval, új partner keresésével, lakóhelyükről való elköltözéssel ("eltűnéssel"), a kisgyermek elhagyásával igyekeznek szabadulni. Ezt a környezet vélekedése is elősegíti; a fiúk, férfiak erkölcsi magatartásával kapcsolatban a közvélemény megengedőbb. A probléma mégis felveti azt, hogy a szexuális nevelést, a családi életre nevelést, a családi élet és a gyermek iránti felelősség kialakítását — legalábbis ebben az igen fiatal életkorban — speciális, nemekre szabott tematikával kellene kibővíteni.

Térjünk vissza még egyszer a házasságból, illetve élettársi kapcsolatból történő, a demográfia műszóhasználatával: legitim és illegitim szülések problematikájára. Megállapíthatjuk, hogy a serdülőkorban szülő nők meghatározó része esetében olyan társadalmi rétegről van szó, amelyben az élettársi kapcsolat, mint életforma elfogadottabb, és az érintettek egyéni életén belül több, egymást követő élettársi kapcsolat létesítése sem szokatlan. Mégis azt tapasztaljuk, hogy ha a szülés házasságon kívül történik, az első gyermek megszületése utáni rövidebb-hosszabb időszakban kétfajta életvezetési stílus valósul meg. Főképp a cigány etnikumhoz tartozó anyák körében — de ott is csak egy szűk rétegben — jellemző az élettársi kapcsolatok tartós fennmaradása. Tapasztalatunk szerint ezekben az esetekben az élettársi kapcsolat minden szempontból "házasságként" működik; fennállása semmiképpen sem magyarázható a "modernnek tűnő" életforma, a "divat" követésével. Úgy gondoljuk, a szociálpolitikának, a családpolitikának nagy toleranciával kell kezelnie ezt.

Az első ízben serdülőkorban, élettársi kapcsolatból gyermeket szült nők többségére azonban nem ez jellemző. Kapcsolatukat élettársikkal igyekeznek házassággal legalizálni;

ha ez nem sikerül, akkor pedig előbb-utóbb új kapcsolatot találnak, és igyekeznek férjhez menni. Ez minden szempontból szerencsés megoldás. Kutatásunk is alátámasztja, hogy a törvényes házasság az anya egzisztenciája, a gyermekek nevelkedése szempontjából is jobb feltételeket biztosít. Ennek az életvezetési tervnek a támogatása kiemelten fontos, ezt különböző családi tanácsadó szolgáltatások is javasolhatnák a fiatal anya számára. De szükség lenne arra is, hogy maga a népesedéspolitika, családpolitika alkalmazzon olyan megoldási formákat, eszközöket, amelyek prioritásokat nyújtanak a törvényes házasság számára. Ez azért is indokolt, mert — mint arról már szó volt — a házasságkötési korhatár felemelésének mellékhatásaként már ma is vannak jelei annak, hogy emelkedik a házasságon kívül született gyermekek száma. Ez nemcsak jelentős szociális terhet jelent, hanem a gyermekek nevelkedésének biztonságát is veszélyezteti. Mind a személyes tanácsadásnak, mind a népesedéspolitika, a családpolitika által nyújtott prioritásoknak szerepe lehet abban, hogy a korán szülővé vált fiatalok laza formában történő együttélésüket "átmenetinek" tekintsék, és minél nagyobb számban tartsák családalapításuk egyik legfontosabb elemének a kapcsolat mielőbbi legalizálását.

A serdülőkori gyermekvállalás és családalapítás kérdése iránt az utóbbi években hazánkban is megélnéknélő érdeklődés mutatkozik. A szakemberek, sőt a kormány részéről is megnyilvánuló figyelem garanciát jelenthet arra nézve, hogy lépések történjenek mind a fiatalok szexuális ismereteinek, fogamzásgátlási kultúrájának javítására, mind pedig a fiatal korban létrejött családok toleráns, segítőkész társadalmi támogatására.

BEVEZETÉS

Hazánkban a 18 éven aluli női népesség szülei és terhességmegszakításainak aránya kedvezőtlenül magas: 1000 serdülőből évente mintegy 30 esik teherbe. A terhességek mintegy 60%-a megszakítással, de 40%-a gyermekszüléssel végződik. A statisztikai adatok szerint 28 fejlett ország rangsorában ez az arányszám csak Romániában nagyobb.

Tíz évvel ezelőtt, 1983-ban a Népeségtudományi Kutató Intézetben egy kutatás keretében sikerült országos viszonylatban felkeresni mindazokat a 17 éves vagy fiatalabb korban terhességmegszakításon átesett, vagy gyermeket szülő nőket, akiknél e szülészeti esemény egészségügyi intézményben történt. A kutatás eredményei alapján képet alkothattunk a fiatal női népesség társadalmi összetételéről, családi háttéréről, a fiatalkori párkapcsolatok jellegéről.

A szakirodalomban gyakori utalások vannak arra vonatkozóan, hogy a serdülőkori gyermekszülés negatív következményei nem csak az anya életében bekövetkezett, rövid távú hatásokban mutatkoznak meg, hanem legalább olyan jelentősek az anyák életét, demográfiai magatartását és társadalmi helyzetét hosszú távon meghatározó kihatásai is. Ezek a megállapítások azonban általában hipotetikusak; ismereteink szerint eddig még sehol sem kísérelték meg empirikus verifikálásukat. Ezért is véljük újszerűnek azt a vállalkozást, hogy az OTKA, illetve az OKTK anyagi támogatásával az 1983. évi vizsgálatot — az érintett anyák újrafelkeresésével — megismételhetjük, s a 10 év alatt bekövetkezett változásokat regisztrálhattuk.

Az 1993. év kutatás megtervezése

Mint fentebb említettük, a Népeségtudományi Kutató Intézetben 1983-ban kezdődött meg a serdülőkori terhességek és élveszülések átfogó vizsgálata. Ez a kérdéskör abban az időben számos fejlett ipari országban került az érdeklődés homlokterébe — és ez az érdeklődés azóta sem lanyhult. A demográfusok, szociológusok, orvosok részéről megnyilvánuló fokozott érdeklődés részben arra vezethető vissza, hogy a társadalmi-gazdasági fejlettség közel azonos színvonalán álló országokban, azaz közel azonos társadalmi-gazdasági háttér esetén is a fiatalkori nők terhességeinek előfordulási gyakorisága igen különböző. Ertérő a serdülők magatartása a bekövetkezett terhesség kimenetelét illetően is, azaz megegyező

teherbeesési arány esetén is különbözhet az egyes országokban a tizenéves nőktől származó szülések és terhességmegszakítások aránya.

Magyarországon a serdülőkorúak szüléseinek és terhességmegszakításainak aránya nemzetközi viszonylatban is igen magas. A 18 éven aluli nők termékenysége egy hosszabb periódust alapul véve erőteljes emelkedést, majd stagnálást mutat. A terhességmegszakítások vonatkozásában az emelkedés ugyan átlagosan csak kisebb mértékű volt, de éppen a legfiatalabb korosztály esetében már jelentősebb növekedés volt tapasztalható. Az 1983-ban megkezdett kutatás fő célkitűzése az volt, hogy választ keressen a magyarországi helyzet kialakulásában szerepet játszó leglényegesebb okokra, és feltárva a fiatalokú terhesek magatartását befolyásoló társadalmi-demográfiai tényezőket, következtetéseket vonjon le a társadalmi cselekvés számára, ajánlásokat fogalmazzon meg a kérdés társadalmi kezelése, és az esetleges beavatkozás irányára, lehetőségei számára².

A serdülőkori termékenység társadalmi-gazdasági hátterét elemző nemzetközi vizsgálatok tapasztalatai alapján megállapíthattuk, hogy Magyarország szinte predesztinálva van a magas serdülőkori termékenységre; szinte valamennyi tényező, amely szerepet játszhat a magas fiatalokú termékenység kialakulásában, jellemző a magyarországi helyzetre.

A fiatalokú terhességek kérdésével foglalkozó külföldi szakirodalom serdülőnek a 20 éven aluli korcsoportot nevezi, vagyis a serdülőkori terhességek kutatását a 15–19 éves korcsoportra vonatkoztatva végzik.

Kutatásunkkal megállapítottuk, hogy Magyarországon a 15–19 éves női népesség teherbeesési és termékenységi magatartása jelentős mértékben eltér a nyugat-európai és dél-európai országok azonos korú női népességének magatartásától. Ez főképp arra vezethető vissza, hogy nálunk a 18–19 éves női népesség nem a serdülőkorú, hanem inkább a felnőtt női népességre jellemző magatartásformát mutatja. Ez a nyugat-európaiktól eltérő magatartás a korai házasságra vezethető vissza. A serdülőkori termékenységi mutatók érvényessége Magyarországon a 15–17 éves korcsoportra korlátozódik, vagyis nálunk e korcsoport teherbeesési és termékenységi magatartása az európai országok többségében élő 15–19 éves

²Az 1983. évi, első adatfelvétel eredményeinek összefoglalását lásd: *Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit: A terhességmegszakításon átesett 18 éven aluli hajadonok társadalmi, demográfiai jellemzői*. NKI Közlemények, 62. sz. 1986/2. 114 p.; *A 18 éven aluli házas családi állapotú anyák társadalmi, demográfiai, egészségügyi jellemzői*. NKI Közlemények, 63. sz. 1986/3. 128 p.; *A 18 éven aluli, házasságon kívül szült anyák társadalmi, demográfiai, egészségügyi jellemzői*, NKI Közlemények, 64. sz. 1987/1. 175 p., valamint *Pongrácz Tiborné: Serdülőkori terhességek társadalmi-demográfiai vonatkozásai*. NKI Kutatási Jelentések, 32. sz. 1987/2. 217 p.

női népesség magatartásával azonos. Ebből következik, hogy a serdülőkor demográfiai szempontból nálunk korábban zárul le, gyakorlatilag a 18. életév betöltésével.

Az 1983-ban elvégzett első empirikus vizsgálat a fentiekben ismertetett, főbb összefüggéseket alátámasztó népmozgalmi adatok elemzésére épült. A serdülőkorban teherbe esett nők körében lefolytatott kérdőíves vizsgálat a téma első interdiszciplináris megközelítését jelentette hazánkban, de azt megelőzően a nemzetközi szakirodalomban sem találtunk hasonló jellegű, adatfelvételen alapuló kutatást.

Az empirikus vizsgálat bebizonyította, hogy a 18 éves koruk betöltése előtt teherbe esett serdülők nem jelentenek homogén csoportot. Homogének ugyan abból a szempontból, hogy valamennyiükre jellemző az igen fiatal korban megkezdett szexuális élet és ennek következményeként a tizenéves korban bekövetkezett terhesség, de a teherbeesés körülményei, a teherbeesést motiváló okok, majd a teherbeesés utáni magatartásuk, a terhesség kimenetelére vonatkozó döntésük jelentősen eltér. Ezek a magatartásbeli különbségek alapvetően a társadalmi háttérben és a demográfiai jellemzőkben kimutatható eltérésekkel magyarázhatók. Részben a terhesség megszakítása, illetve kihordása, részben a családi állapot alapján a fiatalkorú terhesek négy csoportja különült el:

- a terhességüket megszakított serdülők csoportja, akik mind demográfiai jellemzőiket, mind társadalmi-demográfiai háttérüket tekintve nem nevezhetők marginális csoportnak; minden paraméterük a korosztályukra jellemző országos adatokkal, ismérvekkel azonos;
- a házassági állapotban gyermeket szült fiatal anyák csoportja ugyancsak nem tekinthető periférikus helyzetbe került (vagy netán deviáns) csoportnak. Iskolai végzettségük, családi-társadalmi háttérük szempontjából ugyan elmaradnak az előző csoporttól, vagyis azt mondhatjuk, hogy valamivel a társadalmi átlag alatt elhelyezkedő rétegből származnak; ebben a rétegben a tizenéves kori házasságkötés és gyermekvállalás természetes magatartásnak minősül;
- az élettársi kapcsolatból gyermeket vállaló serdülő anyák a fiatalkorú terhesek legelesettebb, kifejezetten hátrányos helyzetű csoportját jelentik. Jellemző rájuk a nagyfokú homogenitás. Igen alacsony, gyakran az analfabétizmus határát súroló kulturális szint, az ingerszegény családi környezet és a cigány származásúak magas aránya meghatározó a fiatal anyák e csoportjára. A gyermeket általában tudatosan

vállalják, miután az élettársi kapcsolat ebben a társadalmi rétegben elfogadott életforma, s így a döntést a család is támogatja;

- a házasságon kívül szült, egyedülálló anyák képezik valójában az ún. "megesett lányok" csoportját. Összetételük heterogén, de alapvetően jellemző rájuk, hogy terhességükkel igen későn fordulnak orvoshoz, s így voltaképpen a kényszerítő körülmények hatására szülik meg gyermeküket.

A tíz évvel később elvégzett longitudinális vizsgálat — amelynek fő célkitűzése az volt, hogy feltárja: miként szervezték meg önálló családi életüket a serdülőkorban első gyermeküket szült anyák, hogyan alakultak családi körülményeik (pl. fennmaradt-e kapcsolatuk az első gyermek apjával, családi állapotuk hogyan változott 1983—1993 között), hogyan illeszkedtek be a társadalomba (pl. munkavállalásuk révén), hány gyermeket szültek, s milyen nevelést tudtak biztosítani gyermekeiknek — értelemszerűen nem terjedt ki arra a csoportra, amely 1983-ban megszakította terhességét. Újrafelkeresésük szinte lehetetlennek bizonyult volna, s 10 évvel későbbi családi életüket is megzavarta volna, ha fiatalkori "ballépésük" iránt érdeklődünk. Tekintettel arra, hogy akkori összetételük gyakorlatilag azonos volt a korosztályuk egészére jellemző mutatókkal (családi, társadalmi háttér, kulturális színvonal), nagyon valószínű, hogy e jellemzők 10 év után is megegyeznek a korcsoportjuknak megfelelő általános jellemzőkkel.

Ugyanakkor a longitudinális vizsgálat tematikájának kialakításához messzemenően felhasználtuk az 1983-ban szerzett tapasztalatokat.

Ezek egyik lényeges eleme az volt, hogy a kívánt/nem kívánt terhességek problematikája, elhatárolása is másképp vetődik fel nálunk a serdülőkori terhességek esetén, mint a nemzetközi szakirodalomban és gyakorlatban elfogadott kategorizálás. A külföldi szakemberek a nem kívánt terhességek csoportjába a terhességmegszakításokat és a házasságon kívüli szüléseket sorolják, míg a házasságból történő szüléseket — bár fenntartásokkal — de kívánt terhességnek fogadják el. Miután azonban a magyarországi serdülők házasságon kívüli szüléseinek számottevő része élettársi kapcsolatból, tudatosan vállalt, kívánt terhességből származik, hazai viszonylatban azt mondhatjuk, hogy nem kívánt terhességnek tekinthetjük a művi abortusszal végződő terhességeket és a szülések egy részét, döntően azokat a szüléseket, amelyek sem nem házasságból, sem nem élettársi kapcsolatból származnak. Ezzel szemben kívánt terhességnek kell elfogadnunk a házastársi, illetve élettársi viszonyból származó terhességeket, még akkor is, ha valószínűsíthetően ezek egy része nem is volt a

szó igazi értelmében kívánt vagy tervezett, de a gyermek megszületésével, a körülmények rendeződésével végül is azzá vált. (A házassági állapotban gyermeket szült anyák meghatározó része például csak a terhesség bekövetkezése után, a gyermek megszületésének időpontjáig kötötte meg házasságát, nem ritkán szülői rábeszélésre.)

Fontos kiindulópontnak tekintettük azt is, hogy a serdülőkori szülések problémáját a közvélemény igen gyakran a "cigánykérdéssel" azonosítja. Sokszor tetten érhető a társadalomban az a felfogás, hogy a tinédzser-terhességek elsősorban vagy kizárólag cigány származású fiataloknál fordulnak elő, s ezáltal a probléma egyrészt leszűkül a társadalom egy viszonylag kis létszámú csoportjára, másrészt a cigányok hagyományai és népesedési magatartása felveti, hogy egyáltalán érdemes-e bármit tenni a serdülőkori terhességek csökkentése érdekében, eredményes lehet-e bármilyen erőfeszítés. A kutatási eredmények egyértelműen bizonyították, hogy a serdülőkori terhességek és szülések problémaköre nem szűkíthető le egyszerűen cigánykérdésre. De bebizonyosodott az is, hogy az etnikai hovatartozás az egyes alcsoportokhoz tartozás szempontjából jól differenciáló változóként működik. Míg a terhességüket megszakító hajadonok, a házasságban gyermeket szült fiatalkorúak és az egyedülálló leányanyák esetében a cigány származásúak aránya eltérően ugyan, de átlagosan alacsony, addig a házasságon kívül, de élettársi kapcsolatban élő és gyermeket vállaló anyák csoportjára a cigány származású lányok túlsúlya jellemző.

Az első adatfelvétel eredményei megerősítették, hogy a fiatal nők termékenységi magatartásában a családi szocializációnak, az anyai minta követésének meghatározó szerepe van. Kimutatható, hogy azon anyák gyermekei döntöttek a terhesség kihordása mellett, akik maguk is serdülőként hozták világra gyermeküket, míg azok a fiatalkorúak, akiknek édesanyja későbbi életkorban — 20 éves kora után — szült először, nagyobb valószínűséggel választották szülés helyett a terhességmegszakítást. Demográfiai kutatásokból ismeretes továbbá, hogy a magas termékenységgel rendelkező nők termékenységtörténetüket viszonylag gyakran serdülőkorban kezdik meg, s ebből következően prognosztizálni lehet, hogy a vizsgált serdülő anyák jelentős része maga is az átlagosnál magasabb gyermekszámú, sokgyermekes anyává válik élete folyamán. A serdülőkorban szült nők értelemszerűen az átlagosnál jóval korábban fejezik be iskolai tanulmányaikat — csakúgy, mint saját édesanyjuk. Feltételeztük, hogy az alacsony iskolázottság és a korai gyermekszülés, majd magasabb gyermekszám együttesen azt eredményezik: a fiatal anyák újonnan kialakított családi és társadalmi körülményei — s

nagy kérdés, hogy így lesz-e ez saját gyermekeiknél is – nem térnek el saját, származási családjuktól.

A serdülőkori szülések egészségügyi vonatkozásainak vizsgálatánál a demográfiai és egészségügyi tényezők összefüggéseit igyekeztünk kimutatni. A vizsgálati eredmények alapján bizonyítható, hogy a serdülőkori gyermekvállalás negatív társadalmi következményei mellett egészségügyi szempontból is veszélyes mind az anyára, mind a gyermekre nézve. A biológiailag még éretlen anya szüleiéinél lényegesen nagyobb gyakorisággal léptek fel szövődmények, és a kiskorú anya mintegy kétszer nagyobb valószínűséggel hozott világra éretlen, kis súlyú magzatot. Így feltételezhettük, hogy a megszületett gyermek életkilátásai rosszabbak, fizikai és szellemi fejlődését tekintve már születése pillanatában hátrányos helyzetbe kerül. Kimutattuk ugyanakkor azt is, hogy az egészségügyi hátrányok szociális faktorokkal is összefüggenek. Így szükségesnek látszott annak további vizsgálata is, hogy tartószultak-e ezek az anya további gyermekszüleiéinél is, vagy pedig egyértelműen csak a fiatalkori gyermekszülés tényével függenek-e össze, másrészt pedig, miként alakulnak e gyermekek nevelkedési körülményei, pl. iskolázásuk eredményessége az egészségügyi, illetve szociális hátrányok mellett.

A longitudinális vizsgálat alkalmat kínált arra is, hogy a családalapítást e különleges helyzetben, vagyis igen fiatal korban megkezdett anyák tapasztalatait, problémáikat, nehézségeiket közelebbről megismerjük. Ezek elemzése révén – arra számítottunk – olyan megállapításokat, javaslatokat tehetünk, amelyeket a családi életre való felkészítésben lehet hasznosítani. Így részletesen megkérdeztük: hogyan élték át az anyák azt az időszakot, amikor első gyermekükkel hazatértek a kórházból; milyen viszonyt tudtak kialakítani szüleikkel, férjükkal, partnerükkel; mennyi ideig tartott, amíg beilleszkedtek az önálló családi életvitelbe és családi tennivalóik rutinná váltak; hogyan élték át azt, amikor – rövid időn belül – további gyermekük/gyermekeik megszülettek; visszatekintve előnyösnek, vagy inkább hátrányosnak érzik-e azt, hogy annak idején ilyen fiatal korban szültek és alapítottak családot; ha újrakezdelhetnék életüket, mit csinálnának másképpen; s saját, tíz évvel ezelőtti ismerethiányukon okulva mennyire tartják szükségesnek azt, hogy saját gyermekeiket időben felvilágosítsák a teherbeesés, illetve védekezés lehetőségeiről.

A tíz évvel korábban serdülőkorukban született fiatal anyák újrakérdezésének természetesen egyik legjelentősebb módszertani feladata az érintettek megtalálása volt. Mint említettük, az 1983. évi adatfelvétel kórházakban, illetve szülőotthonokban történt. Jóllehet, ekkor a kérdőívekre rávezették a megkérdezett anyák lakáscímét is, számolni kellett ezek eredendően pontatlan voltával, a tíz év alatt bekövetkezett lakáscímváltozásokkal (ami e populációban a családiállapot-, illetve név-változások miatt is meghaladja a 10 év alatt általánosan bekövetkező költözések, lakcímváltozások mértékét). De számolni kellett azzal is, hogy — ellentétben a tíz évvel ezelőtti, egészségügyi intézményekben koncentrált adatfelvétellel — most a minta területileg is szóródni fog, ami a felkeresés költségeit növeli. Kiindulópontunk mégsem lehetett más, mint az 1983-ban kitöltött kérdőívek alapján elkészített címlista.

Ennek korrigálása azonban csak a helyszínen volt lehetséges. A listakorrekción a nagy helyismerettel rendelkező védőnői hálózat végezte. Lelkiismeretes munkájuknak köszönhető, hogy a 10 évvel korábbi listán a lakcím-, és név-változások igen nagy hányadát, 87,7%-át átvezették. A vezető védőnők közreműködésével sok esetben a más megyébe, illetve a fővárosba/ból költözéseket is nyomon követték, és az új címeket az új településen regisztrálták. A korrigált lista megyék szerinti eloszlása csaknem teljesen azonos maradt az eredeti mintáéval. Két kisebb eltérés mégis említést érdemel: mivel — érthető módon — a fővárosi címek megtalálása mutatkozott a legnehezebbnek (itt a megtalálás aránya csupán 73–74% volt), a főváros eredeti mintában képviselt 7,5%-os aránya a mintakorrekción után 6,3%-ra csökkent le.

A lista korrigálása és a kérdezés között eltelt néhány hónap is okozott némi mintacsökkenést, mivel — az adatgyűjtést végző védőnők visszajelzései szerint — ez idő alatt is történtek költözések. Az adatgyűjtés, illetve a válaszolókészség (a válaszadás önkéntes jellege) ugyancsak csökkentette az új minta elemszámát. Így végül is 1546 anya adatai kerültek feldolgozásra, ami az eredeti minta 66%-át jelenti.

*A minta megyék szerinti megoszlása az eredeti és a
ténylegesen megkérdezett minták szerint*

(százalékban)

	1983. évi ere- deti minta	1993-ban meg- kérdezett minta
Budapest	7,5	6,0
Baranya	5,2	3,9
Bács-Kiskun	4,6	5,1
Békés	3,4	3,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	10,0	10,9
Csongrád	3,5	3,9
Fejér	4,8	3,8
Győr-Sopron	2,2	2,6
Hajdú-Bihar	5,8	5,8
Heves	2,6	3,0
Komárom	3,2	3,0
Nógrád	4,4	4,5
Pest	10,8	10,6
Somogy	4,2	4,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	11,9	12,8
Jász-Nagykun-Szolnok	4,4	4,2
Tolna	4,5	4,7
Vas	2,0	2,4
Veszprém	3,6	3,3
Zala	1,4	1,7
Összesen	100,0	100,0
N	(2343)	(1546)

Megemlítenéd továbbá, hogy — érthető módon — némileg kedvezőbb arányban találtunk meg olyan anyákat, akik már 1983-ban, vagyis 17 éves vagy fiatalabb életkorukban is házaspáros családi állapotban éltek, minthogy ők relatíve "megállapodottabbak" voltak már 10 évvel korábban is, azokhoz képest, akiknek első gyermekük élettársi, vagy futólagos kapcsolatból származott.

(százalékban)

	1983. év minta	1993. évi minta az 1983. évi családi helyzet szerint ³	A megtalálás sikeressége
— házasok voltak az 1. gyermek apjával	59,4	61,7	68,6
— élettársak voltak az 1. gyermek apjával	28,8	29,2	66,9
— az 1. gyermek apjával nem éltek tartós életközösségben	11,8	7,2	40,2
— nem megállapítható	-	1,9	.
Összesen	100,0	100,0	66,0
N =	(2543)	(1546)	

³Az 1983. évi családi állapot szerinti megoszlás természetesen más. Az 1993-ban megkérdezettek túlnyomó többsége házas családi állapotúvá vált, akik között ma már korábban élettársi kapcsolatban élők is vannak, s az ún. "régik házasok" között is vannak elváltak, özvegyek, illetve új házasságot kötöttek is. A családi állapot-változások jellemzőit később részletesen is bemutatjuk.

Felmerülhet az a probléma, hogy a címek megtalálása azokban az esetekben volt sikertelen, amikor a fiatal anya életútja — éppen a kedvezőtlen indítás, a magárahagyatottság miatt — különlegesen rosszul alakult, s emiatt a marginális helyzetbe kerültek alulreprezentáltak. Ha lehet is ebben némi igazság (különösen azoknál, akik első gyermeküket férj vagy élettárs nélkül születték), ez ellen szól az, hogy a főbb társadalmi paraméterek szempontjából 1983-ban legkedvezőtlenebbnek talált, cigány származású anyák aránya az 1993. évi mintában gyakorlatilag változatlan. Mégis igyekeztünk figyelemmel lenni erre a problémára, s mint a későbbiekben kitűnik, elemzéseinket az 1983. évi, eredeti családi helyzet szerint elkülönített csoportokra külön-külön, vagyis azokat "almintánként" kezelve is elvégeztük. Így remélhető, hogy az 1983. évi teljes körű adatfelvétel 66%-os mintája nagyságrendileg megbízható tájékoztatást nyújt a 10 év alatt bekövetkezett változásokról. Azokban az esetekben, melyeknél feltételezhető, hogy a mintából való kimaradás szelektív jellegű, úgy erre a megfelelő részeknél utalunk.

I. AZ ELSŐ ÍZBEN SERDÜLŐKORBAN SZÜLŐ NŐK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELE ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEI TÍZ ÉVVEL AZ ELSŐ GYERMEK MEGSZÜLETÉSE UTÁN

A terhességüket kihordó, tizenéves korban anyává vált nők helyzete társadalmi összetételük szempontjából meglehetősen kedvezőtlennek volt mondható. Tíz évvel ezelőtt, 1983-ban elemzéseink kimutatták, hogy:

- nagy részük (65%) községekben élt, igen szerény feltételek között; mintegy egyharmaduk a cigány etnikumhoz tartozott;
- hár nagy hányaduk (59%) legkésőbb a gyermek megszületéséig házasságot kötött, nagyon magas volt a házasságon kívül gyermeket világra hozók aránya, akik — ha egy részük fenn is tartott élettársi kapcsolatot a gyermek apjával — bizonytalanul tekinthettek családi életük jövője fele;
- rendkívül alacsony volt az iskolai végzettségük (átlagos életkorukhoz — 16,3 év — képest az elvégzett osztályok átlagos száma csupán 8,5 osztály volt ami kerek I osztályai maradt el a 14–17 éves nők 1980. évi népszámlálásban kimutatott átlagától). Ezzel — és a korai gyermekszüléssel — szorosan összefügg, hogy szerény esélyeik voltak a munkavállalásra (a vizsgált fiatal nők hazai viszonyokhoz képest alacsony — 47–48%-os — aránya dolgozott csak, ami az esetek túlnyomó többségében segéd-, legfeljebb betanított munkát jelentett);
- a házas, illetve élettárs apák jórészt ugyancsak fiatal pályakezdőnek számítottak, a korosztályuknak megfelelőhöz képest alacsonyabb iskolai végzettséggel, s az ezzel összefüggő foglalkozási struktúrával, foglalkozási lehetőségekkel, következésképp meglehetősen szerény anyagi körülményekkel;
- a fiatal anyák szüleinek iskolázottsága még alacsonyabb volt, mint leányaiké; ebből adódtak munkavállalási lehetőségeik korlátai is. Mínt hogy a vizsgált fiatal anyák többnyire sokgyermekes családból származtak, kimutattuk, hogy saját édesanyjuk is meglehetősen korai életkorban kezdte meg termékenységét, s így jórésztük — már csak a sűrű gyermekáldás miatt — sem tudott munkát vállalni.

E szocializációs feltételek (a településtípus szerinti megoszlás, a cigány származás, a szülők elhelyezkedése a társadalmi hierarchiában, a származási család termékenységi gyakorlatának példája) szinte predesztinálták azt, hogy a társadalmi összetétel jellemzői a fiatal anyák felnőtté válásának folyamatában is tartósuljanak. Szerepet kaphat ebben a —

szinte spontán módon kialakuló — mintakövetés, de az is, hogy a társadalmi-demográfiai paraméterek szigorú korlátai gátat emelnek az adott társadalmi keretektől való kitörés előtt. (Jó példa erre a továbbtanulási szándékok alakulása, amire később visszatérünk.)

Tekintettel kutatásunk demográfiai irányultságára, a későbbiekben részletesen foglalkozunk a fiatal anyák sorsának alakulását döntően befolyásoló két demográfiai folyamattal: a 10 év alatt bekövetkezett családi állapot-változásokkal, valamint a termékenység alakulásával. Annait azonban előrebocsátunk, hogy

- ami a családi állapot-változásokat illeti, a fiatal anyák meglehetősen házasságpártinak bizonyultak. A hajadonok 1983. évi 40—41%-os aránya 1993-ban már csak 9%; a házások 81%-os arányt képviselő csoportjának nagyobbik része első gyermekének apjával él első házasságban, a többiek második házasságukban, vagy — kis részük — első házasságban, de nem az első gyermek apjával, s 10% az elváltak, illetve özvegyek — vagyis valaha ugyancsak házások — aránya;
- az 1983-ban első ízben serdülőkorban szülő anyák termékenysége már 1993-ban is magasabb, mint az országos átlag: az életben lévő gyermekek átlagos száma 2,48. Ám termékenységük még nem zárult le; 7%-uk az adatfelvétel időpontjában is terhes volt, illetve 20% — a bevallások szerint — még szülni kíván, s feltehető, hogy a szándékokon kívül is sor kerül még további gyermekszülésre.

A házasságkötés preferálása mögött többfajta motívumot sejthetünk. A Magyarországon ma még erőteljesen élő hagyományos családi életforma követésén túl kétségtelen, hogy a szerény lehetőségekkel rendelkező gyermeces, sokgyermekes anya számára nagyobb biztonságot jelent az, ha az apával törvényes kapcsolatot tart fenn. (Az első gyermeküket élettársi kapcsolatból szült nőknek pl. közel 70%-a hosszabb-rövidebb idő elteltével megkötötte a házasságot élettársával.) De nézetünk szerint szerepe lehet egy olyan motívumnak is, miszerint a társadalomnak e meglehetősen marginális pozíciójába kerülő anyák — mivel iskolázottságukkal, foglalkozásukkal kevésbé — így elsősorban azzal tudnak maguknak társadalmi elismertséget biztosítani, azzal tudnak magukról kifelé jó képet felmutatni, ha rendezett, úgymond, normális családi életet élnek.

Az országosnál számottevően magasabb termékenység alapvetően az igen fiatal kori első gyermekszülésből következik. De — mint arra majd rámutatunk — nemcsak abból. A vizsgált mintában is érvényesek az általánosan ismert tendenciák: a falun élők, az igen alacsony iskolázottak, a cigány származású anyák 10 év alatt megszületett gyermekeinek száma például

nagyobb, mint a városi, a kissé iskolázottabb, illetve nem cigány származású anyáknak. A magasabb gyermekszám a munkavállalási esélyeket is gyengíti. Mindez mintánkat erősen hasonlóná teszi egy korábbi kutatásunk: az 1983-ban harmadik és további gyermeküket szülő anyák országosan reprezentatív mintájához⁴, és a már említett, gyermekkori szocializációs feltételek állandósulására, újratermelődésére vall.

Tekintsük át ezek után, milyen társadalmi ismérvek jellemzik 1993-ban a 10 évvel korábban első ízben serdülőkoruként szült anyák összetételét.

Életkor

Mint a mintavétellel foglalkozó fejezetben erről már szóltunk, az 1983-ban felkeresett anyák átlagos életkora 16,3 év volt. Minthogy a tíz évvel később valamivel sikeresebben megtalált, eredetileg is házas családi állapotú anyák többsége az első adatfelvétel idején 17 éves volt, továbbá esetünkben a halandóság hatásával nem kellett számolni, az 1993. évi minta átlagos életkora is kissé magasabb (0,3 évvel), átlagosan 26,6 év. Megoszlása a következőképpen alakult:

	Szám	Százalék
27 éves	1046	67,7
26 éves	343	22,2
25 éves	133	8,6
24 éves	23	1,5
23 éves	1	.
	1546	100,0

átlag: 26,6 év

A korstruktúra erősen különbözik a családi állapot-életút alakulása szerint. "Legfiatalabak" a 10 év után is hajadon családi állapotban egyedülálló leányanyák (illetve a hajadon élettársi kapcsolatban élők), valamint azok, akik első gyermeküket élettársi kapcsolatban születték, majd később az apával házasságot kötöttek, míg "legidősebbek" azok, akik már első gyermekük megszületése idején is házasok voltak:

⁴Lásd: Sokgyermekes családok. KSH NKI Kutatási Jelentései, 41. sz. 1991.

(százalékban)

Családi állapot-életút	Életkor (év) 1993-ban		
	27	26	25 vagy kevesebb
— házas az első gyermek apjával	78,7	20,7	0,6
— az első gyermek apjával élettársak voltak, később házasságot kötöttek, a házasság fennmaradt	45,6	35,1	19,3
— az élettársi kapcsolatot az 1. gyermek apjával fenntartották (hajadonok)	55,5	25,9	18,5
— újabb házasságot kötöttek, vagy az első házasságot nem az első gyermek apjával kötötték (házasok)	66,7	23,6	9,7
— elváltak, özvegyek	66,5	26,7	6,8
— egyedülálló hajadonok	49,3	25,3	25,3
Átlag	67,7	22,2	10,1

Az élettársi kapcsolatban, illetve egyedülálló hajadonok fiatalabb kor megoszlása azzal is összefügg, hogy e csoportokban az átlagost lényegesen meghaladja a cigány származású anyák aránya (lásd: családi állapot-életúttal foglalkozó fejezet), akik gyermekszüléseiket az átlaghoz képest is fiatalabb korban kezdték. A cigány származású anyáknak csupán csak 54,3%-a volt 27 éves 1993-ban, és közel 17%-uk 25 éves vagy annál fiatalabb, míg a nem cigányoknál e két adat: 75,4%, illetve 6,6%.

A három tényező (az életkor, a családi állapot-életút, valamint a cigány etnikumhoz tartozás), illetve ezek együttes hatása számottevően befolyásolta, hogy az anyák 10 év alatt hány gyermeket hoztak világra. A fiatalabb anyáknak, az élettársi kapcsolatban élőknek (illetve az élettársukkal csak később házasságot kötőknek) s a cigány származásúaknak az átlagosnál több gyermekük született 1983–1993 között:

(százalékban)

	Életben lévő gyermekszám			Átlag
	1	2	3 vagy több	
<i>Életkor</i>				
27 éves	13,7	48,6	37,7	2,41
26 éves	11,9	42,9	45,7	2,59
25 éves vagy fiatalabb	5,0	42,1	52,9	2,72
<i>Családi állapot-életút</i>				
— házas az 1. gyermek apjával	10,4	54,7	34,8	2,30
— az 1. gyermek apjával élettársak voltak, később házasságot kötöttek	4,7	30,8	64,5	3,04
— az élettársi kapcsolatot az 1. gyermek apjával fenntartották (hajadonok)	13,0	33,3	53,4	2,98
— újabb házasságot kötöttek, vagy 1. házasságukat nem az 1. gyermek apjával kötötték (házasok)	13,0	47,7	39,4	2,54
— elváltak, özvegyek	33,6	41,8	24,7	2,05
— egyedülálló hajadonok	25,3	27,8	46,8	2,46
<i>Származás</i>				
— cigány	7,0	29,8	63,2	3,00
— nem cigány	17,0	56,1	26,9	2,16
— nem megállapítható	11,3	46,2	42,5	2,42
Átlag	13,1	46,0	40,9	2,48

Csupán tájékoztatóként érdemes megjegyezni, hogy országosan a hasonló korosztályú női népességben ezek az arányok és átlagok lényegesen alacsonyabbak. A 20–24 éves nők körében a 100 nőre jutó élveszülések száma 97, a 25–29 éves nők esetében 160, a 3 és többgyermekesek aránya pedig a 20–24 éves nők 3,5%-át, a 25–29 éves nők 10,7%-át teszi ki.

Településtípus

A két adatfelvétel között eltelt 10 esztendő elég hosszú idő ahhoz, hogy a vizsgált anyák, illetve családjaik lakóhelyében változások álljanak be. A községekből városokba irányuló költözések (még ha e mozgások a vizsgált időszakban már lényegesen lassúbbak is voltak országosan, mint az azt megelőző évtizedekben) valamelyest jelzései lehetnek a "felfelé törekvésnek", mivel a szakmaszerzés, munkavállalás jobb lehetőségeket biztosít a városok-

ban, s a gyermekek intézményes elhelyezésére, iskolázására is jobbak a feltételek. A költözködések, a településtípusok szerinti lakóhelyváltozásokat nem vizsgáltuk külön-külön kérdésekkel, mivel ez már túlságosan szerteágazóvá tette volna kutatásunk tematikáját. Ilyen típusú változásokra azonban elvileg következtetni lehetne az 1983. és 1993. évi minta településtípus szerinti struktúrájának összehasonlítása alapján is. Mintánk azonban csaknem teljesen megtartotta eredeti szerkezetét. Az első fzbén tizenéves korban szült anyák nagy többsége, 60%-a 1993-ban is községekben élt, arányuk 1983-ban csak 5 százalékponttal volt magasabb. A csekély különbséget részben az magyarázhatja, hogy ha történtek elköltözések, azok a városokba irányultak (az egyedülálló anyákat ezért is volt nehezebb megtalálni). A másik ok, hogy az eltelt 10 esztendő alatt elég sok községet várossá mintáztak. A fővárosban élők aránya töredéknyi, 1983-ban is, 1993-ban is mindössze 6—7%.

A megyék szerinti megoszlások vizsgálva (lásd: mintavétellel foglalkozó fejezet) négy megyénkben különösen koncentrálódnak a mintába került anyák. Szabolcs-Szatmárban (12,8%), Borsod-Abaúj-Zemplénben (10,9%), Pest (10,6%), valamint Hajdú-Bihar (5,8%) megyékben, helyesebben ezek valamelyikében él a megkérdezettek kerek 40%-a. Az említett megyék e szempontból a már említett "Sokgyermekes családok"-kutatás során is kitűntek: ezekben a felkeresett családok gyermekszáma jelentősen meghaladta az egész mintában tapasztalt átlagot. Magyarázata — mindkét kutatásban — a cigány lakosság magasabb arányával függhet össze, akik körében sűrűbb a korai gyermekszülés. Ugyanakkor az nem állítható, hogy a cigány etnikumhoz tartozó anyák inkább községekben élnek: arányuk minden településtípuson belül az átlagos 35% közelében marad.

A településtípus és a családi állapot-életút között alig található összefüggés. A 10 év után is hajadon családi állapotban maradtak között árnyalatnyival magasabb a városokban élők aránya a házasokhoz képest, de ez nem mutatkozott szignifikánsnak. Amennyiben fennáll ilyen tendencia, azt magyarázhatja, hogy az eredetileg is házas családi állapotú anyák 10 évvel korábban abban a tekintetben is megállapodottabbak voltak, hogy sokuknak a családi ház nyújtott fedelelet, s ez egyben jobban helyhez is kötötte őket.

Már érzékletesebb különbségek tapasztalhatók a gyermekszámban. Az a hagyomány, miszerint a községekben élő családokban több gyermek születik, a fiatal anyák csoportjában is tovább él:

(százalékban)

	Életben lévő gyermekszám			Átlag
	1	2	3 vagy több	
Községek	10,3	46,1	43,6	2,54
Városok	14,3	45,3	40,4	2,47
Megyeszékhelyek	15,4	51,0	33,0	2,40
Budapest	32,6	42,4	25,0	2,04
Átlag	13,1	46,0	40,9	2,48

Iskolai végzettség

Tíz évvel ezelőtt, 1983-ban az első ízben serdülőkorban szülő anyák körében rendkívül alacsony iskolai végzettséget regisztrálhattunk. Bár a vizsgált fiatal nők átlagos életkora 16,3 év volt, több mint egynegyedük (25,8%) még az általános iskola 8. osztályáig sem jutott el, 48,1% pedig csupán a kötelező 8 osztályt végezte el. Mindössze 16% volt azok aránya, akik az általános iskola elvégzése után továbbtanulni szándékoztak, s a szakmunkásképző, vagy a középiskola néhány osztályát is végig járták — esetleg (szakmunkásképző esetén) be is fejezték azt. Különösen alacsony iskolai végzettséget tapasztalhattunk a házasságon kívül szülő, hajadon anyák körében. E csoport fiatalabb életkorából is következik, hogy közel 50%-uk még a 8. osztályig sem jutott el, sőt — ezen belül — egyötödük csak négy osztályt, vagy még annyit sem fejezett be. Ezt az analfabétizmus határát súroló iskolázottságot már nem indokolja sem a fiatal életkor, sem a korai gyermekszülés. A házasságon kívül született csoportjában magas volt a cigány származásúak aránya, akiknek iskolázása lényegesen lemarad az átlagoshoz képest.

Mind a házas, mind a házasságon kívül szült fiatal nők csoportjában csak 20–21% volt azok aránya, akik 1983-ban azt a választ adták: iskoláikat a terhesség, a gyermekszülés miatt hagyták félbe. A többség úgy vélekedett: egyébként is kimaradtak volna az iskolából, mivel — úgymond — "nem volt kedvük tanulni", "elegendőnek tartották a meglévő végzettségüket". Nyilvánvaló tehát, hogy a terhesség kihordása, a gyermekszülés inkább csak "heleilleszkedett" egy olyan életvezetési stratégiába, amelyre a környezeti, szocializációs feltételek is motiválták őket, s amelyben a tanulás, a szakmaszerzés igénye háttérbe szorul.

Ennek ellenére a körülményekhez képest viszonylag sokan — az egész minta 40%-a (a házas anyák 46%-a, a hajadonok 30%-a) — a gyermekszülés időpontjában még úgy tervezte:

idővel majd folytatni szeretné a tanulást, befejezi a megkezdett iskolatípust, esetleg szakmát szerez.

Tíz évvel később, 1993-ban azonban nem sok változást tapasztalhattunk. Jóval kevesebben (mindössze 24%) emlékeztek csak arra, hogy valaha tanulási terveik voltak, ám ezeknek is csak kis része — szám szerint 25 anya — számolt be arról: tervük sikerrel járt. (Közülük kilencen felsőfokú tanintézetbe is eljutottak.) A tervek megghiúsulásának fő oka az volt, hogy a gyermek(ek) mellett nem tudták megoldani a tanulást, de szerepet játszottak anyagi okok is: dolgozni kényszerültek, szükség volt a keresetükre. Az iskolai végzettség struktúrája így megőrizte az eredeti megoszlást: az anyák túlnyomórészt legfeljebb az általános iskolát végezte el. A 8 osztályos végzettséggel rendelkezők aránya — minthogy a házassági állapotú, és valamivel iskolázottabb anyák megtalálása sikeresebb volt — néhány százalékponttal ugyan magasabb 1993-ban, de megállapítható, hogy a serdülőkorban született anyák iskolázottsága 10 évvel az első gyermek megszületése után is messze elmarad mind koroszályuk, mind pedig összességében a női népesség végzettségétől.

(százalékban)

	A vizsgált anyák iskolai végzettsége 1993-ban	A nők iskolai végzettsége az 1990. évi népszámlálás alapján	
		20–24	25–29
		éves korban	
Nem járt iskolába	0,8	0,7	0,9
1–7 osztály	18,3	2,4	3,0
8 osztály	63,9	23,2	24,8
Szaktanársiskola	12,0	25,6	23,2
Középiskola	4,4	41,3	32,4
Felsőfokú tanintézet	0,6	6,8	15,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az a tény, hogy az anyák több mint 80%-a legfeljebb általános iskolát végzett, e szempontból az egész populáció minőségét meghatározza, s így az iskolázás, valamint az életkor (korév), a településtípus, a családi állapot között szignifikáns összefüggések nem mutathatók ki. Erős kapcsolat van ugyanakkor az iskolai végzettség és a cigány etnikumhoz tartozás között. A cigány származású anyák egész mintában tapasztalt 35%-os aránya 80–90% körüli a 8-nál kevesebb osztályt, s 50% a 8 osztályt végzettek körében, míg ennél magasabb iskolába cigány származású anya gyakorlatilag nem került be. Főképpen ebből

következik az, hogy a 10 év alatt megszületett gyermekek száma annál nagyobb, minél alacsonyabb az anyák iskolai végzettsége:

(százalékban)

Iskolai végzettség	Életben lévő gyermekszám			Átlag
	1	2	3 vagy több	
Nem járt iskolába	—	8,3	91,7	3,67
1—4 osztály	8,3	25,0	66,7	3,35
5—7 osztály	5,4	22,9	71,7	3,24
8 osztály	13,0	49,3	37,7	2,36
Szaktanácsos iskola	19,9	59,7	20,4	2,04
Középiskola	27,9	57,4	14,7	1,91
Felsőfokú tanintézet
Átlag	13,1	46,0	40,9	2,48

Munkavállalás — foglalkozás

Az első gyermekszülés évében, 1983-ban a serdülőkorú anyáknak csak kisebbik fele (47,8%) állt munkaviszonyban. Ez érthető is, hiszen sokan éppen a terhesség miatt szakították félbe iskolájukat. Valószínű, hogy fiatal életkorukhoz képest az alacsonynak talán nem is nevezhető arány azzal is összefügg: az anyák nagy része — bevallásaik szerint — már a párkapcsolat létrejöttekor sem idegenkedett a gondolattól, hogy ha teherbe esik, világra is hozza gyermekét; számított arra, hogy a munkavállalás az anyagiak mellett mint dolgozó anyának is biztosít bizonyosfajta szociális juttatásokat. Erre vall az is, hogy a már 10 évvel ezelőtt is házas, relatíve érettebbnek, megfontoltabbnak tekinthető anyáknak az átlagosnál magasabb, közel 64%-os aránya állt munkaviszonyban, amikor első gyermeke született, míg a fiatalabb, nagyrészt cigány származású hajadon anyáknak mindössze csak 27%-a. Összefüggésben az iskolai végzettséggel ez a munka főképpen segédmunkás, kisebb részben betanított munkás-foglalkozást jelentett.

Tíz évvel később, 1993-ban a munkavállalók aránya (hozzászámítva a gyesein és gyedeken lévőket is) 53—54%. Ez alacsonyabb, mint a korosztályuknak megfelelő aktív kereső nőké. (A 20—29 év közötti nőknek mintegy 60% körüli aránya aktív kereső, s 8—9% a gyesein-gyeden lévőké.) Elég jelentős, 15% feletti azonban a munkanélküliek száma/aránya is.

Fiatal korukkal függ össze, hogy csak töredéknyi a rokkant, vagy özvegyi nyugdíjasok száma (mindössze 21 fő), s így összességében 30%-uk nem rendelkezik önálló keresettel, jövedelemmel. 25,9% háztartásbelinek mondta magát, 3–4% pedig "egyéb eltartott" (pl. szüleivel él, s ők eltartják).

A munkavállalás tényét — csakúgy, mint tíz évvel ezelőtt — jelentősen befolyásolja a cigány etnikumhoz tartozás. A cigány származású édesanyáknak csupán egyharmada aktív kereső (a gyese-gyeden lévőkkel együtt), és közel 50%-uk háztartásbeli. A cigány származás és az iskolai végzettség együttes hatása a meghatározó az iskolai végzettség szerinti megoszlásokban is: a 8 osztálynál kevesebbet végzett, döntően cigány származású csoportokban a munkavállalók aránya a 10%-ot sem éri el, a háztartásbeli nőké pedig közel 70%-ot tesz ki. Az anyák családi állapot-életútja szerint elemezve is azt tapasztaljuk: az élettársi kapcsolatot 10 éven keresztül megőrzők, valamint az egyedülálló hajadonok körében az átlagosnál kevesebben dolgoznak, s többségük háztartásbeli.

Számottevő összefüggés van a munkavállalás és a 10 év alatt született gyermekszám között is. Az adatgyűjtés időpontjában munkavállaló anyák átlagos gyermekszáma a két gyermek alatt marad, míg a háztartásbeliek, illetve az első gyermekszülés után 10 évvel újra gyermekgondozási szabadságon lévők körében az átlagos gyermekszám a három gyermek.

(százalékban)³

	Dolgozik	Gyesen, gyeden van	Munkanélküli	Háztartásbeli	Egyéb eltartott
<i>Családi állapot-életű</i>					
— házas első gyermeke apjával	38,8	20,5	17,4	19,5	3,2
— első gyermeke apjával élettársak voltak, de megházasodtak	17,0	21,4	11,2	46,4	2,9
— első gyermek apjával az élettársi kapcsolatot fenntartották	11,1	16,7	9,3	53,7	9,3
— újránházasodtak, vagy első házassá- gukat nem az első gyermek apjával kötötték	28,7	29,7	14,8	22,2	2,8
— elváltak, özvegyek	50,0	14,4	15,8	10,3	6,9
— egyedülálló hajadonok	24,1	13,9	17,7	34,2	5,1
<i>Iskolai végzettség</i>					
— nem jár iskolába	—	25,0	—	66,7	—
— 1–4 osztály	5,0	13,3	3,3	66,7	11,7
— 5–7 osztály	10,8	18,8	10,3	52,5	5,8
— 8 osztály	32,9	22,1	17,8	22,8	2,7
— szakmunkás iskola	67,6	13,2	8,8	4,4	5,8
— középiskola	55,4	20,4	16,7	3,8	4,5
— felsőfokú tanintézet	—	—	—	—	—
<i>Származás</i>					
— cigány	13,7	20,0	12,3	47,7	4,6
— nem cigány	44,9	20,7	16,7	13,4	1,1
— nem megállapítható	33,0	24,5	18,9	16,0	4,7
<i>Élethen lévő gyermekszám</i>					
1	62,9	0,5	20,2	11,9	3,5
2	44,7	12,9	17,9	18,4	4,2
3 vagy több	10,1	35,9	11,1	38,7	2,8
Gyermekszám-átlag	1,91	2,97	2,18	3,04	2,31
Átlag	32,9	20,7	15,4	25,9	3,7

³Az özvegyi, ill. rokkant nyugdíjsok (N = 21 fő) kivételével.

Az alkalmazásban álló anyák közel háromnegyedét a betanított munkás (50,9%) és segédmunkás (21,6%) foglalkozásúak teszik ki; 13% a szakmunkás, alig 7%-uk tevékenykedik szellemi munkakörökben, s hasonló az önálló kisiparos, vagy pedig egyéb — ún. szabadfoglalkozásúak — aránya. Ez a foglalkozási struktúra egyenesen az alacsony iskolai végzettségből következik. A két legnagyobb kategória, a betanított és a segédmunkás

foglalkozásúak között a 10 éven belül született gyermekek számában különbség van: a betanított munkás anyáknak átlagosan 2,31, a segédmunkás anyáknak átlagosan 2,51 gyermeke született; az előbbieket 34,3%-ának, az utóbbiak 49,7%-ának van már legalább három, vagy annál több gyermeke.

A gazdasági aktivitás első gyermekszülése után 10 évvel tapasztalt mértéke nem független attól, hogy e tíz éves időszakban az anyának összesen hány gyermeke született. Az 1993-ban éppen nem dolgozó anyák nagy hányada ugyanis élete folyamán már alkalmazásban állt hosszabb-rövidebb ideig, de — főképpen a gyakori gyermekáldás miatt — munkaviszonyát megszüntette. Az egész mintából mindössze 10–12%-ra tehető azok aránya, akik életükben még soha nem vállaltak munkát. (Ezek aránya csak a cigány származású anyák között magasabb: 36,1%.) Ám a kérdés időpontjában nem dolgozóknak mintegy 80%-a azt vallotta, ha módjában állna, szívesen vállalna valamilyen kereső tevékenységet. Ennek fő akadályát abban látják, hogy nem találnak megfelelő munkát, munkahelyet, illetve hogy a gyermekek gondozását munka mellett nem tudnák megoldani. Csak töredéknyi volt azok száma, akik más indokokra — pl. egészségi ok, képzettség hiánya, családi kötelezettségek, férj, élettárs kívánsága — hivatkozva nem akarnak elhelyezkedni. Az okok elsősorban a gyermekszám szerint differenciálódnak. Minél több gyermeke van egy nem dolgozó anyának, annál inkább a gyermekgondozási feladatok ellátásában látja otthonmaradásának okát; a megfelelő munka, munkahely hiánya inkább az egy-két gyermekes, nem dolgozó anyák érvelésében játszik szerepet.

A — valaha, illetve 1993-ban is — dolgozó anyák többsége az első gyermekszülés körüli időben, nagyjából 17 éves koráig állt először munkába. Elgondolkoztató, hogy relatíve magas arányuk, mintegy 15%-uk már 14 éves korának betöltése előtt munkavállaló volt. (Lehetséges, hogy ennek "bevallása" tartalmaz némi túlzást, hiszen ilyen korú gyermekek foglalkoztatását a törvények nem teszik lehetővé. A szülői háttér, a konkrét körülmények ismeretében mégsem tartjuk kizártnak, hogy a család a leányok egy részét valamilyen formában már igen korán kereső munkára fogta, vagy kényszerítette.) A kérdezettek 27–28%-a azonban csak későbbi időre, 18 éves kora utánra tette első munkavállalásának időpontját. Így relatíve idősebb korban váltak aktív keresők a családi életüket élettársi kapcsolatból indító, s csak később házasságot kötő anyák, valamint az egyedülálló hajadonok, akik feltehetően egy ideig a gyermekszülés után még szüleik pártfogását, gondoskodását élvezhették. Értelemszerűen

későbbi életkorban álltak először munkába azok is, akik középiskolai vagy szakmunkás iskolai tanulmányokat folytattak.

Mindent egybevetve megállapítható, hogy az igen fiatal korban megkezdett és az átlagost meghaladó termékenység, valamint a rendkívül alacsony iskolai végzettség predestinálja a fiatal anyák helyét a társadalmi hierarchiában, s ez 10 év múltán már eléggé merev korlátokat is szab; 25—27 éves korukra gyakorlatilag már elzárva a társadalmi előrelépés esélyeit.

Családi, szülői háttér — nevelkedési körülmények

A fiatal anyák nevelkedési háttéréről (szüleik életkora, családi relációik, a szülők iskolázottsága, foglalkozása), a gyermekkori nevelkedés körülményeiről az 1983. évi vizsgálatban igen részletes információkat szereztünk. Ezek egyértelműen arra vallottak, hogy a szülői ház a tizenéves korban gyermeket szülő leányok jövője számára — akarva-akaratlanul — kijelölte azokat a kereteket, amelyek a későbbiekben életüket meghatározták.

Mintánknak mintegy 2/3-áról mondható el, hogy rendezett családi viszonyok között — mindkét szülőjükkel együtt élve — nevelkedtek, egészen a gyermekszülésig. Egyharmaduk azonban meglehetősen viszontagságos körülmények között töltötte gyermekkorát: elvált vagy megözvegyült szülő mellett, kis számban pedig szülő nélkül — rokonokkal, vagy állami gondozásban. A többség számára — érthető módon — mégis a teljes család, a házassági kapcsolat jelentette a fő életvezetési mintát.

Általánosnak mondható, hogy a fiatal korban szülő anyák magas gyermekszámú családokból származnak. A származási családok mintegy 60%-ában — a fiatal anya gyermekszüléséig — három, vagy annál több gyermek (testvér) élt. (Ez a szám azóta növekedett is, hiszen a "nagy mamák" közel 10%-a ekkor még 35. évét sem töltötte be.)

Ha nem is teljesen megbízható az az adat, hogy hány éves volt a kérdezettek édesanyja, amikor először szült gyermeket (ezt ugyanis elég sokan nem tudták), mégis valószínűsíthető, hogy az anyai példa, az anyai minta nem maradt hatás nélkül a leányok magatartására. A hemondás alapján az összes nagyanya közel 53%-a 20 évesnél fiatalabb volt, amikor első gyermekét világra hozta. Arányuk a 14—15 éves korukban ugyancsak anyává vált leányaik körében még magasabb: 60—70% között van. A gyermekkori család "nagy család"-jellege a serdülőkorban gyermeket szülő anyák számára tehát nem tette szokatlanná, rendkívülivé sem a korai gyermekszülést, sem a sűrű gyermekáldást.

A szülők iskolai végzettsége — különösen az anyáké — még leányaikénál is alacsonyabb, és lényegesen alatta marad a 7 éves és idősebb férfi és női népesség iskolázottságának:

(százalékban)

	A kérdezett anya		A 7 éves és idősebb	
	apjának	anyjának	férfi	női
	iskolai végzettsége		népesség iskolai végzettsége (1990. évi népszámlálás)	
Nem jár iskolába	7,7	13,4	1,9	2,1
1—7 osztály	25,8	29,8	26,1	32,1
8 osztály	31,8	39,9	30,6	33,4
Szaktanácsadó iskola	17,5	7,0	18,6	7,7
Középiskola	4,1	2,8	14,4	17,9
Felsőfokú tanintézet	1,1	0,6	8,4	6,8
Nem tudja ⁶	12,0	6,5	—	—
	100,0	100,0	100,0	100,0

⁶A "nem tudja"-válaszok magas aránya főképpen az alacsonyan iskolázott, illetve cigány származású anyáktól származik. Ez csak tovább növelhetné a 8-nál kevesebb osztályt végzett szülők számát és arányát.

Kirívóan alacsony a cigány anyák szüleinek iskolázottsága: ott az apák (nagyapák) 35%-a, az anyák (nagyanyák) 57%-a legfeljebb az általános iskola 4. osztályát fejezte be.

Egybevetve az anyák és szüleinek iskolai végzettségét, két jelentős összefüggésre érdemes felhívni a figyelmet. A 8-nál kevesebb osztályt végzett szülők (főképp édesanyák) aránya lényegesen magasabb, mint leányaik esetében (apák: 38%, anyák: 46%, leányaik: 18%). Ám ha összességében a leányok iskolázottsága meg is haladja a szülőkéét, a szülők iskolázottsága erősen meghatározza leányaikét. A 8-nál kevesebb osztályt végzett szülőknek csak töredéke tudta leányát az általános iskola után további tanulás felé indítani. Ezzel szemben a legalább 8 osztályt, kivált pedig ennél magasabb iskolát végzett szülők esetében már alig fordul elő, hogy leányuk legalább az általános iskolát ne végezte volna el. (Vizsgálatunk szempontjából természetesen elsősorban az anyák és leányaik iskolázottságának egybevetése tanulságos, az apák és leányaik hasonló összehasonlítása csak a teljesség kedvéért történik.)

(százalékban)⁷

A kérdezett fiatal anya iskolai végzettsége	A kérdezett édesapjának iskolai végzettsége			
	8 osztálynál kevesebb	8 osztály	8 osztálynál több	Összesen
8 osztálynál kevesebb	14,3	3,8	0,1	18,2
8 osztály	22,1	25,7	16,1	63,9
8 osztálynál több	1,8	6,5	9,6	17,9
Összesen	38,2	36,0	25,8	100,0

A kérdezett fiatal anya iskolai végzettsége	A kérdezett édesanyjának iskolai végzettsége			
	8 osztálynál kevesebb	8 osztály	8 osztálynál több	Összesen
8 osztálynál kevesebb	16,7	1,8	—	18,5
8 osztály	27,4	30,4	0,2	64,0
8 osztálynál több	2,1	10,4	5,0	17,5
Összesen	46,2	42,6	11,2	100,0

⁷Az apa iskolai végzettségét nem ismerők (N = 12%), illetve az anya iskolai végzettségét nem ismerők (N = 6,5%) kivételével.

A szocializációs, nevelkedési körülmények 1993-ban már aszerint is módunk volt megvizsgálni: a fiatal anyákat melyik egyházban keresztelték meg, illetve jegyezték be, gyermekkorukban részesültek-e vallásos nevelésben, s az adatgyűjtés időpontjában vallásosnak tartják-e magukat, vagy sem.

Az egyházhoz, felekezethez tartozás megoszlása nagyjából követi az országos megoszlásukat: közel 70% a katolikusok, 20% a reformátusok, 2% az evangélikusok aránya. Az anyák mintegy 8%-át nem keresztelték meg, vagy pedig nem tudják, hogy ez az aktus megtörtént-e születésükkor, vagy sem. Azok vannak túlsúlyban (54,9%), akik — emlékeik szerint — gyermekkorukban vallásos szellemben nevelkedtek; 45,1% azonban nem részesült ilyen nevelésben. Összességében mégis magasabb azok aránya, akik felnőtt korukban már többé-kevésbé vallásosnak mondják magukat, mint amennyien ilyen nevelést gyermekkorukban is kaptak: 5,6% "nagyon vallásosnak" nevezhető ("az egyház tanításait követi"), 55,8% "vallásos a maga módján", 9% pedig bizonytalan, nem tudja pontosan meghatározni, hogy vallásos vagy sem. Összességében 30% azok aránya, akik határozottan úgy tartják: nem vallásosak. Ezek az arányok nagyjából megfelelnek a lakossági mintákon kapott megoszlások-

nak, és magasabb fokú vallásosságról tanúskodnak, mint az a lakossági mintákon saját korosztályukban tapasztalható.

A keresztelés, a vallásos nevelkedés, illetve a vallásosság foka nem differenciálódik — sem a településtípus, sem az anyák családi állapota, sem pedig — meglepő módon — az etnikai hovatartozása szerint. A magukat nagyon vallásosnak tartó anyák csoportjában azonban az elmúlt 10 évben valamivel több gyermek született: az egész mintában tapasztalt 2,48-os átlag itt 2,84. Az iskolai végzettség és a vallásosság kapcsolatát elemezve azt regisztrálhattuk, hogy az iskolázottabb anyák körében — ha nem is szignifikáns mértékben — de valamelyest megnövekszik a nem vallásosak aránya.

Lakossági mintákon a vallásosság erőteljesebben differenciálódik. Általános tapasztalat, hogy a falusi népesség, az idősebb, az iskolázatlanabb csoportok vallásosabbak, mint a városiak, a fiatalok és a magasabban iskolázottak. Mint az előzőekben már bizonyítottuk, a fiatal anyák mintája e változók szerint eléggé homogén. Lakossági mintákon többnyire a hagyományos családi attitűdök (a törvényes házasság, a nagyobb gyermekszám preferálása) is erősebbek a vallásosak körében. Az első ízben serdülőkorban szülő anyák mintája ebből a szempontból is homogén: túlnyomó többségük törvényes házasságot kötött, és nyitott arra, hogy az átlagosnál, a megszokottnál nagyobb gyermekszámot érjen el. A családi élet korai megkezdését azonban elsősorban mégis csak a kemény adottságok szabják meg: felnőtté válásuk az anyasággal kezdődött el, s a társadalmi hierarchiában való megkapaszkodásukat csupán a szülői háztól kapott, és a saját erőből megszerzett, nagyon is szerénynek mondható szellemi tőke biztosíthatja. Erre az univerzálisnak mondható kényszerhelyzetre nézve — úgy tűnik fel — a vallásosság ténye érzéketlen; megléte vagy hiánya a fiatal anyák számára nem kínál fel olyan alternatívákat, amelyek életvezetésüket egymástól megkülönböztetnék.

A férjek, élettársak jellemzői

Tíz évvel korábban, az első gyermek megszületésének idején — az egyes alminták között — meglehetősen nagy különbség mutatkozott a férj-, valamint az élettárs-apák kormegoszlásában. A házasságok nagyjából a szokásoknak megfelelő korkülönbség mellett jöttek létre. A férjeknek mindössze 15—16%-a volt a feleségéhez hasonló módon teen-ager-korú, a nagy többség, 61% a 20—24 év közötti, további 20% a 25—29 év közötti korcsoportba tartozott, s az ennél "öregebb" férjek száma elenyésző volt. Az élettársi kapcsolatok zöme azonban

úgy jött létre, hogy az apa is igen fiatal volt: 33%-uk tizen-éves, további 40% pedig 20—24 év közötti. (Igaz, akkor még nagyon sokan — 10% — nem tudták megmondani élettársuk születési idejét.)

Az 1993. évi adatok elemzésénél az adatgyűjtés pillanatában fennálló relációkra voltunk kíváncsiak. Eltekintettünk annak nyomon követésétől, hogy a későbbi kapcsolat-létesítéseknel (mint amilyen például az első gyermek apjával történő későbbi házasságkötés; nem az első gyermek apjával kötött első házasság; különböző élettársi kötelekek) milyen életkorú partner-választások irányában történtek változások. Pusztán azt kívántuk ellenőrizni, hogy az 1993-ban fennálló házastársi és élettársi kapcsolatokban — függetlenül a házasságok és élettársi együttélések számától — a 10 év után kialakult családösszetétel e szempontból megfelel-e a hazai szokásoknak. Erre igenlő választ adhatunk. Összességében a férjek, partnerek 40%-a — hasonlóan feleségéhez, társához — még nem töltötte be 30. életévét (cigány anyák társainál e fiatal családfők aránya 50%), 55%-uk a 30—40 év közötti korcsoportokba tartozik, s mindössze 15% idősebb ennél. A házastársi, illetve élettársi kapcsolatban élő nők és férfiak között átlagosan 5 év korkülönbség állapítható meg:

(százalékban)

A férj, élettárs korcsoportja	Az anya életkora (év)				
	24	25	26	27	Átlag
25 éves vagy fiatalabb	23,8	2,6	5,5	3,4	4,1
26—30 éves	52,4	52,1	49,2	30,7	36,9
31—35 éves	19,0	35,8	34,0	47,3	42,8
36—40 éves	—	6,0	8,1	15,2	12,6
41 éves vagy idősebb	—	—	2,3	3,0	2,6
Ismeretlen	4,8	4,3	0,4	0,4	0,9
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A férjek, élettársak iskolai végzettsége az anyákét lényegesen meghaladja. A férfinepesség iskolázottságától azonban jelentősen eltér: 80%-uk — fele-fele megoszlásban — vagy csupán 8 osztályt, vagy szakmunkásképzőt végzett, de középiskolai érettségit, kivált pedig diplomát már csak alig-alig szereztek.

(százalékban)

	A férfiak, élettársak iskolai végzettsége	A férfiak iskolai végzettsége az 1990. évi népszámlálás alapján	
		25—44 éves korban	A 7 éves és idősebb férfi népesség
Nem járt iskolába	0,5	0,7	1,9
8-nál kevesebb osztályt végzett	3,5	2,9	26,1
8 osztály	41,0	23,0	30,6
Szaktanácsos iskola	40,9	39,9	18,6
Középiskola	6,6	22,6	14,4
Felsőfokú tanintézet	0,5	10,9	8,4
Ismeretlen	0,6	—	—
	100,0	100,0	100,0

Az mégis jellemzőnek mondható, hogy a házasság-, illetve élettársak igyekeztek nagyjából hasonló végzettségű társra találni. Az anyák mindössze 10%-ának magasabb csak az iskolázottsága társáénál, 42%-é azonos (ez leginkább a szaktanácsos képzettségű társakra jellemző), és 47%, akiknél a férfitárs az iskolázottabb.

(százalékban)

A férfiak, élettársak iskolai végzettsége	Az anyák iskolai végzettsége					
	8-nál kevesebb osztály	8 osztály	szaktanácsos iskola	középiskola	felsőfokú tanintézet	átlag
8-nál kevesebb osztály	36,0	5,0	0,7	—	.	4,0
8 osztály	51,0	44,3	18,5	15,1	.	41,0
Szaktanácsos iskola	12,1	43,9	70,5	45,3	.	40,9
Középiskola	0,8	5,7	9,6	34,0	.	6,6
Felsőfokú tanintézet	—	0,3	0,7	3,8	.	0,5
Ismeretlen	—	0,7	—	1,9	.	0,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	(19,7)	(63,3)	(12,1)	(4,4)	(0,5)	

A férfiak képzettségében meglévő erős szaktanácsos-jelleg méginkább érvényes a "leghagyományosabb" családokra. Akiknek 10 éven keresztül fennmaradt első házasságuk (minden más szempontból ez a csoport a legkonszolidáltabb), ott az apák 51%-a rendelkezik szaktanácsos képzettséggel, míg az élettársi kapcsolatukat fenntartó férfiaknak közel 73%-a legfeljebb a 8 osztályt végezte el. Ez azzal is összefügg, hogy ez az utóbbi csoportot főképpen cigány származású anyák teszik ki, akik partnereinél a 8 osztályt, vagy kevesebbet végeztek aránya már csaknem 80%.

A házas-, illetve élettársak foglalkozása értelemszerűen az iskolázottságot követi: 41%-uk szak-, 44%-uk pedig betanított- vagy segédmunkás. Az előzőekkel összefüggésben az eredetileg, kezdettől fogva házások csoportjában a családfők túlnyomó többsége szakmunkás, az élettársi kapcsolatoknál azonban a férfiak zöme inkább segédmunkás.

Az alacsony képzettség, illetve a foglalkozás jellege, nem utolsósorban pedig mintánk területi megoszlása a munkanélküli családfők megdöbbentően magas arányával párosul: az adatfelvétel időpontjában, vagyis 1993 elején ez 35% volt. (Országosan 1993-ban a közelítően azonos korosztályú, 20–45 év közötti férfiak mintegy 10–12%-a volt munkanélküli.) A budapestiekénél ez "csak" 20, községekben 38%. Amint arra már utaltunk, mintánk egy elég jelentős hányada az e szempontból is rosszabb megyékben (mint pl. Szabolcs-Szatmár, vagy Borsod-Abúj-Zemplén) él, ami az arányokat ugyancsak ebbe az irányba vitte. A munkanélküliség szignifikánsan nagyobb mértékben sújtja a cigány családokat: közöttük a férfiaknak mindössze egyharmada dolgozott csak 1993 első hónapjaiban, 6%-uk rokkant nyugdíjas vagy egyéb inaktív, eltartott, de a túlnyomó többség — 56% — legalábbis az anya bevallása szerint — munka nélkül volt. A nem cigány családoknál a munkanélküliek aránya jóval kisebb: 23%.

Figyelemmel arra, hogy az anyáknak is csak mindössze 53–54%-a állt alkalmazásban (gyesen-gyeden lévővel együtt), 15%-a pedig munkanélküli volt 1993 elején, könnyen belátható, hogy az életkörülmények e családokban meglehetősen szerények. Mint arról már szó volt, az eltartott gyermekek száma is a kevéssé iskolázott, illetve a cigány családokban haladja meg az egész mintában tapasztalt, egyébként sem alacsony átlagot. A szülőktől el nem várható segítség, anyagi háttér, az igen fiatal kori családalapítás, a csekély iskolázottság mellett az 1983 óta eltelt tíz esztendő alatt e családok nem tudtak olyan tartalékokat biztosítani, amelyek mellett a nehezebb periódusokat átvészélhetik.

A férfiak, családfők jellemzői — az iskolázottság, a foglalkozás, a munkalehetőségek — ugyanakkor arra vallanak, hogy a tizenéves korban anyává vált nők társadalmi kondíciói 10 évvel a családalapítás után gyakorlatilag a gyermekkori, a származási családjukra jellemző feltételekkel egyeznek meg; ritka eset az, amikor az új család fő e keretből kilépést biztosít.

Életkörülmények

Általánosan igaz, hogy az életkörülmények egyik legalapvetőbb jellemzője a lakáshelyzet; a lakással való ellátottság és a lakás minősége. Nem szorul magyarázatra, hogy a

tizenéves korukban anyává vált nők korábbi, gyermekkori társadalmi helyzete, valamint az új család társadalmi összetétele az átlagosnál szerényebb lakáskörülményeket biztosított. Az első éveket a túlnyomó többség a szülőkkel együtt élve töltötte; 44%-ukat a saját szülők, 31%-ukat a férj, élettárs szülei fogadták be, 14% pedig rokonokkal vagy más személyekkel élt egy fedél alatt. Összességében 10% azok aránya, akiknek a szülést megelőzően, vagy a szülés évében saját (vagy férje, élettársa révén megvalósult), önálló lakáshoz sikerült jutni. A befogadó szülők-rokonok igyekeztek a fiataloknak — vagy a mamának és csecsemőjének — külön szobát biztosítani; erre az anyák 14%-ának nem volt csak módja. Mindössze 4 olyan fiatal anya volt, aki a kórházból "hazatérve" egyedül élt a kisbabával.

Kérdés, hogy mire jutottak az első gyermek megszületése óta eltelt tíz esztendő alatt; sikerült-e behozniok azt a hátrányt, amit a kedvezőtlen indulás jelentett, s különbözött-e e szempontból az életüket legalább családi állapotuk szempontjából rendezetten kezdő, vagy rövid időn belül rendezni tudó anyák helyzete azokétól, akiknél ez kevésbé volt sikeres, vagy akit tudatosan vállaltak egy, a megszokottól eltérő családi életformát.

Erre vonatkozó adatainkat a KSH Népesedésszisztiikai Főosztálya által készített, az 1974-ben házasságot kötött párokra vonatkozó vizsgálathoz tudjuk viszonyítani. (Lásd: "Tizenhárom évvel a házasságkötés után", 1988. Budapest, SKV.) Az 1974-ben házasságot kötött pároknak 19,2%-a rendelkezett önálló lakással a házasságkötés időpontjában, s 13,2%-uk élt albérletben. Hat évvel a házasságkötés után 71%-nak, 13 évvel a házasságkötés után 91,2%-nak volt önálló lakása.

A serdülőkorban szülő anyák esetében érthető, hogy az első gyermekszülés idején, 14—17 éves életkorukban csak igen kevesen rendelkeztek még önálló lakással. A szülés előtt mindössze 4,5%-uk, a szülés évében pedig további 6,4%-uk lakott saját jogcímű lakásban.

Tíz évvel az első gyermek megszületése után azonban még közel egynegyedüknek (24,8%) nem volt önálló lakása. Ez az arány igen számottevően szóródik a házas és nem házas családi állapotú anyák között: a házasoknak "csak" 17%-a, a nem házasoknak 41%-a 1993-ban még nem rendelkezett önálló lakással. Ez utóbbiak aránya az egyedülálló hajadonok esetében a legkedvezőtlenebb: 56%-uk gyermekével/gyermekével még 10 év után is jórészt a szülők (nagyszülők) fedele alatt él. A házasság tehát mindenképpen "előnyt" jelentett az önálló lakáshoz jutásban. Ez azonban elsősorban azokra érvényes, akiknek az első gyermek apjával kötött házassága tíz év után is fennmaradt. Az önálló lakáshoz jutók nagy többsége ugyanis legalább három, vagy több évet várt arra, hogy külön otthonuk legyen, s ez lényegé-

ben egyformán érintette a házas és nem házas családi állapotú anyákat és családjukat. Ám az újrَاهázasodók, vagy akik első házasságukat nem az első gyermek apjával kötötték, valamint az elvált családi állapotúak a későbbi "életkezdés", vagy az "újrakezdés" problémájával találták szembe magukat, s 1993-ban még több, mint egyharmaduknak nem volt önálló lakása.

Az önálló lakáshoz jutás alakulása az anyák családi állapot-életútja szerint

(százalékban)

Családi állapot-életút	Az első önálló lakáshoz jutás ideje						Nincs önálló lakása	Összesen
	az első szülés előtt	az első szülés évében (1983)	1984-ben	1985-ben	1986-1990 között	1990 után		
— házasok voltak az első gyermek születése előtt	7,4	9,2	8,9	12,0	34,0	12,0	16,5	100,0
— élettársak voltak, a gyermekszülés után házasságot kötöttek	1,8	4,0	6,2	9,0	40,6	21,0	17,4	100,0
— az első gyermek apjával élettársi kapcsolatban maradtak	3,7	7,4	3,7	5,6	20,7	20,0	38,9	100,0
— nem az első gyermek apjával házasok	2,3	2,3	6,9	4,2	32,4	18,5	33,3	100,0
— elváltak, özvegyek	0,7	6,8	3,4	6,8	24,6	13,7	43,8	100,0
— egyedülálló hajadonok	1,3	—	—	2,5	18,2	22,3	55,7	100,0
Átlag	4,5	6,4	6,9	9,0	32,6	15,8	24,8	100,0

A táblázat jól mutatja, hogy a 10 év után házasság formájában fennmaradt kapcsolatok mellett — a szerényebb kezdés ellenére is — nagyjából ugyanolyan ütemben sikerült az önálló lakáshoz jutás, mint az országosan tapasztalt fiatal házasok esetében.

Ha egybevetjük az élettársi kapcsolatot házasságra felváltók és az élettársi kapcsolatban maradtak lakáshoz jutásának ütemét és végeredményét, szembetűnő különbség mutatkozik: ez utóbbiak lényegesen lemaradtak házasságot kötő társaikhoz képest, s kétszerannyian vannak önálló lakás nélkül még 10 év után is. Pedig társadalmi összetételük szempontjából nagyon hasonló egymáshoz e két csoport, mindkettőben igen magas a cigány származású anyák aránya. Egyértelműen bizonyítja ez a törvényes házasság "előnyét". Mögötte többfajta magyarázatot is sejthetünk. Lehetséges, hogy törvényes házasság mellett a fiatal pár nagyobb eséllyel számíthat a környezet (szülők, rokonság, szociális segítség) támogatására, másrészt

maga a fiatal pár is jobban ambicionálja, hogy önálló családi életét e szempontból is rendezze.

A fiatal családok által lakott lakások minősége meglehetősen szerénynek mondható. A lakások átlagos szobaszáma (2,03) az országos átlag (2,41) alatt van. A lakások mintegy egynegyede egyszobás, és ez kétségtelven a rosszabb anyagi-szociális helyzet jelzője: relatíve sokan laknak egyszobás lakásban a három-, vagy többgyermekes családok, az élettársi kapcsolatban élők, a cigány származásúak, illetve a fővárosban élő családok.

A szobaszám megoszlása a fiatal anyák és családjaik által lakott lakásokban

(százalékban)

	Szobaszám							
	0,5	1	1,5	2	2,5	3	4	Összesen
<i>Gyermekszám</i>								
1	1,0	35,1	12,4	33,0	3,1	10,3	5,2	100,0
2	0,1	18,0	9,4	41,4	8,7	15,3	7,1	100,0
3 vagy több	—	27,0	9,6	33,6	7,1	17,0	5,6	100,0
<i>Családi állapot-életút</i>								
— házasok voltak az első gyermek születése előtt	0,1	15,6	8,6	37,0	9,9	19,6	9,1	100,0
— élettársak voltak, a gyermekszülés után házasságot kötöttek	—	24,7	8,5	38,4	5,2	18,8	4,4	100,0
— az első gyermek apjával élettársak maradtak	—	42,9	18,4	28,6	2,0	6,1	2,0	100,0
— nem az első gyermek apjával házasok	—	32,4	11,3	39,0	3,2	7,5	4,7	100,0
— elváltak, özvegyek	0,7	27,7	13,5	40,4	6,4	8,5	2,8	100,0
— egyedülálló hajadonok	—	56,4	9,0	25,6	2,6	5,1	1,3	100,0
<i>Származás</i>								
cigány	—	35,5	10,2	33,1	4,8	13,0	3,3	100,0
nem cigány	0,3	16,8	9,3	39,4	9,0	17,5	7,8	100,0
nem megállapítható	—	22,9	13,3	19,0	5,7	9,5	9,5	100,0
<i>Település</i>								
Budapest	1,1	39,1	12,0	28,3	6,5	9,8	3,3	100,0
Város	0,4	23,5	14,7	39,1	7,3	10,7	4,2	100,0
Község	—	22,5	6,9	36,7	7,4	18,6	7,9	100,0
Átlag	0,2	23,9	9,9	37,0	7,3	15,4	6,3	100,0

Az önálló lakás nélküliek relatíve magas arányából következik, hogy a háztartások létszáma nemcsak a gyermekek, hanem az együttélő szülők, rokonok miatt is magas: 100

háztartásra átlagosan 468 személy jut. Az átlagosnál alacsonyabb szobaszám és a benne élők átlagosnál nagyobb száma a lakások meglehetősen zsúfoltságát eredményezik. A 100 lakószobára jutó személyek száma az országos 111-hez képest 294, négy vagy több gyermek mellett pedig már 412. A cigány anyák családjában 3,5 személy, a nem cigány anyákéban 2,5 személy lakik egy szobában. Általában a fiatal anyák családjainak mintegy 50%-a lakik a normának megfelelő, vagy annál jobb (két vagy kevesebb fő egy szobában) laksűrűséggel, 14%-uk viszonyt a kritikusnak mondható, szobánkénti 4 személynél nagyobb laksűrűség mellett. Négy vagy több gyermek esetén ez az arány már 24%.

A lakások átlagos területe (61,7 m²) jóval alatta marad az országosnak (71 m²). Az átlagosnál kisebb alapterületet ugyancsak a lakások zsúfoltságát eredményezi. E tekintetben legjelentősebb különbség a háromnál kevesebb, valamint a három- és többgyermekes, illetve a cigány és nem cigány anyák lakáskörülményeiben tapasztalható.

Az egy főre jutó négyzetméterek alakulása

(százalékban)

1 főre jutó négyzetméter	1–2 gyermekes	3 vagy többgyermekes	Cigány	Nem cigány	Átlag
	anyák családja				
3 vagy kevesebb	2,0	4,5	6,0	1,3	3,0
3,1–6	6,5	14,8	17,2	5,6	9,9
6,1–12	22,0	39,0	38,0	23,5	29,0
12,1–18	35,6	26,8	23,6	36,7	32,0
18,1–24	17,6	12,1	10,6	18,2	15,3
24 felett	16,3	2,8	4,4	14,8	10,7
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A fiatal anyák és családjaik által lakott lakások komfortosság tekintetében közelítően az országos átlagnak felelnek meg: 56%-uk összkomfortos vagy komfortos lakásokban él, 5%-uk félkomfortosban, 39% pedig komfort nélküliben. Ez utóbbiak aránya a községekben természetesen magasabb: 46%. A — zömmel községekben élő — cigány családoknál azonban már a nagyon jelentős többség, 64% él komfort nélküli lakásokban (mfg a nem cigány családoknál ez mindössze 24%-ot jelent). A komfort nélküli lakások sokszor a minimális higiéniai feltételeket is nélkülözik; összességében a lakások 30%-ában nincsen folyóvíz, illetve a lakáson belül vagy kívül vízöblítéses WC.

A háztartások felszereltsége ugyancsak szegényesnek mondható. Legáltalánosabb a televízió megléte; ez a háztartásoknak csupán 3,5%-ából hiányzik. Országosan 70 színes és 43 fekete-fehér készülék jut 100 háztartásra. (A tv nélküli háztartások arányáról nincsen országos adat.) Mintánkban ez kedvezőtlenebb: a családok 52,3%-ának van színes készüléke (is), de 44,2%-uknál csak hagyományos készülék van. Míg a nem cigány családok színes készülékkel való ellátottsága csaknem eléri az országos átlagot, a cigány családoknak ez csak alig több mint egynegyedére jellemző.

(százalékban)

	Cigány anyák családjai	Nem cigány anyák családjai	Átlag
Nincs tévé	7,4	1,2	3,5
Csak fekete-fehér van	64,4	31,8	44,2
Csak színes van	24,2	43,6	36,0
Mindkettő van	4,0	23,4	16,3
	100,0	100,0	100,0

A családoknak mindössze 13%-ában nincsen hűtőszekrény — ez azonban az élettársi kapcsolatban élő pároknál már 41%, az egyedülálló hajadonoknál 38%, illetve 4 vagy annál több gyermek mellett 36%.

Részben az anyagi körülményekkel, de részben a folyóvíz nélküli lakások magas arányával függ össze, hogy automata mosógép csak a háztartások 16—17%-ában található. A mosógép nélkülözhetetlen voltát mutatja, hogy ennek hagyományos változata gyakorlatilag a kevésbé tehető családoknak mindegyikében megtalálható, hiszen használatát "vízhordással" is meg lehet oldani; a családoknak mindössze 8%-a él mosógép nélkül.

Nagyobb vagyontárgyakkal e fiatal anyák családjai már jóval kevésbé rendelkeznek. Autó ugyan a háztartások egyharmadában van (aránya az 1—2 gyermekes, illetve a házasságban élő háztartásokban 38—40%), az élettársi kapcsolatban élők körében azonban már csak 20%-nak, az egyedülálló hajadonok közül pedig csak néhány személynek van gépkocsija. Nyaraló, hétvégi ház csupán 17 fiatal anya családjának van birtokában.

Az anyagi helyzet jellemzője lehetne a család havi jövedelme, illetve egy főre számított jövedelme. Ennek pontos felmérésére azonban nem vállalkoztunk. A "hevállás" ismert torzításának elkerülése mellett döntésünket igazolta a munkanélküli családfők nagyon magas aránya is, akiknek egyéb forrásokból származó jövedelméről aligha kaphattunk volna reális képet.

Érdekesnek találtuk viszont azt, hogy ma is a fiatal anyák hogyan ítélik meg saját, illetve családjuk anyagi helyzetét. Önbesorolással ötféle kategóriába sorolhatták magukat, amelyek egymásra épülő, emelkedő szinteket alkotnak. Az öt fokozat alapján — az iskolai osztályozás mintájára — átlagos osztályzatot is számíthattunk. Az átlagos osztályzat "közepes" alatt marad: 2,85. Ez igen jelentősen szóródik az anyák gyermekszáma, családi állapot-életútja, iskolázottsága, illetve származása szerint:

Az anyagi helyzet értékelése

(százalék és osztályzat-átlag)

	Nélkülözések között élnek	Hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	Éppenhowy kijönnek havonta	Beosztással jól kijönnek	Gondok nélkül élnek	Osztályzat-átlag
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	

Gyermekszám

1	5,0	16,3	41,6	36,6	0,5	3,03
2	4,9	19,4	39,9	34,2	1,5	3,08
3	7,7	34,0	43,8	14,1	0,5	2,66
4 vagy több	21,0	42,5	29,0	7,5	—	2,23

Származás

cigány	16,3	40,1	33,1	10,1	0,4	2,35
nem cigány	2,9	17,6	42,9	35,6	1,0	3,14
nem megállapítható	5,7	24,8	46,7	20,0	2,9	2,90

Családi állapot-életút

— házasok voltak az első gyermekszülés előtt	4,8	20,1	40,6	33,5	1,1	3,06
— élettársak voltak, a gyermekszülés után házasságot kötöttek	10,1	40,6	35,7	14,5	1,1	2,56
— az első gyermek apjával élettársak maradtak	31,5	33,3	25,9	9,3	—	2,39
— nem az első gyermek apjával házasok	9,8	22,3	44,7	21,9	1,4	2,82
— elváltak, özvegyek	4,8	28,1	43,2	18,2	—	2,86
— egyedülálló hajadonok	10,1	39,2	39,2	11,4	—	2,52

Iskolai végzettség

8 osztály alatt	19,0	43,4	31,5	5,8	0,9	2,23
8 osztály	6,2	25,4	42,1	25,5	0,8	2,89
szakmunkás iskola	2,7	10,2	40,3	45,2	1,6	3,33
középfiskola	—	10,3	36,8	50,0	2,9	3,46
felsőfokú tanintézet						
Átlag	7,9	26,2	39,6	25,4	0,9	2,85

Mint látható, csupán az 1—2 gyermekesek, a 10 éve folyamatosan az első gyermek apjával házasságban élők és a 8 osztálynál magasabban iskolázottak osztályzat-átlagai haladják meg a szerény "közepes"-átlagot, ők azok, akik — beosztással ugyan — de többé-kevésbé kijönnek a havi jövedelemből. A minta átlagát leginkább a cigány származású anyák családjai, illetve az igen alacsonyan iskolázottak (a kettő többnyire egybeesik) húzzák le: e csoportokban a túlnyomó többség — a bevallás szerint — nélkülözések, vagy hónapról hónapról ismétlődő anyagi gondok között él.

A serdülőkorban anyává vált nők lakáskörülményeit és családjuk életmódját az adatgyűjtést készítő védőnők is minősítették. Jóllehet, ebben bizonyosfajta előfeltételesség is szerepet játszhat, mégis számíthattunk arra, hogy a védőnők — foglalkozásukkal összefüggésben — gyakorlottak a családlátogatásban, környezet-tanulmányok készítésében, így megfigyeléseik reálisak. Beszámolóik alapján azt a megállapítást tehetjük, hogy szegényes körülményeik ellenére e fiatal családok túlnyomó többsége a társadalom, a környezet által elfogadott normáknak megfelelő állapotokat teremtett maga körül. A családok 35%-a "igen ápolt", 47%-a "használt, kopott", de rendes tiszta lakásban él. A lakások mintegy 16%-a minősült "elhanyagoltnak", s mindössze 2%-a "feltűnően elhanyagoltnak". Ez utóbbi kategóriák csak az igen alacsonyan iskolázott csoportokban magasabbak az átlagnál. A családok túlnyomó többségét a védőnők "igen rendesnek" (24%) vagy "átlagosnak", "normálisnak" (60%) találták. A problematikusnak minősíthető (pl. züllött életet élő) családok mintegy 9—10%-os aránya ugyancsak főképp az anyák (és a férfi-családfők) alacsony iskolázottsága mellett magasabb. Ez azonban már csak igen áttételesen és esetlegesen függ össze az anyák korai életkorban megkezdett családalapításával.

II. AZ 1983-BAN SERDÜLŐKORBAN GYERMEKET SZÜLT NŐK CSALÁDIÁLLAPOT-VÁLTOZÁSAI 1983—1993 KÖZÖTT. MILYEN OKOK VEZETTEK AZ ELSŐ GYERMEK APJÁVAL VALÓ KAPCSOLAT MEGROMLÁSÁHOZ?

Az első, 1983. évi adatfelvétel alkalmából a vizsgált 17 éves és fiatalabb korú anyák

- 59,4%-a volt házas családi állapotú,
- 28,8%-a hajadonként élettársi kapcsolatban élt gyermeke apjával,
- 11,8% pedig — ugyancsak hajadon családi állapotú volt, s a gyermek apjával előzőleg nem élt életközösségben.

A 10 évvel későbbi, második felkeresés és az adatfelvételnél az anyák válaszolókészsége következtében ezek az arányok az 1983. évi mintához képest némileg eltolódtak. (Részletesebben lásd: mintavétellel-mintakészítéssel foglalkozó fejezetet.) Így a rekonstruált minta összetétele a következőképpen alakult:

- 67,7% az 1. gyermeküket házas családi állapotban szült nők aránya,
- 29,2% az 1. gyermeket élettársi kapcsolatban szült nők aránya, és
- 7,2% a 1. gyermeket tartós életközösség nélkül, egyedülállóként szülteké,
- 1,9% esetében a kérdezett nő válaszából nem lehetett megállapítani, hogy 10 évvel korábban milyen családi összetételben élt.

A családi állapot-változások sorozata azzal kezdődött, hogy a házasságon kívül szült hajadonok helyzetük legalizálására, kapcsolatuk törvényesítésére törekedtek. Ez az összességében 36,4 százalékot képviselő hajadonok háromötödénél sikerrel járt. Természetesen itt eltekintünk e házasságok tartósságának vizsgálatától. Az élettársi kapcsolat fenntartása (két esetben "létesítése") mellett döntött a megkérdezett 9,6 százaléka. Nem minden életközösség maradt fenn 1993-ig; ugyanis volt, aki megszüntette azt s mással kötötte meg első házasságát, vagy új élettársi kapcsolatot létesített. A serdülőkorban szült anyák nem egészen 5 százaléka 1993-ig bezárólag sohasem élt családi életközösségben a gyermek apjával.

A szülő nő kapcsolata gyermeke apjával

Kapcsolat	Százalék
Házassággal legalizált	83,8
Ezen belül:	
— házások voltak már a gyermekszülés előtt	61,7
— élettársak voltak, de később házasságot kötöttek	19,8
— előzőleg nem éltek életközösségben, de később házasságot kötöttek	2,3
Házassággal nem legalizált	14,3
Ezen belül:	
— fenntartották a korábbi élettársi kapcsolatot	9,5
— élettársi kapcsolatot létesítettek	0,1
— az apával nem volt, és később sem jött létre semmiféle életközösség	4,7
Nem állapítható meg	1,9
 Összesen	 100,0

A kapcsolat legalizálása csak az első lépés az anyák családiállapot-életútjában. 1983 és 1993 között a kapcsolatok egy része megszakadt, ugyanakkor új házassági/élettársi kapcsolatok is kialakultak, s ha kevesen is, de voltak, akik az összeírás időpontjában hajadonok, elváltak vagy csekély számban özvegyek voltak.

Először — az 1993. évi családi állapot pontos meghatározása nélkül — azt tekintjük át: hogyan és milyen formában maradt fenn, illetve szakadt meg 1993-ra a megkérdezettek kapcsolata első gyermekük apjával.

A megkérdezettek kapcsolata első gyermekük apjával

(százalék)

A kapcsolat legalizálása	Összesen	1993-ban fennállt	1993-ig megszűnt
A gyermekszülés idején már házások voltak	100,0	78,4	21,6
A gyermekszülés után házasságot kötöttek	100,0	80,1	19,9
Fenntartották az élettársi kapcsolatot	100,0	36,5	63,5

Mint látható, az élettársi kapcsolatból gyermeket szülő anyák, ha később házasságra léptek az apával, ugyanolyan mértékben tudták stabilizálni az apával való családi életközösséget, mint azok, akik már a gyermek megszületésekor házasságban éltek. Ha azonban továbbra sem legalizálták kapcsolatukat, nagyobb volt az esély arra, hogy ez az életközösség előbb-utóbb megszakadjon.

Ha figyelembe vesszük azokat az anyákat is akik az apával semmilyen formában nem tudtak — vagy nem kívántak — életközösséget kialakítani (arányuk 4,7 százalék), akkor

megállapítható, hogy a serdülőkorban gyermeket szült anyák mintegy 8 százaléka 10 év alatt — hosszabb-rövidebb együttélés után — megszűnt, kisebb részüknél pedig az apával ki sem alakult tartós családi életközösség. Ezen anyák gyermekei alig vagy egyáltalán nem élvezhették családjukban az apa jelenlétét.

Az eredetileg is házasságban szült anyák 21–22 százaléka házassága felbomlott 10 éves házasságtartamon belül. Ez az adat összevethető országos adatokkal is. Az 1989-es adatok szerint a nő 15–19 éves korában kötött házasságának 22 százaléka bomlik fel 10 éves házasságtartamon belül. A serdülőkorban szült házasságú nők tehát válási magatartásuk tekintetében nem különböznek a közel hasonló korban házasodott nőktől. (A más korban kötött házasságok felbomlási arányával összehasonlítva, az adatok azt bizonyítják, hogy a legbomlékonyabbak a 20 évesnél fiatalabb korban kötött házasságok.)

A kapcsolatok szinte kizárólag válással, illetve az élettársi közösség megszakadásával szűnnek meg. Az egész mintában mindössze 12 személy volt 1993-ban özvegy családi állapotú, közülük négyen élettársi kapcsolatban éltek, egy anya pedig nem az első gyermek apja után maradt özvegyen. Mindebből azonban semmiféle következtetés nem vonható le.

Vizsgáltuk azt is, vajon mennyi ideig tartottak az 1993-ra már felbomlott kapcsolatok. Erre vonatkozó adatunk nem az első gyermek születésének (vagy a házasságkötésnek) dátuma és az adatfelvétel eszmei időpontja között eltelt, objektíven is megfigyelhető időtartamból indul ki, hanem a megkérdezett saját bevallására támaszkodik. Ennek az az oka, hogy a fiatal anya és az első gyermek apja közötti együttélés — különböző formában — sok esetben már a gyermek megszületése, illetve a házasság megkötése előtt elkezdődhetett. Nem volt a célunk, hogy a fiatal korban felbomlott házasságok időtartamáról általános megállapításokat tegyünk — ugyanis erről országos statisztikai adatok is rendelkezésre állnak —, hanem azt akartuk megtudni, hogy a vizsgált fiatal anyák első kapcsolata — ha az 1993-ra már felbomlott — mennyi ideig állt fenn. (Eltételeztük attól, hogy ezen időtartamon belül a családi életközösség csak törvényes házasságot vagy élettársi kapcsolatot jelentett-e, vagy ugyanazon apával hosszabb-rövidebb ideig mindkét életközösségi formában együtt éltek.) Az időtartam megállapításának alapját tehát a fiatal anyák azon kérdésére adott válaszaik képezték, hogy "Mennyi ideig élt együtt az első gyermek apjával?".

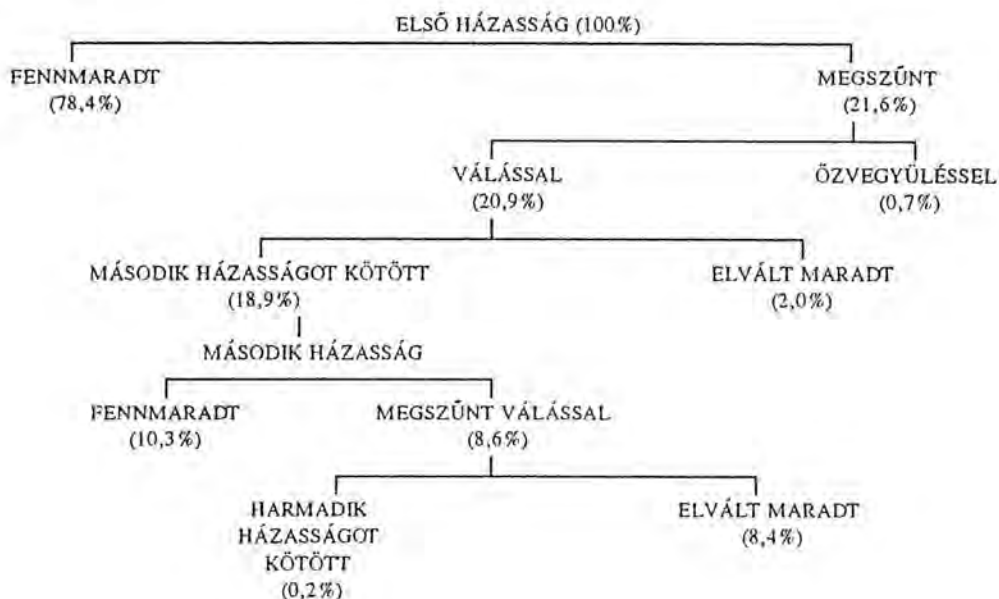
Megállapítható, hogy a bármilyen formában megkezdett, de házassággal legalizált, majd a későbbiekben felbomlott kapcsolatok átlagosan 4–5 évig álltak fenn. Ám az élettársi kapcsolatok, amelyek — mint láttuk — nagyobb arányban is bomlottak fel, mint a házassá-

gok, a kapcsolat megromlása esetén rövidebb ideig, átlagosan 3,2 évig tartottak. Ez a törvényes házasság nagyobb "megtartó erejét" bizonyítja.

A hajadonok, házások, elváltak és özvegyek arányai természetesen 1993-ra másként alakultak, mivel az első gyermek apjával való szakítás után — ha nem is nagy számban — az anyák újrահázasodtak, továbbá voltak, akik első házasságukat más férfival, vagyis nem az első gyermek apjával kötötték meg. Körükben előfordult, hogy ez a kísérlet sem volt sikeres. Tekintsük át ezért egyenként a három almintacsoport családiállapot-változásait.

1. Az első gyermek megszületésekor már házas nők. Az ezen almintacsoportba tartozók 78,4 százalékanak házassága 10 év után is fennmaradt. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a szám kissé csalóka: közülük néhányan 1993-ban külön éltek férjüktől, és élettársi kapcsolatot tartottak fenn, ami várhatóan tovább növeli majd az elváltak számát. Családi állapotuk az I. ábra szerint alakult.

I. Az első gyermek megszületésekor házas nők családiállapot-változásai 1983 és 1993 között

Összességében tehát az eredetileg házas családi állapotban szülő serdülőkorú anyáknak 10 év múlva már csak

- 88,9 százaléka házas családi állapotú (78,4 százalék az első, 10,3 százalék a második, 0,2 százalék a harmadik házasságban él),
- 10,4 százaléka elvált,
- 0,7 százaléka özvegy.

A házas családi állapot azonban nem mindig jelenti, hogy a házaspár együtt is élnek: a házas családi állapotúaknak összességében 3,0 százaléka jelezte, hogy nem lakik együtt férjével. Ezeknek azonban csak fele él — egyelőre — önállóan (illetve csupán gyermekével/gyermekével, szüleivel stb.), másik fele élettársi kapcsolatra lépett egy másik férfival, amiből a későbbiekben — válás után — akár újabb házasság is kialakulhat.

Még inkább érvényes ez az első ízben házasságban szült, de 1993-ban már elvált, illetve özvegy családi állapotúakra, akiket még jogi kööttségek sem gátolnak abban, hogy jövődjüket egy újabb partner — egyelőre élettárs — oldalán tervezzék.

E csoportról mégis az mondható el, hogy 10 év után is erősen házasságpártiak maradtak. Túlnyomó többségük megtartotta első házasságát az első gyermek apjával, a 10 év után sikertelen első házasságok aránya igen csekély, de az anyák ilyen esetekben is igyekeztek újabb házassággal rendezni magánéletüket. Nagyon valószínű, hogy a meglevő, házasság melletti élettársi kapcsolatok is egy újabb házasság előkészítését szolgálják. Tíz év után még 8 százalékot sem ért el azok aránya, akik 1993-ban nem tartanak fenn házassági, illetve partnerkapcsolatot.

Az élettársi kapcsolatban élők aránya az első gyermeket házas családi állapotban szült nők körében 10 évvel a gyermekszülés után

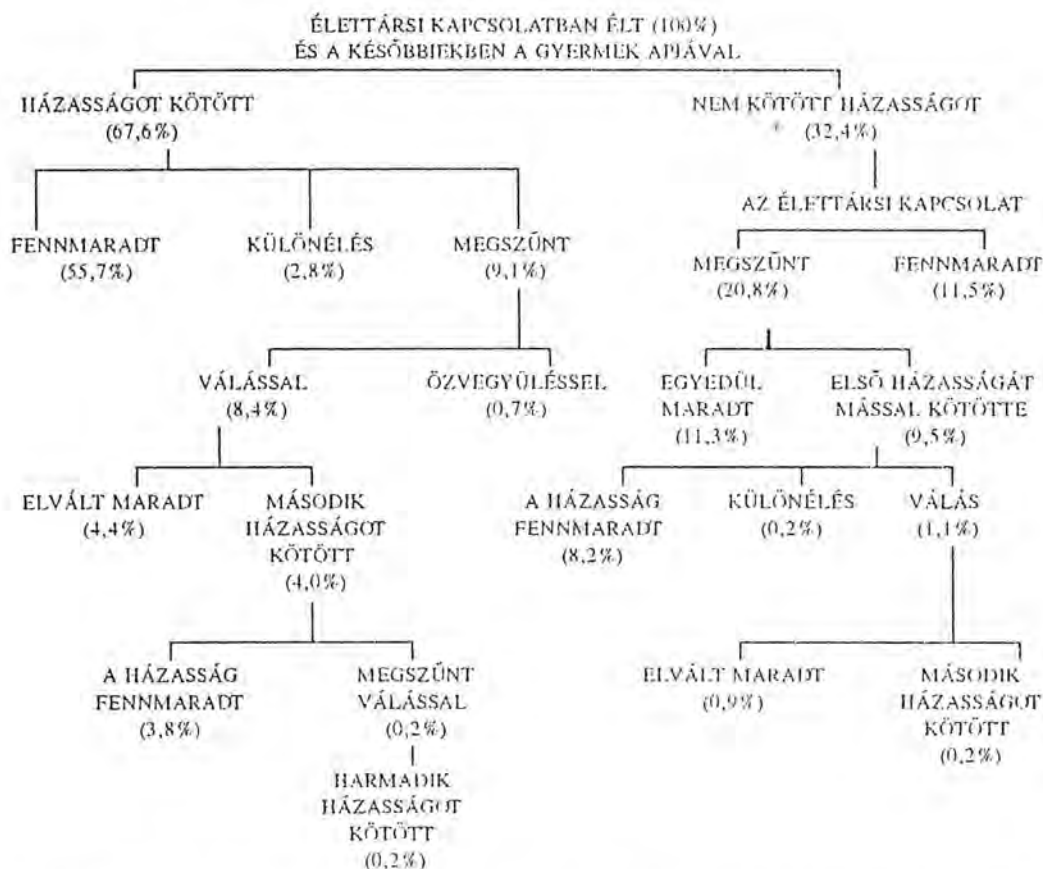
(százalék)

Az 1993. évi családi állapot	Összesen	Férjével	Élettársával	Egyedül
		él		
Házas	88,9	85,9	1,6	1,4
Elvált	10,4	—	4,5	5,9
Özvegy	0,7	—	0,2	0,5
Összesen	100,0	85,9	6,3	7,8

2. *Az első gyermek megszületésekor az apával élettársi kapcsolatban élt nők.* Az első gyermeküket élettársi kapcsolatban szült serdülőkorú anyáknál is határozott törekvés mutatko-

zott arra, hogy a gyermek apjával házasságot kössenek. Ez — mint a II. ábrából is megállapítható — 67,6 százalékuknál létre is jött, 32,4 százalékuk azonban továbbra is élettársi közösségben maradt az apával.

II. Az első gyermeket megszületésekor élettársi kapcsolatban élő anyák családiállapot-változásai 1983 és 1993 között

A házasságok tartósnak bizonyultak: az egész almintacsoporton belül 55,7 százalék (ez a megkötött házasságoknak 82,3 százaléka) házassága 1993-ban még fennállt. Az élettársi kapcsolatoknak csak kevesebb mint a fele maradt fenn tíz éven át.

Közel 10 százalék azok aránya, akik végül is ugyancsak házassággal rendezték életüket, de oly módon, hogy az élettársi kapcsolat felbomlása után más férfival kötötték meg első házasságukat.

Az összes házasságra lépő nők együttes aránya így több mint 70 százalék, ami arra vall, hogy az önálló családi életüket élettársi kapcsolatban kezdő serdülőkorú nők gyakorlatilag semmivel sem kevésbé házasságpártiak, mint a kezdetől házasságban élők.

Természetesen a házasság megszűnése, valamint az újraházasodások következtében az 1993. évi családi állapot szerinti összetétel tovább módosult.

*Az 1983-ban élettársi kapcsolatban gyermeket szült
serdülőkorú nők családi állapota 1993-ban*

Családi állapot	Százalék
Hajadon	22,8
Ezen belül:	
— eredetileg is, 1993-ban is élettársak	11,5
— élettársi kapcsolatát megszakították	11,3
Házások	71,2
Ezen belül:	
— első házasság az első gyermek apjával	58,5
— első házasság mással	8,4
— második házasság	4,0
— harmadik házasság	0,2
Elvált	5,3
Özvegy	0,7
Összesen	100,0

Elméletileg 70 százalék azok aránya, akiknek — házasság vagy élettársi kapcsolat formájában — az eltelt 10 esztendő alatt fennmaradt a kapcsolata az első gyermek apjával. Ez azonban — csakúgy mint az eredetileg is házasoknál — ténylegesen ennél alacsonyabb, mivel körükben is találunk férjüktől külön élőket, illetve újabb élettársi kapcsolatot létesítőket.

*Az élettársi kapcsolatban szült serdülőkorú hajadonok megoszlása
a gyermek apjával való kapcsolat, illetve az 1993. évi életforma szerint*

(százalék)

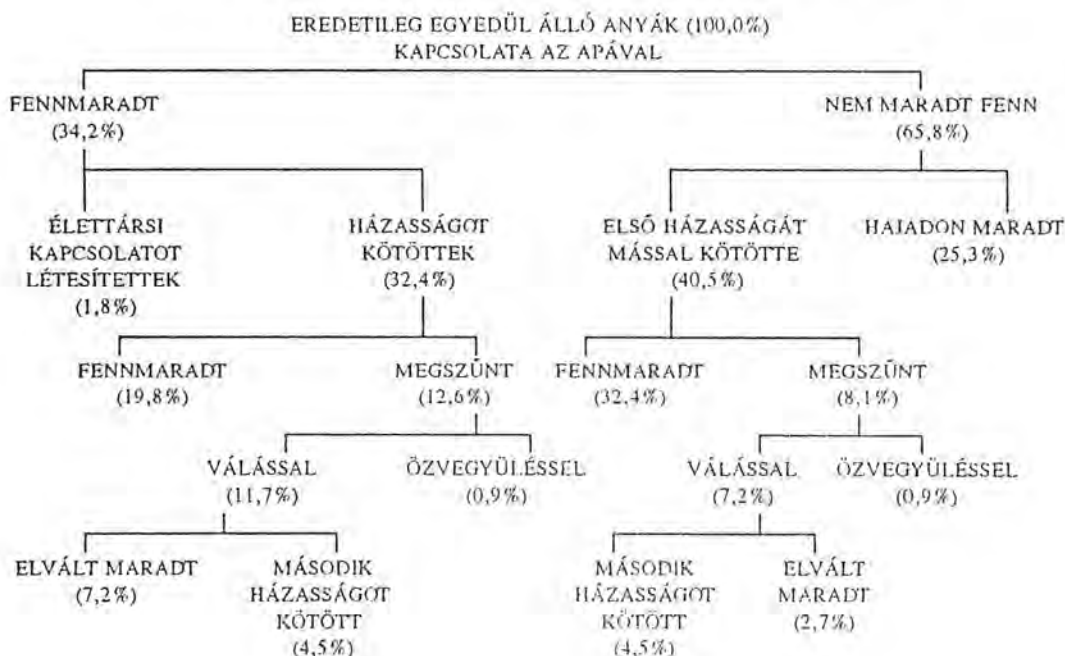
Az 1993. évi családi állapot	Összesen	1983. évi élet- társával él	Új élettársal él	Férj, partner- nélkülül él
Hajadon, eredeti élettársal	11,5	10,6	—	0,9
Hajadon eredeti élettárs nélkül	11,3	—	5,8	5,5
Házás	71,2	63,4	4,6	3,1
Elvált	5,3	—	3,3	2,0
Özvegy	0,7	—	0,2	0,5
Összesen	100,0	74,0	13,9	12,0

Amint látható, az önálló családi életüket élettársi kapcsolatban kezdő serdülőkorú nőknél korántsem arról van szó, hogy szívesen mellőznék a házasságkötést. Kizárólag egy 10—11 százalékos arányt képviselő csoport őrizte meg hosszú időn keresztül eredeti életformáját.

Ha azonban a házas családi állapotúakon belül a különélők arányát vesszük szemügyre (8,7%), az két és félszerese az eredetileg is és jelenleg is házasok, de különélők arányának. Ez azzal is összefügghet, hogy e rétegben a kapcsolatok kevésbé stabilak.

3. Az első gyermekük születésekor egyedül álló hajadonok. E csoporton belül nagyrészt ún. "megesett lányokról" van szó. Arányuk az 1983. évi mintában sem volt túlságosan magas, 1993-ban pedig összességében mintegy 7 százalékot képviselnek. Így az alacsony mintaelemszám miatt róluk csak óvatos, inkább tájékoztató jellegű megállapításokat tehetünk.

III. Az első gyermek megszületésekor egyedül álló nem házas anyák családiállapot-változásai 1983 és 1993 között

A tartós kapcsolat nélkül teherbe esett és 1993-ban gyermeket szült hajadonok családi állapota 1993-ban

Családi állapot	Százalék
Hajadon	27,1
Házas	61,2
Ezen belül:	
— első gyermek apjával első házasság	19,8
— első házasság mással	32,4
— második házasság	9,0
Elvált	9,9
Özvegy	1,8
Összesen	100,0

E körben már mérsékeltébb volt az a törekvés, hogy végül is törvényesítették kapcsolatukat gyermekük apjával. Ez közel egyharmaduknak (32,4%) sikerült, további 40,5 százaléka pedig — ha nem is a gyermek apjához — férjhez ment. A házasságpártiak aránya tehát ebben a körben is erőteljes (72,9 százalékuk kötött házasságot). Inkább egyedi jelenség, hogy közülük ketten végül is élettársi kapcsolatot létesítettek a gyermek apjával, bár egyiküknek azóta újabb élettársa akadt. Nem meglepő, hogy e csoportban magasabb az egyszülős családípushban gyermekét egyedül nevelő hajadonok aránya (25,2%), bár ezek több mint felének újabb élettársi kapcsolata alakult ki.

Ám a házasság nem volt minden esetben sikeres: mintegy 10 százalékuk elvált, 2 százalékuk pedig özvegy családi állapotban élte meg első gyermekének tizedik születésnapját (jóllehet, ezekben az esetekben a férj nem a gyermek apja volt).

Ezek az arányok az önálló életüket élettársi kapcsolatban kezdőkéhez hasonlíthatók, azzal az eltéréssel, hogy ebben a csoportban négyszer annyian kötötték első házasságukat "mással" (vagyis nem az első gyermek apjával); hogy az egyedül álló hajadonok aránya jóval magasabb; továbbá hogy a gyermek apjával mindössze egyötödüknek maradt fenn kapcsolata.

Újabb élettársi kapcsolatot összességében 17,8 százalékuk alakított ki, túlnyomórészt a hajadonok, a házások közül viszont senki sem jelezte, hogy férjétől külön él.

* * *

A három almintacsoportban tapasztalt változásokat összesítve megismerhetjük és az országgal összehasonlíthatjuk az 1983 és 1993 közötti családiállapot-változásokat.

Családiállapot-változás almintánként

Az 1983. évi családi állapot	A hajadonok (N=143)	A házások (N=1248)	Az elváltak (N=143)	Az özvegyek (N=12)	Összesen (N=1546)
	aránya 1993-ban (százalék)				
Házias	—	88,9	10,4	0,7	100,0
Nem házias					
— élettársi kapcsolatban élő	22,8	71,1	5,3	0,7	100,0
— egyedül álló	27,1	61,2	9,9	1,8	100,0
Nem állapítható meg (N=20)	45,0	45,0	10,0	—	100,0
Átlag	9,2	80,7	9,2	0,8	100,0

Ezt kapcsoljuk az országos adatokhoz:

A 26 és 27 éves női népesség családi állapota 1993. január 1-jén

Életkor 1983-ban	A hajadonok	A házások	Az elváltak	Az özvegyek	Összesen
	aránya országosan (százalék)				
16 éves	20,7	72,5	6,3	0,5	100,0
17 éves	17,5	74,8	7,1	0,6	100,0
Együtt	19,1	73,7	7,7	0,5	100,0

Az adatokat jól mutatják, hogy a serdülőkorban gyermeket szült nők családi állapot szerinti megoszlása 1993-ban lényegesen különbözik a közelítően azonos korú női népességtől: a házások és valaha házások együttes aránya több mint 10 százalékponttal magasabb (s ne feledjük: túlnyomó többségüknél a házasság időtartama már legalább 10 év!). Ez azonban már az első gyermekszüléskor házassági állapotúak magas arányából következik. Aki első gyermeküket házasságon kívül hozták világra, azok házassági magatartása gyakorlatilag alig különbözik korosztályuk egészétől, sőt körükben talán valamivel még magasabb is a hajadonon maradtak aránya az országoshoz képest.

Az első gyermeküket hajadon családi állapotban, de egyben élettársi kapcsolatban szülő serdülők egy része tudatosan vállalta továbbra is ezt az életformát. Emellett szól az is, hogy a csoportnak túlnyomó része cigány származású (erre még visszatérünk), s így mintánkban a 10 év után még hajadon családi állapotban élők aránya a cigány származású anyák csoportjában 17,3, míg a nem cigányok között csupán 3,8 százalék.

A "megesett lányok" körében igen magas a hajadonon maradtak aránya, de minden más csoporthoz képest az elvált családi állapotúaké is. E mögött inkább azt sejtethetjük, hogy sajátos helyzetük nehezíti a férjhez menést, megkötött házasságaik pedig kevésbé sikeresek. Feltételezésünk szerint lényeges különbség van közöttük és a hasonló életkorú (26–27 éves) hajadon családi állapotú női népesség relációi, motivációi között. Általában ebben a korban a gyermekszülések aránya a hajadon családi állapotúaknál alacsonyabb, míg esetünkben mindenkinek van legalább egy gyermeke. Valószínű, hogy országos viszonylatban a 26–27 éves korig hajadon családi állapotban maradás inkább a hosszabbra nyúló tanulási idővel vagy a házasság más okokból történő késleltetésével magyarázható.

Ha az 1993-ban házassági állapotú, első ízben serdülőkorban szült nőket az első, illetve újránházasságok szempontjából figyeljük meg, akkor az előbbihez hasonló megállapí-

tást tehetünk. A "megesett lányok" mindössze egyharmadának sikerült az első gyermek apjával — túlnyomórészt azonban inkább mással — megkötnie első házasságát, de minden más csoporthoz képest magasabb azok aránya is, akik tíz évvel első gyermekük megszületése után már második házasságukban élnek.

Az 1993-ban házas családi állapotú anyák megoszlása az első és további házasságkötéseik szerint

Az 1983. évi családi állapot	Összesen	Első házasság		Első házasság összesen	Második házasság	Harmadik házasság
		az első gyermek apjával	mással			
Házas	100,0	88,2	—	88,2	11,6	0,2
Nem házas						
— élettársi kapcsolatban él	100,0	82,3	11,8	94,1	5,6	0,3
— egyedül álló hajdon volt	100,0	32,4	52,9	85,3	14,7	—
Együtt	100,0	86,0	5,5	91,5	8,4	0,1

Röviden szólnunk kell a házasságkötés kori életkorról is. A 10 évvel korábbi adatfelvétel időpontjában, 1983-ban hivatalosan lehetőség volt arra, hogy a nők 14 éves korukban — szülői vagy gyámügyi hozzájárulással — házasságra lépjenek. Ez a Nyugat-Európától eltérő engedélyezési gyakorlat is hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon a 15—19 éves házas nők aránya a megfelelő korú női népességen belül 14 százalék volt, míg a többi vizsgált országban (a volt Csehszlovákia kivételével, ahol 7,9 százalék volt a házasok aránya) ez általában 4—5 százalék körüli vagy alacsonyabb. (Megjegyzendő, hogy ez önmagában is hozzájárult ahhoz, hogy a 15—19 éves női népesség Nyugat-Európában, illetve Magyarországon eltérő termékenységi magatartást mutat.)

Mínt hogy vizsgálatunkban a házas családi állapotú anyák nagyobb része már az első gyermek megszületésekor házasságban élt a gyermek apjával, az első házasságok túlnyomó többsége, 78 százaléka az anyák 17 éves koráig megkötötték. (Ezen belül 10 százalék azok aránya, akik 15 éves korukig megkötötték első házasságukat.) A házas nők 15 százaléka 18—20 éves korában kötötte első házasságát, további 7 százalék pedig 21 éves vagy idősebb korban. A 18 évesen vagy ennél idősebb korukban első házasságot kötők részben azokból adódnak, akik első gyermekük apjával csak később kötöttek házasságot, főként azonban azokból, akik első házasságukat nem az első gyermek apjával kötötték. Az első házasságköté-

sek átlagos életkorát (17,1 év) azonban az igen fiatal korban házasságra lépők döntően nagy aránya határozza meg.

Az első házasságkötés időpontja — érthető módon — az első gyermek megszületésének időpontjához kötődik. A házas családi állapotúak 35,1 százaléka 1 évvel (további 2,9 százaléka 2 évvel) a gyermekszülés előtt már házas volt, közel 40 százalékuk azonban csak a gyermekszülés évében — többnyire a gyermek megszületéséig — igyekezett a kapcsolatot törvényesíteni. A gyermekszülés éve után első házasságukra lépők aránya az összes házas nő körében 23,2 százalék. Ők is igyekeztek azonban mielőbb házasságkötés formájában rendezni családi életüket, így mindössze 4,2 százalékra tehető azok aránya, akiknek a gyermekszülést követően legalább öt esztendőre vagy annál is hosszabb időre volt szükségük ahhoz, hogy az első házasságukat megkössék.

Térjünk vissza az élettársi kapcsolatokhoz.

Az élettársi kapcsolatban élő nők aránya 1983. és 1993. évi családi állapotuk szerint

Az 1983. évi családi állapot	Az 1993-ban élettársi kapcsolatban élő				
	összes	hajadonok	házasok	elváltak	özvegyek
	aránya (százalék)				
Házas	6,3	—	1,6	4,5	0,2
Nem házas					
— élettársi kapcsolatban élt	15,7	5,8	4,6	3,3	2,0
— egyedül álló hajadon	17,8	14,2	—	3,6	—
Átlag	12,2	6,0	1,8	4,0	0,4

Összeségükben elég magas arányban fordultak elő élettársi kapcsolatok, az egész mintából 12,2 százalék élt 1993-ban ebben az életformában, ami a becsült országos aránynak több mint háromszorosa. (Az 1990. évi népszámlálási adatok szerint a 25—29 éves nők 3,6 százaléka vallotta magáról, hogy élettársi kapcsolatban él.) Különösen számottevő ez a házasságon kívül születek körében, de az ekkor már házas családi állapotúak közül is elég sokan választották a későbbiekben ezt az életformát. Az elvált családi állapotú, élettársi kapcsolatban élő anyák hányada szinte teljesen megegyezik az országos aránnyal.

Általánosan igaz tehát, hogy a serdülőkorban gyermeket szülő nők körében — erős házasságkötési szándék mellett is — jóval intenzívebb a nem legalizált családi életforma elfogadása.

Az 1983. évi vizsgálatnál bemutattuk, hogy az élettársi kapcsolat és a cigány etnikumhoz tartozás között szoros összefüggés van. Tekintsük át most a főbb adatokat ebből a szempontból. Előre kell bocsátani, hogy a cigány származás megállapításában 1993-ban is a kikérdezést végző helybéli védőnők ismereteire, megfigyeléseire, tapasztalataira támaszkodtunk. Felmerülhet, hogy nem játszott-e szerepet részükről valamiféle előítélet. Ha ez nem is zárható ki teljesen, a hasonló módszert alkalmazó 1983. évi adatfelvétel eredményei arra vallottak, hogy a cigány származás megjelölése közel áll a valósághoz. A cigány származásúnak minősített fiatalok édesanyák társadalmi-demográfiai jellemzői, családi háttere, magatartása eltért a nem cigány származásúakétól. Mégis jeleznünk kell, hogy amikor cigány származású anyákat említettünk, akkor olyan személyekről van szó, akikről az adatfelvételt készítő védőnők tették ezt a megállapítást. A tíz évvel ezelőtti megfigyelt serdülőkorú anyák származás szerinti összetételét az alábbi táblában mutatjuk be.

A serdülőkorban szült anyák megoszlása családi állapot és származás szerint 1983-ban

(százalék)

Származás	Házas	Élettársi kapcsolatban	Egyedül	Összesen (N=1546)
		élt		
Cigány	32	58	10	100
Nem cigány vagy nem megállapítható	72	10	18	100
Együtt	59	29	12	100

Az 1993. évi adatfelvétel mintájában a cigány származásúak aránya 32 százalék volt, 1993-ban ez az arány 2–3 százalékponttal magasabb lett: 35,8 százalék minősült cigány származásúnak, 57,2 százalék nem cigány származásúnak, 7,0 százalékról pedig az adatfelvétel készítői azt jegyezték be: "nem állapítható meg" (vagy a megjegyzés rovatot üresen hagyták).

A megkérdezett anyák 1993. évi családi állapotát a származás szerint vizsgálva, az adatok azt mutatják, hogy a hajadon családi állapot és a cigány származás közötti korreláció még erősebb, mint 1983-ban volt. Az összefüggés nem meglepő, hiszen a 10 évvel később hajadonon maradók jórészt azok, akik élettársi kapcsolatban maradtak gyermekük apjával, illetve — ha a kapcsolat esetleg meg is szakadt — később új élettársi közösséget alakítottak ki.

Az adatok részletesebb elemzéséből az is kitűnik, hogy míg a hajadon családi állapotúak között 68,9 százalék a cigány származásúak aránya, ez az arány 75–76 százalékra nő azon hajadonok körében, akik gyermekük apjával legalább tíz évig élettársi kapcsolatban éltek.

A serdülőkorban szült anyák megoszlása 1993-ban származás szerint

(százalék)

Az 1993. évi családi állapot	Cigány (N=554)	Nem cigány ^a (N=992)	Összesen (N=1546)
Hajadon	68,9	31,1	100,0
Az első gyermek apjával élettársi kapcsolatban él	74,1	25,9	100,0
Az első gyermek apjával élettársi kapcsolatuk megszűnt	76,0	24,0	100,0
Az első gyermek apjával sohasem volt tartós kapcsolata	46,4	53,6	100,0
Házás	34,9	65,1	100,0
Az első gyermek apjával első házasság	35,1	64,9	100,0
Első házasság nem az első gyermek apjával	41,8	58,3	100,0
Újraházasodott	29,8	70,2	100,0
Elvált	19,8	80,1	100,0
Özvegy	41,7	58,3	100,0
Összesen	35,8	64,2	100,0

^aItt és a továbbiakban a nem megállapítható származásúakkal együtt.

Megjegyzés: A hajadonok aránya 9,2 a házások aránya 80,7 az elváltak aránya 9,2 és az özvegyek aránya 0,8 százalék.

Az azonban nem állítható, hogy a cigány származású anyák kapcsolatukat az első gyermek apjával az átlagosnál jobban vagy kevésbé őrizték volna meg. A megszűnt kapcsolatok aránya azonos a cigány és a nem cigány származású nők csoportjában. A különbség annyi, hogy a cigányok között azok vannak többen, akik kapcsolatukat élettársi közösségben tartották meg.

A serdülőkorban szült anyák családi állapot szerint, 1993

(százalék)

Az 1993. évi családi állapot	Cigány (N=554)	Nem cigány (N=992)	Összesen (N=1546)
Hajadon	17,3	3,8	9,2
Házás	76,2	84,7	80,7
Elvált	5,6	10,7	9,2
Özvegy	0,9	0,7	0,8
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az élettársi kapcsolat kedveltsége azonban feltehetően a cigány etnikumon belül sem mondható általánosnak; csupán egy szűkebb — talán a hagyományait jobban őrző —

rétegben gyakoribb. Erre utal az, hogy a házasság igénye közöttük is igen erőteljes. Az 1993. évi családi állapot szerinti megoszlás azt mutatja, hogy jóllehet a hajadonok aránya a nem cigányokénak több mint négyszerese, túlnyomó többségük ugyancsak arra törekedett, hogy az első gyermek apjával (vagy mással) házasságot kössön.

Az 1993-ban élettársi kapcsolatot fenntartók (akik között már "újabb" élettársi kapcsolatok is vannak) aránya — főképp annak következtében, hogy a cigány származásúak között sokan ebben az életközösségben őrizték meg kapcsolatukat az első gyermek apjával — a cigány származású anyák körében az átlagos 12,1 százaléknál magasabb. Élettársi kapcsolatban élt 1993-ban a cigány származású anyák 18,0, a nem cigány származásúak 8,8, a nem megállapítható származásúak 13,8 százaléka.

Az átlag azonban nem csak miattuk magas. Mint látható, a nem cigány származású anyák közül is többen éltek 1993-ban ilyen életközösségben, mint ez az országos adatok alapján várható lenne. Ennek okáról csak feltételezéseink lehetnek. A vizsgált populációban átlagosan is nagyobb mértékű lehet ennek az életformának az elfogadása. Ezt a lakossági közvélemény-kutatás adatai is megerősítik. Az élettársi kapcsolat elfogadása iránt az átlagosnál nagyobb fokú toleranciát mutat a fiatal (20 éves vagy fiatalabb), de egyben alacsony iskolai végzettségű korcsoport; e jellemzők a vizsgált fiatal anyákra is érvényesek. (Kutatásunk nem terjedt ki egy másik, lehetséges magyarázat valószínűsítésére. Létrejöhetnek ugyanis ún. vegyes kapcsolatok, ahol csak a másik fél, a férfitárs partner cigány származású, ami a fiatal pár életvezetését ugyancsak az élettársi életforma elfogadása felé terelheti. Az 1983. évi adatfelvétel alkalmából ilyen tapasztalatokról is beszámoltak szóban az adatfelvétel készítői. Az apa, a partner származását azonban érthető módon nem vizsgáltuk.)

Bármennyire kényes is a kérdés, szeretnénk volna megtudni, hogy tapasztalható-e az élettársi kapcsolatoknak valamiféle "halmozódása". Másképpen szólva, mekkora az aránya azoknak, akiknek életük e tíz éves, de fiatalkori szakaszában — 14—17 éves kortól 24—27 éves korig — több élettársi kapcsolatuk is volt. Az e kérdésre adott válaszok természetesen kevésbé megbízhatóak. Míg az adatfelvétel időpontjában élettárssal való együttlakás vagy pedig az, hogy az első gyermek legalizált kapcsolatból származik-e, többé-kevésbé ellenőrizhető, a múltbeli kapcsolatok bevallása gyakorlatilag alig.

E kérdésre — hasonló okokból — szinte alig-alig van viszonyítási alaphoz tekinthető országos adatunk. Egy ugyancsak 1993-ban készített adatfelvétel alkalmából a 20—35 éves nők és a 20—40 éves férfiak országos mintáján regisztráltuk: a kérdezetteknek összességében

16 százaléka vallotta be, hogy élete folyamán élt már élettársi kapcsolatban. (Az adatfelvétel időpontjában élettársi kapcsolatban élők aránya ugyanezen mintában ennél jóval kisebb, 5–6 százalék volt.)

A fiatal korban szülő anyáknak számottevően nagyobb aránya: 24,5 százaléka adott arról számot, hogy élete folyamán élt már ilyen családi életközösségben. Ennek mintegy fele az adatgyűjtés időpontjában is élettársi kapcsolatot tartott fenn. A 24,5 százalék többsége (18,7%) egy, 4,4 százalék két, 1,4 százalék pedig három élettársi kapcsolatról számolt be. Azoknak, akik az adatgyűjtés időpontjában is élettársi kapcsolatban éltek, több mint egynegyede — bevallásuk szerint — már második vagy harmadik partnerével élt együtt ebben a formában.

Az eddigi életük folyamán hosszabb-rövidebb ideig élettársi kapcsolatban élők aránya az átlagos 24,5 százalékot mintegy 14 százalékponttal haladja meg a cigány származású anyáknál. Arányuk az összes cigány származású anya körében 38,7 százalék, ezen belül 24,2 százalék egy, 14,5 százalék pedig két-három élettársi kapcsolatot tudhat maga mögött.

Ennek ellenére — mint az adatok is mutatják — az élettársi életforma követése valóban nem kizárólag a cigány származású anyákra jellemző, hiszen a nem cigány származásúaknak is közel egyötöde (17–18%) élt már ebben a családi összetételben legalább egyszer élete folyamán. Természetesen elég lényeges különbség van aközött, hogy ez házasságot előzött-e meg, vagy tartósan vállalt életforma, vagy pedig egy hosszabb-rövidebb ideig fennálló viszony. Ennek felderítésére azonban érthető módon nem vállalkozhattunk.

Összefoglalva: a 17 éves és fiatalabb korban szülő nők házassági magatartása az első gyermek születése évében igen jelentősen eltért korosztályuk női népességétől. Meghatározható részük legkésőbb a gyermekszülés időpontjáig házasságot köt a gyermek apjával, több mint egyötödük pedig a gyermekszülést követő rövid időn belül igyekszik a kapcsolatot törvényesíteni. Ennek következtében tíz évvel a gyermekszülés után a házas családi állapotúak és a valaha házások együttes aránya számottevően nagyobb, mint általában korosztályuk női népességében. A házasságok túlnyomó többsége az első gyermek apjával kötött házasságot jelenti, és ezek jórészt a gyermekszülés után tíz évvel is fennállnak. A házasságok semmivel sem bomlékonyabbak, mint korosztályuk női népességében általában.

Az első gyermeket hajadon családi állapotban világra hozó anyák házassági magatartása — tíz éves időtartamot tekintve — azonban már inkább korosztályuk általános házassági magatartásához hasonlít; az első gyermek születése után 10 esztendővel a hajadonok aránya

közel akkora, mint a 26—27 éves nők körében általában. Valószínű azonban, hogy a hajadonon maradottak összetétele az általánostól jelentős mértékben eltér. Ez részben abból adódik, hogy a serdülőkorban szült hajadonok egy kis — főképp a cigány etnikumhoz tartozó — hányada élettársi kapcsolatban hozta világra gyermekét, és ezt az életformáját tíz év után is megőrizte. A hajadonon maradottak másik csoportját azok az anyák alkotják, akiknek első terhessége "véletlenszerűen" következett be, felületes kapcsolatból származott, és a gyermek apjával sohasem éltek életközösségben. (Megjegyzendő, hogy közülük is sokan házasságot kötöttek — többnyire nem első gyermekük apjával —, e törekvésük azonban kevésbé sikeres, és házasságaik is kevésbé tartósak; közöttük legnagyobb az 1993-ban elvált családi állapotúak aránya is.)

A 17 éves és fiatalabb korban szülő nők olyan réteget alkotnak, amelyben az élettársi kapcsolatok gyakoribbak. Bár ezen életforma követése a cigány származású nők körében jellemzőbb, az élettársi kapcsolatban élők aránya a nem cigány származásúaknál is meghaladja a korosztályuk női népességében mért hányadot.

Összegzésként megállapítható, hogy míg házassági-válási magatartásuk 10 évvel az első gyermek megszületése után már jól illeszkedik a korosztályuk női népességét jellemző átlagba, az élettársi kapcsolat mint életforma a 17 éves és fiatalabb korban szülő nők egy sajátos rétegére hosszú távon is jellemző.

Milyen okok vezettek az első gyermek apjával való kapcsolat megromlásához?

Bemutattuk, hogy nem kirívóan magas azoknak az anyáknak az aránya, akik — akár házasságban, akár élettársi kapcsolatban éltek első gyermekük megszületésének idején — ezt a serdülőkorban létrejött kapcsolatot rövidebb-hosszabb idő elteltével megszakították. Arányuk magasnak csak oly mértékben nevezhető, amilyen mértékben — sajnálatos módon — ez általánosan is jellemzi a hazai válási arányszámot.

Összességében a fiatal anyák 28%-a számolt be arról, hogy kapcsolata az első gyermek apjával már nem áll fenn. Egyharmaduknál ez már az első két éven belül megszűnt, további, meghatározó részüknél a szakítás a harmadik-hetedik év között zajlott le, csekély hányaduknál pedig egészen a legutóbbi időszakra, az első gyermekszülés utáni kilencedik-tizedik évre tolódot ki.

Kérdést tettünk fel a szakítás okaira vonatkozóan is. Arra voltunk kíváncsiak: megjelennek-e a válaszok között olyan indokok, magyarázatok, amelyek a túlságosan fiatal korban létrejött kapcsolatok ingatagságára, a partnerek közötti felületes ismeretségre, az igen rövid "együttjárási idő", a korai gyermekáldás, az együttélésben való gyakorlatlanság szerepére, ezek felismerésére, belátására utalnak, vagy pedig a beszámolók tartalmilag inkább az általánosan ismert, a "fel nőttek világára" jellemző válási okokra hasonlítanak-e.

A szabadon elmondott válaszok magukon viselik az egyoldalúság, az elfogultság jegyét, ami érthető is. Így van ez minden más korosztályban végzett kikérdezéses vizsgálatnál, ahol általában csak arra van mód, hogy az egyik fél véleményét hallgassák meg.

Az okok struktúrája a következőképpen alakult:

Az első gyermek apjával való kapcsolat megszűnésének okai

		(százalékban) ⁹
A.	A férj, élettárs hibája	
—	alkohol, részegeskedés	39
—	hűtlenség	29
—	agresszió	21
—	lustaság, munkakerülés	11
—	rossz családapa	4
—	féltékenység	3
—	a férj, élettárs egyéb hibája	4
B.	Mindkét fél hibája	
—	nem illettek egymáshoz	13
—	a veszekedésre mindketten okot adtak	5
—	életkori problémák	4
—	egyéb, mindkettőjükre jellemző ok	5
C.	Szülők beleszólása	
—	ellenezték a kapcsolatot	4
—	beleszóltak a fiatalok életébe	3
—	erőltették a házasságot	1
—	egyéb, szülőkkel kapcsolatos ok	2
D.	Objektív okok	
—	rossz anyagi körülmények	2
—	rossz lakáskörülmények	2
—	egyéb objektív okok	5

⁹Mivel egy személy többfajta választ is adhatott (átlagosan 1,6 okot említettek), a százalékok értéke a 100-at meghaladja.

A három vezető ok: az alkohol, a hűtlenség és az agresszió — amint az ismert — a későbbi életkorban kialakult kapcsolatoknál is jelentős válási okoknak számítanak. Ezek súlya, főképpen pedig családi drámákra, tragédiákra utaló megfogalmazásai azonban inkább a vizsgált réteg marginális társadalmi helyzetéről árulkodnak, semmint fiatal életkoráról. Pl.:

"Nem dolgozott, alkoholizált, minden nap veszekedéssel teltek az órák. Durván viselkedett. Elhűdegültünk teljesen egymástól." (0044)

"Nem adott pénzt, a megélhetést nem biztosította. A gyeshől éltem. Ha két üveg sör nem volt otthon, megvert." (1365)

"Férjem ivott, és a húgommal létesített kapcsolatot." (1376)

"Ivott, részeges volt, ütött engem. Pénzt nem adott, elkártyázta. Női voltak. Nekem nem kellett." (1081)

Más vizsgálatok tapasztalatai is egybecsengenek ezzel; ha az iskolázottság, a társadalmi helyzet nem nyújt kellő eszköztárat a konfliktusok megfelelő kezelésére, nagyobb az esélye annak, hogy az érintettek problémáikat alkohol, agresszió útján próbálják megoldani. Kérdezetteink — és a férjek, partnerek — többsége ugyancsak igen iskolázatlan, alacsony kulturális szinten álló rétegből származik. Szocializációs hatásnak is nevezhető, hogy a fiatal családapák problémáikból úgy menekülnek, ahogyan azt felnőtt környezetükben is tapasztalták/tapasztalják.

A férjek, élettársak nem kis része maga is éretlen volt még az apaságra az első gyermek megszületése idején. (Az élettársi kapcsolatban apává vált férfiaknak például 40%-a maga is tizenéves volt, amikor gyermeke megszületett.) A kiforratlan személyiségű tizenéves fiúkra még nagyobb mértékben lehetett jellemző, mint a leányokra, hogy első szexuális kapcsolataik mentesek voltak a mélyebb érzelmektől, s az apává válás súlyát, felelősségét nem voltak képesek átérezni. Olykor még azt sem, hogy együtt kellene lakniuk a gyermekkel és az anyával:

"Anyáméknál laktunk, ő meg hol velünk lakott, hol meg elment." (0117)

"Külföldre ment, nem is mondta meg nekem, hogy hová. Sokat csavargott, nem szeretett dolgozni, még ivott is. Az anyámék tartottak el minket." (0047)

"Pesten dolgozott, én a gyerekeimmel vidéken laktam a szüleimmel. Ritkán látogatott meg minket, fizetését nem adta haza. Ismerősöktől tudtam meg, hogy Pesten barátnői voltak." (0143)

A még független életet élő barátok, ismerősök élcélődései miatt az éretlen személyiség méginkább szembesül saját családi hátrányaival, és szabadulni kíván azoktól. Kíváló alkalmat kínálhat erre a katonaság. A fiatal apa olyan kortársak nagy közösségébe kerül, akik többsége éppen csak elhagyta az iskolapadot, akik még szinte kizárólag csak szülei gondoskodását élvezik. Így előttük inkább szégyelni való, hogy neki már apai kööttségei vannak — kivált,

ha még csak nem is nő ember. A katonaságot, mint az eltávolodás okát többen is említették.
Pl.:

"Férjemmel katonaság alatt eltávolodtunk egymástól, ezalatt új kapcsolatai lettek."
(1224)

"Az első hónapokban katonai szolgálatát teljesítette. A leszerelés után alkoholistává vált." (1353)

A családról való perspektivikus gondolkodás olykor szinte teljesen hiányzik az éretlen, kiforratlan személyiségű apából. Ennek csak egyik vonatkozását jelentik az anyagiak. Túlságosan is gyakori a "lusta volt", "nem akart dolgozni", a "gyesből éltünk", "elkártyázta a pénzt" — megfogalmazások száma. Ez természetesen felnőtt korú férfiaknál is előfordul. Mégis szerepe lehet annak is, hogy tizenéves fiúk esetében talán nem is várható el, hogy egyik napról a másikra "elfeledjék": eddig kislányok voltak, akikről szüleik jól-rosszul gondoskodtak, most pedig hirtelen családfenntartókká váltak. Különösen így van ez akkor, ha a fiatal pár együtt marad a szülőkkel (immár nagyszülőkkel), akik megkísérik, hogy fedelelet, meleg ételt nyújtsanak a fiataloknak. A fiatal apa szinte elképzelhetetlennek tartja, hogy új családja van, s hogy ez lesz most már az ő jövődöbeli élete:

"Italozott, és nem akart másik gyermeket." (1034)

"Nem fogadta el a gyermekemet, mert kislányként született. Alkoholista és csavargó lett." (1016)

Az anyák esetében ez nem így van. Az anyák nagyon is tisztában vannak azzal, hogy a gyermek megszületésével új életformájuk végérvényes, és — legalábbis a válaszok erről tanúskodnak — elég sok kísérletet tesznek az apa megtartásáért, akár újabb gyermekszülés révén is, amitől a kapcsolat megújulását, tartósságát remélik.

A helyzetet nemegy fiatal apa is tragédiaként élheti át. Erre vall az alkoholba menekülők nagy száma is. Kielezett, s végül is szakításhoz vezető helyzetről fest — bár szűkszavú és egyoldalú — képet az egyik beszámoló. A férjet vélhetően még érzelmek kötik gyermeke anyjához, hiszen féltékeny is, de szexuális életüket nem tudják összehangolni, s ennek korrigálásához nem rendelkeznek kellő kulturáltsággal. A férj másfelé kísérletezik (talán, hogy meggyőződjék saját képességeiről), otthon agresszív, a feleség pedig nem mer — vagy nem tud — problémájukról őszintén beszélni, jóllehet, látott volna lehetőséget arra, hogy szexuális életük megjavuljon:

"... barátnője lett, mégis ő rendezett féltékenységi jelenetet. Gyakran felpofozott. Szexuálisan nekem nem felelt meg, de ezt nem mertem megmondani, félttem az agresszivitásától. Sok-sok veszekedés után elköltöztem". (0005)

Ismét egy olyan probléma — a kellő tapasztalat és szexuális kulturáltság hiánya — ami, igaz, felnőtt embereknél sem ritkaság, de meglepte az éretlen, kiforratlan személyiség esetében gyakorlatilag nem is elvárható.

A férj, élettárs hibáiról szóló beszámolók alapján olyan kép rajzolódik ki, hogy az igen fiatal életkorban kialakult párkapcsolatokban az anya — már csak a gyermekért érzett felelősség, az anyai ösztön miatt is — jobban, könnyedebben alkalmazkodik új szerepéhez. A szülői szerepre nem felkészült apák egy része azonban súlyos szerepzavarba kerül, amelynek feloldásához, kezeléséhez — társadalmi helyzetük miatt anyagilag, a szociális háttér, az iskolázottság, a kulturáltság hiánya miatt pszichológiailag — nem rendelkeztek kellő eszköztárral. Ehhez feltehetően bizonyosfajta társadalmi konvenciók is hozzájárulnak, amelyek szerint szokatlanabb, szájalomra méltóbb, sőt a még független kortársak szemében szinte nevetségesebb is egy hirtelen apává vált teen-ager fiú, mint egy serdülőkorú anya.

Jóval kevesebbet, és jóval megértőbben nyilatkoznak az anyák válásuk, szakításuk okairól, ha úgy érzik: a kapcsolat felbomlásában ők maguk sem vétlenek. Pl.:

"Rájöttünk arra, hogy nem illünk össze. Férjem külön járt szórakozni. Mind a ketten türelmellenek, megfontolatlanok voltunk. Később én is egyedül jártam szórakozni. Mindketten féltékenyek voltunk." (1390)

Érdekes, hogy milyen kevesen vannak, akik a rövid ismerkedési, együttjárási időt és a túlságosan fiatal korban történt gyermekszülést teszik felelőssé a kapcsolat megromlásáért. Pedig többségük — ha újrameghetné életét — később, csak 18 éves kora után vállalkozna első gyermekeire. Az életkor, mint válási ok, kétféleképpen is szerepet játszik. Az egyik választástípus, ha a kapcsolatba mindkét fél igen fiatalon lépett be, s évek kellettek annak belátásához, hogy belőle hiányoztak a mélyebb érzelmek, hogy nem volt még kellő tapasztalatuk megfelelő partnerkapcsolat kialakításában. Pl.:

"Túlságosan fiatalok voltunk. Neki és nekem is akadt más ismeretségem, akivel jobban megértettük egymást." (0114)

A másik típus olyan eseteket foglal magába, amikor a fiatal anya és a gyermek apja között nagy a korkülönbség, és a serdülőkorú, társadalmi tapasztalatokkal nem rendelkező

nő nem képes alkalmazkodni az érettebb, kiforrottabb partner életmódjához, életstílusához.

Pl.:

"Nagy volt a korkülönbség, 17 év, és nem éreztem jól magam a férjem társasági közegében. Ő keveset tartózkodott otthon, és mind a ketten féltékenyek voltunk." (1304)

Mindazonáltal igaz lehet az is, hogy — bármilyen formában is történik az életkorra, mint válási, szakítási okra hivatkozás — az inkább csak ún. fedő ok lehet. Mint ahogy saját kutatásunk példái is mutatják, az igen fiatal korban létrejött kapcsolatok túlnyomó többsége mégiscsak fennmaradt, s a mindennapi életből is jól ismert, hogy hosszan tartó, boldog kapcsolatok alakulnak ki nagy korkülönbség mellett is. Az életkorra való, konvencionális hivatkozások ("túl fiatalok voltunk", "nagy volt közöttünk a korkülönbség") kétségkívül tartalmaznak bizonyos valóságmagot, de alkalmasak arra is, hogy velük elfedjék a megromlott kapcsolat mögött álló, valóságos konfliktus okait. Főképpen akkor lehet ez így, ha a konfliktusoknak az anya is részese volt.

Általános tapasztalat, hogy a generációs ellentétek megkeseríthetik a családi életet. Közvélemény-kutatási tapasztalataink vannak arról, hogy az idős emberekkel szembeni ellenérzések között egyik legelterjedtebb a fiatalok életébe való beleszólás. Az emberek nagy többsége akkor sem lakna szívesen együtt idős szülőkkel, ha a lakáskörülményeik ezt lehetővé tennék. Közmondások, anekdóták sora szól az anyósok és menyek/vők áldatlan viszonyáról.

A generációk közötti viszony esetünkben nagyonis speciális. A tizenévesen szült anyák helyzetükből adódóan fokozottabban rákényszerülnek a szülők támogatására, gondoskodására. A párkapcsolat megromlása után a fiatal anyáknak gyakorlatilag nincsen más lehetőségük, mint hogy kisgyermekükkel együtt szüleikhez meneküljenek vissza.

A szülők korántsem idős emberek unokájuk megszületése idején. A nagyanyák többsége maga is nagyon fiatalon szülte első gyermekét, s így nem volt ritka közöttük az annak idején harmincas éveit taposó nagymama. "Beleszólásuk" a fiatalok életébe — véleményünk szerint — elkerülhetetlen, és szinte kötelező, hiszen korán anyává vált, serdülőkorú leányuk semmiképpen nem volt még képes az önálló életvezetésre. Kevés információnk van az ifjú apák szüleinek hozzáállásáról. Csak feltételezhetjük, hogy míg a lányos nagyszülők kénytelen voltak gyorsabban beletörődni a változtathatatlanba, a tizenéves korban apává vált fiúk szülei jóval kritikusabban és ellenségesebben viszonyulhattak az új helyzethez. E körülmények mellett még nem is mondható nagy arányúnak az, hogy a megromlott, megszakadó kapcsolata-

toknak mindössze 10%-a volt olyan, amelyben a fiatal anya a szakításért elsődlegesen a szülőket hibáztatja. Ennek feltehetően az is oka, hogy ebben a társadalmi közegben nem ritkaság a korai gyermekáldás, és csak igen kritikus helyzetekben válik dominánssá a kapcsolat megszakadásában a szülők beavatkozása.

A szülői beavatkozás szinte predesztinálja a kapcsolat megszakadását akkor, ha a fiatal nő szinte előre látja partnere hibáit, nem is kívánna férjhez menni, de a szülők — tartva a környezet megítélésétől — kikényszerítik a házasságot. Pl.:

"Talán túl magasak voltak az igényeim. A házasságot inkább a szüleim akarták." (0102)

"Ivott, pénzt nem adott. Befolyásolható, féltékeny természetű volt. Nem is akartam férjhez menni, csak a szüleim kívánságára." (1214)

El kell ismerni, nem könnyű választás a szülő számára, hogy tizenéves leánya és unokája jövődöbéli életét milyen irányba terelje: a konvencionális megoldás irányába-e ("házasodjanak össze és az idő majd megoldja", "legyen törvényes apja a gyermeknek", "jobb elvált asszonynak lenni, mint megesett lánynak", "elvált asszonynak jobb esélyei vannak egy új kapcsolatra, mint egy leányanyának" stb., stb.), vagy pedig vállalják, vállaltassák vele — és az unokával is — a csonka családot, az apa nélküli gyermek helyzetét.

Gyakoribb azonban az olyan helyzet, amikor a kapcsolat a szülőkkel való együttélés alatt/miatt romlik meg:

"Anyáméknál laktunk, és ők ki nem állhatták az élettársamat. Aztán már én sem szerettem." (0117)

"Gyesen voltam, sokan laktak, tartózkodtak otthon — hatan — napközben is. Ha lett volna lakásunk a kezdetnél, akkor jobb lett volna a kapcsolat. Így (az apa) külföldre ment több évre, és csak utána (amikor az anya már otthagyta a férj családját) jött vissza." (0133)

"Nem értettük meg egymást, nem tudtunk közös életformát kialakítani. Szülőkkel együtt éltünk, sok mindenbe beleszóltak." (0036)

Van, amikor a szülők gyakorlatilag teljesen érzéketlenek az iránt, hogy a fiatalok között mélyebb érzelmi kapcsolat van, amit éppenhogy segíteniök, támogatniok kellene, nem pedig szétzilálni. Szép példája ennek az az eset, amikor a fiatalok — megszabadulva az áldatlan együttlakástól — még egyszer egybekeltek:

"Lakásunk nem volt, anyósomékkal laktunk. Egyedül vásároltam a válás után házat, majd újra összeházasodtunk a volt férjemmel." (1011)

A legszomorúbb esetek közé tartoznak azok, amikor az anya — nem ismerve partnere körülményeit, családi hátterét — bekerül egy új családi közegbe, ahol váratlan, drasztikus, a kriminológia körébe illő élmények érik, s ezek vezetnek a kapcsolat felbomlásához. Pl.:

"A férjem szüleivel éltünk együtt. Elsősorban a szülőkkel romlott meg a kapcsolat. Az após és anyós rendszeresen fogyasztottak alkoholt. A férjem börtönbe került gépkocsifeltörések miatt. Az anyósom is betörési ügybe keveredett. A férjem a gyereket sem kedvelte. Ekkor elhagytam őket." (0995)

"Erősen italozott, szinte alkoholista formájában. Családjával nem törődött. Verte a családot, a gyereket is. Egyszer rajtakaptam az anyjával lévő szexuális viszonyon." (0044)

A váláshoz, szakításhoz vezető, ún. objektív okok közé elsősorban a rendkívül rossz anyagi-, vagy lakáskörülményekre hivatkozásokat soroltuk. Mint a számadatok mutatják, összességében elég kevesen vannak, akik elsődlegesen ilyen indokokat neveztek meg. Pl.:

"Lusta volt. A család anyagilag nem haladt előre." (1027)

"Nem akart dolgozni, én dolgoztam, nekem kellett eltartani a férjemet is." (0122)

"Fiatalon mentem férjhez. Nagymama nevelt. Anyagi gondjaink voltak." (0055)

A konkrét válaszok alapján arra következtethettünk, hogy — bár a rendkívül rossz anyagi- és lakáskörülmények szinte minden más választáspust is messzemenően jellemzik — ezek akkor válnak elsődleges okokká, ha a fiataloknak egyedül, a családi támogatás nélkül kell eltartaniuk magukat. Ha nincsen szülői, családi segítség, ha nem biztosított a lakás, a mindennapi étkezés, akkor sokkal szorítóbb az apa munkakerülése, alkoholizálása, csavargó életmódja. Érthető, ha ilyen helyzetből szinte egyedüli menekvésnépp a szülőkhöz való visszaköltözés áll a fiatal anya előtt.

Összefoglalva, megállapítható, hogy a fiatal korban szült nőknél az első gyermek apjával való szakítások mögött összetett, s egyben igen nyomós okok állnak. Lehetséges, hogy a beszámolóikban szerepet játszik az elfogultság, az önigazolás. A mérleg másik oldalán azonban az áll, hogy a partner hűtlensége, alkoholizálása, agresszivitása súlyos, traumatikus élményeket jelenthetnek egy olyan, az együttélésben gyakorlatlan serdülőkorú nő számára,

akinek helyzete a kisgyermekért lényegében egyedül viselt felelősség miatt eleve nagyon nehéz.

Bármennyire egyoldalúak is a beszámolóik, mégis kitűnik belőlük, hogy a fiatal korban apává lett férfiak, partnerek helyzete sem könnyebb. Számottevő részük nem tud megküzdeni az előállott szerepzavarral. Folytatni kívánja korábbi, szabad életmódját, sőt, még erősíteni is azt bizonyos, "férfiasnak" hitt, esetleg a közvetlen környezet által férfiasnak minősített magatartásformák — alkoholizálás, agresszió — követésével.

A szülők fiatalok életében történő beleszólása másképp érvényesül, mint általánosságban, az érettebb korban kötött házasságok esetén. Részben azért, mert a szülők maguk is fiatalok, s jobban tudják érvényesíteni akarataikat, mint a felnőttek világában az idősödő szülők, nagyszülők. Ebben bizonyosfajta kötelezettségük is van, hiszen kiskorú gyermekük életsorsába kell beavatkozniuk. A szülők alacsony kulturáltsági szintjével is összefügg azonban, hogy ez a beleszólás nem mindig szerencsés. A fiatalok anyja mégis jobban ki van szolgáltatva a szülőknek, mivel — különösen, ha partnerkapcsolata egyébként is bizonytalan — életfeltételeit, kisgyermeké eltartását szülői segítség nélkül nem tudja biztosítani.

Nagy valószínűséggel igaz lehet, hogy a serdülőkorban született nők esetében, ha kapcsolatuk az első gyermek apjával nem tartós, abban nagy — az általuk elismertnél lényegesen nagyobb — szerepe van a rossz anyagi- és lakáskörülményeknek. Ám joggal merülhet fel, hogy a hasonlóképpen kevésbé előnyös objektív körülmények miatt nem vezettek a kapcsolat felbomlásához a fiatalok párkapcsolatok túlnyomó többségénél, azoknál, akiknél tíz év után is fennmaradt a házassági, illetve élettársi kapcsolat. Erre csak feltételezéseink lehetnek. Talán mégis bízunk kell abban, hogy a korai életkorban létrejött kapcsolatok többségében a fiatalok érzelmei mélyebbek, az apák többsége alkalmazkodni tud az új családi helyzethez, a szülők támogatása szeretetteljesebb, felelősségteljesebb, s ezek jobb feltételeket biztosítanak az átlagosnál rosszabb anyagi körülmények elviseléséhez.

Mégis meg kell mondani, hogy a fiatalok kapcsolatok tartósságának javulása tekintetében nem lehetünk különösebben derűlátóak. Tíz évvel korábban gyakorlatilag a fiatal szülők — főként természetesen az apák — saját döntése volt, hogy a "családért, gyermekért szorgalmasan dolgozó szülő" szerepét vállalják-e, vagy pedig nem képesek ezzel megbirkózni, és deviáns életformákba menekülnek. Az olyan fokú munkanélküliség, amely éppen ezt a réteget: a szaképzettség nélküli, vagy egyoldalúan, nem konvertálható módon képzett, fiatal, főképp községeken élő, s nagy hányadában cigány származású réteget sújtja, e

korosztály személyiségének fejlődését is hátrányosan befolyásolhatja, s félő, hogy ez a felelősségteljes magatartás kialakulását is késlelteti. Már csak ezért is elodázhatatlan lenne, hogy a tervek szerint meghosszabbítandó iskolázási idő alatt maga az iskola is törekedjen a fiatalok családi életre való felkészítésére. Szükség lenne olyan szociális segítségre is, amely életvezetési tanácsadás, terápia formájában tudna kiutat mutatni a fiatal korban nehéz helyzetbe került szülők számára, s amely ezt a társadalmi kötelezettséget nem kizárólag, vagy nem elsősorban anyagiakkal, pénzsegélyekkel próbálná kiváltani.

III. A SERDÜLŐKORBAN MEGKEZDETT SZÜLÉSEK NÉHÁNY EGÉSZSÉGÜGYI VONATKOZÁSA

Az 1983. évi kutatás alkalmából — mivel az adatfelvétel kórházakban, szülőotthonokban történt — mód nyílt arra, hogy a serdülőkori gyermekszülés néhány egészségügyi jellemzőjét is vizsgáljuk. Joggal feltételezhetjük ugyanis, hogy a biológiailag még éretlen anya szülésénél gyakrabban lépnek fel szövődmények, és a kiskorú anya nagyobb valószínűséggel hoz világra éretlen, kis súlyú magzatot. Ennek későbbi hatása a gyermekekre nézve az, hogy életkilátásaik rosszabbak, fizikai és szellemi fejlődésüket tekintve már születésük pillanatában hátrányos helyzetbe kerülnek. E hátrányokat a rossz szociális helyzet, és — sok esetben — a partnerkapcsolat bizonytalansága miatti aggodalom csak növeli; ezek ugyancsak a terhességi szövődmények, a koraszülés veszélyforrásává, előidézőjévé válhatnak¹⁰.

A veszélyeztetettség mértékét mutatja, hogy míg a propagatív korú női népesség egészénél az összes szüléseken belül a szövődménymentes szülések aránya 90—96%, addig az általunk vizsgált fiatalkorú anyák csoportjainál ez mintegy 20—30%-kal alacsonyabbnak bizonyult. (A szövődmények aránya nagyobb volt a nem házas családi állapotban szülő nők körében, akiknél a szociális körülmények jóval kedvezőtlenebbek voltak, mint a házasoknál.)

A szövődmények között mind arányában, mind a súlyosság fokát tekintve a legjelentősebb a szülés megindulása a 37. terhességi hét előtt. Ennek aránya 1983-ban országosan 9,3% volt, a 20 éves életkor alatt szülő nők esetében azonban lényegesen magasabb: a 16 éves vagy ennél fiatalabb korban szülő nőknél 15,8%, a 17—19 éves korban szülőknél pedig 14,1%. (Vö. Demográfiai Évkönyv, 1983.) Saját vizsgálatunk, amely 1983-ban a 17 éves és fiatalabb életkorban szülő nők mintáját foglalta magában, a 37. terhességi hét előtt megindult szülések 15,6%-os arányát mutatta ki, ami az országos statisztikai adatokkal egybecseng. Ez az átlag számottevően szóródott a házas (9,8%) és a nem házas (19,1%) családi állapotú nők szülései között.

Ismert, hogy a serdülőkorú anyától származó csecsemők esetén alacsonyabb az újszülöttek átlagsúlya is. Ezt az 1983. évi adatfelvételünk is alátámasztotta: míg 1983-ban az összes élveszületés esetén a csecsemők átlagos születési súlya 3154 g volt, felvételünkben 2978 g átlagos születési súlyt mutattunk ki. Országosan a 2500 g alatti születések aránya (az összes

¹⁰E témával részletesebben foglalkozik az 1983. évi vizsgálat kutatási összefoglalója (lásd: NKI Közlemények 63. és 64. szám), ezért a főbb tapasztalatokat csak néhány kérdésre koncentrálni idézzük fel.

élveszületéshez viszonyítva) 9,8% volt, a 19 éves és fiatalabb korban szülő nők esetében azonban magasabb: mintegy 12%. Saját vizsgálatunkban — amelyben 18—19 éves anyák már nem szerepeltek — ennél magasabb, 18,4%-os arányt tapasztaltunk.

A házasságban, illetve házasságon kívül született gyermekek jellemzői e vonatkozásban is különbséget mutattak. A 2500 g alatti, kis súlyú újszülöttek — az összes élveszületésekhez viszonyítva — a házas anyák csoportjában 1,4-szer, a nem házasok csoportjában 2,4-szer nagyobb gyakorisággal fordultak elő. Más szóval: míg országosan minden 10. gyermek jön világra 2500 g alatti súllyal, addig a fiatalok házas anyáknál minden 7., a házasságon kívül született serdülők esetében pedig már minden 4. gyermek volt kis súlyú.

A tíz évvel később, 1993-ban megismételt kutatás egyik fontos elemének szántuk annak vizsgálatát, hogy az anyák további gyermekszüléseinél vajon tapasztalhatók-e az első gyermeknél fennálló, kedvezőtlen paraméterek vagy sem; az anyák biológiai érettsége a később született gyermekek számára vajon jobb esélyeket biztosít-e.

Természetesen számolni kellett egy igen lényeges különbséggel. Míg 1993-ban a gyermekszüléssel kapcsolatos fő információkat a kórházakban szakemberek (orvosok, nővérek) jegyezték be az anya kórlapja alapján, 1993-ban csupán a "bevallásra" támaszkodhattunk. Ha fel is tételezzük, hogy a felkeresett anyák igyekeztek az őket kikérdező védőnőknek reális, a valóságnak megfelelő válaszokat adni, akkor is számolni kellett azzal, hogy az évekkel ezelőtt történt körülményekre nem emlékeznek pontosan; sőt azt is be kellett kalkulálni, hogy sokan esetleg első gyermekük 15—17 éves korukban történő világrahozatalának idején nem is voltak tisztában azzal, hogy gyermekük kis súllyal, vagy idő előtt született-e.

Az egészségügyi témákkal foglalkozó statisztikai adatfelvételek, szociológiai vizsgálatok szinte kizárólag csak erre a módszerre, a kikérdezésre, az érintettek "bevallására" támaszkodhatnak, mivel az egész lakosság, vagy akár egy-egy lakossági csoport reprezentatív mintájának orvosi vizsgálata gyakorlatilag nehezen lebonyolítható és rendkívül költséges lenne. Ritka alkalom, hogy a kétféle információt (a szakemberek által megállapított és a bevallással kapott egészségügyi adatokat) egybevehetjük. Esetünkben — s ez kétségkívül némileg ellensúlyozhatta a bevallás torzító hatását — a védőnők helyismeretére is támaszkodhattunk: mivel a gyermekek valamennyien kiskorúak, a védőnők a kis súllyal születésre, illetve a koraszülésre vonatkozó adatok helyességét saját dokumentációik alapján is korrigálhatták.

A 37. hét előtt megindult első szüléseknek — mint említettük — 1983-ban összességében 15,6%-os arányát mutattuk ki, ami 1993-ban az első gyermek vonatkozásában — a bevallások alapján — mintegy 3 százalékponttal alacsonyabb: 12,5%. Hasonló nagyságrendű az eltérés a 2500 g alatti szülések vonatkozásában: az 1983-ban kimutatott 18,4%-os arány 1993-ban a bevallások alapján 14,0%¹¹.

A kétfajta forrásból szerzett információ különbsége ellenére is fennmaradt az 1983-ban kimutatott tendencia: e paraméterek a serdülőkorban szült anyák esetében az országosnál lényegesen kedvezőtlenebbek.

Megállapítható ugyanakkor az is, hogy a későbbi életkorban történő gyermekszüléseknél fennmaradt ez a tendencia. Minthogy az igen fiatal korban első ízben szülő anyák egy kis hányada (mintegy 13%-a) 18 éves koráig még további gyermeket hozott világra, egybevetettük a 18 éves korig és ennél idősebb korban szült gyermekek adatait. Az országos átlagot meghaladó arányok azonban az anya későbbi életkorban világra hozott gyermekei esetében is érvényesek:

	A 37. terhességi hét előtti szülések aránya	A 2500 g alatti újszülöttek aránya
Országos átlag	9,3%	9,8%
Az 1993. évi vizsgálat alapján		
— a 18 éves kor alatt szülő nők esetében	12,8%	15,1%
— a 18 éves és idősebb korban (de első ízben serdülőkorban) szülő nők esetében	11,5%	13,1%
Átlag	12,1%	14,0%

Mint látható, a későbbi életkorban született gyermekek adatai csak csekély mértékben kedvezőbbek, s továbbra is rosszabbak az országos átlagnál. Annál inkább elmondható ez, mert az országos adatok szerint a 20–29 éves korban szülő nők esetében 1991-ben például (ez közelítően megfelel a mi mintánk 1991. évi korcsoportjának) jóval kedvezőbb, 7–8%-os volt mind az idő előtti, mind pedig a kis súllyal történő szülések aránya. (Vö. Demográfiai

¹¹A gyermekek 0,5%-áról az anya nem tudta megmondani: kis súllyal született-e, 0,8%-áról pedig, hogy a szülés a 37. terhességi hét előtt indult-e meg. A továbbiakban — az alacsony szám miatt — ezektől eltekintettünk, s a határozott válaszok összességét tekintjük 100%-nak. Ugyanakkor vélhető, hogy az anya bizonytalan, "nem tudom"-válasza inkább a kedvezőtlenebb szülési-születési feltételek meglétére utal.

Évkönyv, 1991.) Ez azt sejteti, hogy az 1983-ban is kimutatott szociális faktor hatása a fiatalon anyává vált nők életében tartósan fennáll.

A szociális tényezők szerepét többfajta változó segítségével vizsgálhatjuk. Közvetett módon szolgálhatja ezt a vizsgált anyák egy meghatározott időn belül (esetünkben 10 év alatt) született gyermekeinek száma is. Ismert tény, hogy a magasabb születési sorszámú gyermekeknel gyakoribb az, hogy a szülők alacsonyán iskolázottak, illetve szakképzettséget nem igénylő foglalkozással rendelkeznek. Ugyanakkor az országos statisztikák egyértelműen mutatják, hogy már a harmadik, de még inkább a negyedik és további sorszámú gyermekszüléseknél megnövekszik mind az idő előtti, mind a kis súllyal történő szülések aránya:

A gyermekek születési sorszáma	A 37. terhességi hét előtti megindult szülések aránya (%)	A 2500 g alatti súllyal született gyermekek aránya (%)
1.	7,4	7,9
2.	7,3	7,6
3.	10,9	12,3
4.	16,8	18,6
5.	22,3	24,3
6.	22,8	26,6
7.	22,8	22,5
8.	23,2	27,0

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1991.

Az adatok mögött kétféle hatás közreműködését sejtethetjük. Az átlagost — olykor jelentősen — meghaladó számú gyermekszülés esetén értelemszerűen lerövidülnek a születési idő-intervallumok, ami a szakirodalom szerint hozzájárul ahhoz, hogy a következő gyermekek (is) kedvezőtlen paraméterekkel jöjjenek világra. A szakirodalomból ismert egy másik magatartásmód is. Problematikus szülés esetén az anyát a további gyermekvállalástól visszatarthatja az attól való aggodalom, hogy következő szülése is hasonló lesz. Az adatok mögött azonban elsősorban ún. szocio-kulturális tényezők állnak: a nagyobb gyermekszám — mint ezt tanulmányunk más részében magunk is kimutatjuk — általában kevésbé tudatos magatartással (ilyen pl. a védekezés elutasítása), és alapvetően az alacsony iskolázottsággal s egyben rosszabb szociális körülményekkel kapcsolódik össze.

Saját kutatásunkban a kedvezőtlen paraméterek arányai tekintetében nem találtunk akkor cezurát az első-második és a további sorszámú gyermekeknel. Ennek az a magyarázata, hogy — mivel az első (és jobbra még a második) sorszámú gyermekek az anyák igen fiatal

életkorában jöttek világra, esetükben az első-második szüléseknél is elég magas az idő előtt, illetve kis súllyal született csecsemők aránya. (A 37. terhességi hét előtt megindult szüléseknél pl. az első sorszámú gyermekek 12,7%-os aránya emelkedik meg a 4. és további sorszámú gyermekeknél tapasztalt, 15%-ot meghaladó arányra; a 2500 g-nál alacsonyabb súllyal világra jött újszülötteknél az 1. sorszámú gyermekek 14%-os aránya pedig a 4. és további sorszámúak esetében 19% körülire.)

A retrospektív vizsgálat révén azonban azt is sikerült kimutatnunk, amire a keresztmetszet-szerű statisztikai adatgyűjtés nem ad módot. A 37. hét előtt megindult, illetve kis súllyal történő szülések ismétlődnek, más szóval a 10 éven belül több gyermeket szülő nőknek — ha az első-második gyermekük ilyen kondíciókkal születik — nagy esélyük van arra, hogy így lesz ez a további gyermekeknél is. Könnyű belátni, hogy az igen fiatal korban megkezdett szüléseknél ennek valószínűsége nagyobb. Ezt a nem biztató perspektívát csak felerősíti, hogy a fiatal korban megkezdett szülések éppen egy olyan társadalmi rétegre jellemzőek nagyobb mértékben, amelyben a gyermekszülések száma is meghaladja az átlagosan tapasztaltat.

Az első gyermeket 17 éves, vagy fiatalabb korban, és 10 év alatt	A 37. terhességi hét előtti szülések aránya	A 2500 g alatti súlyú újszülöttek aránya
1 gyermeket,	10,9	11,4
2 vagy több gyermeket,	12,2	14,1
3 vagy több gyermeket,	13,6	16,6
4 vagy több gyermeket szülő nők körében	16,0	20,8
Összesen	12,1	14,0

A 37. hét előtt megindult, illetve 2500 g-nál kisebb súly alatti szüléseknek tehát bizonyosfajta koncentrációjáról beszélhetünk. Össességében a vizsgált anyáknak mintegy 14%-a szült 10 év alatt négy, vagy több gyermeket, ami az összes "egykori" tinédzser-anyától származó gyermeknek 25%-át teszi ki. De a négy, vagy több gyermeket szülő nők csoportján belül már 24,5%-ra, a 2500 g-nál kisebb súlyú gyermeket világra hozó nők között pedig 26,5%-ra emelkedik meg, s ötőlük származik a normális időnél korábban világrajött gyermekek egyharmada, illetve a kis súllyal születetteknek közel 40%-a. A négy-, vagy többgyermekes anyáknak mintegy 5–7%-a gyakorlatilag valamennyi gyermekét idő előtt, illetve kis súllyal hozta világra.

A 37. terhességi hét előtt született gyermekek koncentrációja az anya 10 év alatt szült gyermekszáma szerint

Az 1983—1993 között született gyermekek száma	A 37. terhességi hét előtt szülő nők			A 37. terhességi hét előtt született gyermekek			Az összes nő			Az összes gyermek		
	száma	aránya (%)	kumulatív %	száma	aránya (%)	kumulatív %	száma	aránya (%)	kumulatív %	száma	aránya (%)	kumulatív %
5—X	17	5,1	5,1	55	11,8	11,8	73	4,7	4,7	395	10,3	10,3
4	64	19,4	24,5	102	21,8	33,6	145	9,4	14,1	580	15,0	25,3
3	108	32,7	57,2	147	31,5	65,1	418	27,0	41,1	1254	32,6	57,9
2	119	36,1	93,3	141	30,2	95,3	709	45,9	87,0	1418	36,9	94,8
1	22	6,7	100,0	22	4,7	100,0	201	13,0	100,0	201	5,2	100,0
Összesen	330	100,0		467	100,0		1546	100,0		3848	100,0	

A 2500 g-nál kisebb súllyal született gyermekek koncentrációja az anya 10 év alatt született gyermekeinek száma szerint

Az 1983—1993 között született gyermekek száma	A 2500 g súly alatti gyermeket szülő nők			A 2500 g súly alatt született gyermekek			Az összes nő			Az összes gyermek		
	száma	aránya (%)	kumulatív %	száma	aránya (%)	kumulatív %	száma	aránya (%)	kumulatív %	száma	aránya (%)	kumulatív %
5—X	21	5,9	5,9	71	13,2	13,2	73	4,7	4,7	395	10,3	10,3
4	73	20,6	26,5	132	24,6	37,8	145	9,4	14,1	580	15,0	25,3
3	119	33,5	60,0	168	31,3	69,1	418	27,0	41,1	1254	32,6	57,9
2	119	33,5	93,5	143	26,6	95,7	709	45,9	87,0	1418	36,9	94,8
1	23	6,5	100,0	23	4,3	100,0	201	13,0	100,0	201	5,2	100,0
Összesen	355	100,0		537	100,0		1546	100,0		3848	100,0	

A szociális tényezők hatására következtethetünk abból is, hogy a 37. hét előtt megindult, valamint a 2500 g súly alatt született gyermekek aránya szoros kapcsolatot mutat az anya iskolázottságával. A fiatal anyák mintegy egyötöde nem jutott el a 8 általános befejezéséig — e csoportnál az átlagost igen jelentősen meghaladja mind az idő előtt, mind a kis súllyal szülő aránya, míg a 8 osztálynál magasabban iskolázottak (mintegy 17%) körében e jellemzők az országos átlagnál is kedvezőbbek:

(százalékban)

Az anya legmagasabb iskolai végzettsége		A 37. terhességi hét előtt megindult szülések aránya	A 2500 g-nál alacsonyabb súllyal született gyermekek aránya
Nem járt iskolába	(0,8 %)	19,5	26,8
1—4 osztályt járt	(3,9 %)	24,9	29,3
5—7 osztályt járt	(14,4 %)	17,1	24,9
8 osztálynál kevesebb osztályt járt összesen	(19,1 %)	18,7	25,8
8 osztályt járt	(63,9 %)	10,6	11,2
Szaktunokázképző	(12,0 %)	9,0	7,4
Középiskola	(4,4 %)	5,4	3,1
Felsőfokú iskola	(0,6 %)	—	—
Összesen		12,1	14,0

A családi állapot szerinti megoszlásokat vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy a házas családi állapotú anya kedvezőbb feltételeket biztosít a születendő gyermek számára: a házas anyák gyermekeinek 11,8%-a született idő előtt, és 13,4%-a 2500 g alatt, míg hajadonok esetében a két adat: 18,8% és 24,7%. (Alacsony — 6—7 százalékos — értékek mutatkoznak az adatfelvétel időpontjában elvált vagy özvegy családi állapotúak szüleiéinél. E csoportban az anyák száma is kisebb, s gyermekeik száma is kevesebb, mint a házasok vagy élettársi kapcsolatban élők csoportjaiban.)

Ha a családi állapotot tovább bontjuk aszerint, hogy az anya a két adatfelvétel között eltelt 10 esztendőben törvényes házastársi vagy élettársi formában fenntartotta-e az első gyermek apjával a kapcsolatot, vagy pedig más életutat járt-e be, további figyelemre méltó különbségeket állapíthatunk meg.

Azok a gyermekek, akik a szülők kezdetől fennálló, tartós házassági kapcsolatából születnek, jóval kedvezőbb feltételek mellett jönnek világra, mint ha szüleik csak később, vagy pedig egyáltalán nem kötöttek házasságot (élettársi kapcsolatban maradtak). Ezt nézetünk szerint az magyarázza, hogy a kezdetől (az első gyermek születésétől) házasságban élők anyagi körülményei is rendezettebbek voltak, s feltehető, hogy pszichikai állapotuk is kiegyensúlyozottabb volt kezdetől fogva, mivel a jövőbeli családi élet, a partner bizonytalansága kevésbé nyomasztotta őket, mint a házasságon kívül születet.

A kissé mozgalmassabb házasságtörténet (újraházasodás, vagy ha az első házasságkötés nem az első gyermek apjával történt) mellett a kedvezőtlen paraméterek az átlagos szint körül

maradnak. Legrosszabb születési feltételektől a hajadon családi állapotú anyáknak a gyermekei szenvednek, amikor az anyák korai élettársi kapcsolatban élnek, vagy azt is megszakították (avagy pedig ilyen kapcsolatot soha nem is tartottak fenn; első gyermekükkel gyakorlatilag "véletlenszerűen", fűtő kapcsolatból estek teherbe), s 10 év után önállóan, egyedülálló hajadonok maradtak. E körben a kis súllyal született gyermekek aránya kerek 25%.

(százalékban)

Családi állapot-típus	A 37. terhességi hét előtt megindult szülések aránya	A 2500 g súly alatt született gyermekek aránya
1. típus Az anya házas volt az 1. gyermek apjával, a házasság 10 év után is fennmaradt (házasok)	10,4	10,2
2. típus Az anya élettársi kapcsolatban szülte első gyermekét, később az apával házasságot kötöttek, a házasság 10 év után is fennmaradt (házasok)	13,8	18,1
3. típus Az anya 10 év után is fenntartotta élettársi kapcsolatát az első gyermek apjával (hajadonok)	21,8	25,2
4. típus Az anya első házasságát nem az első gyermek apjával kötötte, vagy újránházasodott	13,8	15,3
5. típus "Valaha házasok" (elváltak-özvegyek)	7,9	7,9
6. típus Az anya élettársi kapcsolata az első gyermek apjával megszakadt, vagy soha nem élt együtt vele, egyedül él (hajadon)	17,2	25,0
Átlag	12,1	14,0

Az élettársi kapcsolatban (vagy azon kívül) élő hajadonok (de bizonyos fokig még a később házasságot kötő élettársak) csoportjainak kiugróan rossz adatait azonban nem csupán a hagyományostól eltérő családforma magyarázza. Döntő szerepet játszik ebben az, hogy e csoportokban lényegesen magasabb a cigány származású anyák aránya, akiknél mind az idő előtti, mint a kis súllyal történő szülések aránya — a nem cigány anyáknál tapasztaltak mintegy kétszerese:

(százalékban)

	A 37. terhességi hét előtt megindult szülések aránya	A 2500 g súly alatt született gyermekek aránya
Az anya		
— cigány származású (35,8)	15,9	20,9
— nem cigány származású (57,3)	9,1	8,8
— nem megállapítható (6,9)	12,4	10,8
Átlag	12,1	14,0

Mint arról a tanulmány más helyein szólunk, a cigány származású anyák nemcsak családi életútjuk tekintetében különböznek az átlagostól, hanem arányuk az alacsony iskolai végzettségűek között is dominál. Így valószínűleg nem áll távol a valóságtól, hogy a gyermekszülés kedvezőtlen paramétereire — bármely szociális változó hatását is vizsgáljuk — legnagyobb befolyást ez a tényező gyakorolja.

Érdeklődésünket kiterjesztettük arra is: vannak-e a gyermekeknek érzékszervi vagy értelmi fogyatékoságaik, illetve mozgáskorlátozottak-e.

Az országos adatok szerint¹² a 0–14 éves gyermekek 1,3%-ánál mutatható ki tartós fogyatékoság. Az első fzbén serdülőkorban szülő anyák 10 évén belül világra jött gyermekeinél ez a kép lényegesen kedvezőtlenebb: a családok 8,2%-ában él egy, 0,4%-ában két fogyatékos gyermek. Ez azt jelenti, hogy minden 12. család küszködik a fogyatékos gyermek gondozásának, ellátásának nehéz feladatával. Gyermekekre vetítve: az összes gyermeknek 3,5%-a fogyatékos, akiknek nagyobbik része három- vagy többgyermekes családból származik.

Nemcsak a fogyatékoságok előfordulása, de azok jellege is elgondolkoztató. Közöttük vezet az értelmi fogyatékoság: előfordulása a fogyatékos gyermekkel rendelkező családokban 39,1%. A második helyet a mozgássérültek foglalják el (16,3), a harmadikat a csökkentlátók (12,6%), a negyediket pedig a testifogyatékosok (11,1%).

A fogyatékoságok előfordulási gyakorisága összefüggést mutat a családnagysággal:

¹²A magyar népesség egészségi állapotát jellemző adatokat a KSH H.I.S. (Health Interview Survey) vizsgálatából, az 1984. évi mikrocenzusból, valamint a KSH 1986. évi felvételéből ("A népesség egészségi állapota", 1989) merítettük.

Ha az anya 1983—1993 között	Tartós fogyatékos gyermekkel rendel- kező nők aránya (%)	Fogyatékos gyerme- kek az összes gyer- mek %-ában
egy	3,0	3,0
két	6,8	3,7
három	8,1	2,7
négy	14,0	3,8
öt vagy több gyermeket szült	26,7	4,8
Átlag	8,6	3,5

Választ kell kereseni arra a kérdésre, hogy vajon összefügg-e a tartós fogyatékosság és az igen fiatal kori gyermekszülés. Találtunk is ezek között kapcsolatot, bár az nem mondható nagyon erősnek. Az anyák 18 éves kora előtt született gyermekek 4,5%-a, a 18 éves vagy későbbi életkorukban szült gyermekeiknek 3,1%-a szenved valamilyen tartós fogyatékoságban. Szemléletesebb ennél, ha a születési sorrend szerinti arányokat vizsgáljuk; ez arra vall, hogy az elsőszülött gyermekeknek valamivel nagyobb esélyük volt arra, hogy tartós fogyatékossgot szerezzenek:

A gyermek születési sor- száma	Tartós fogyatékoságban szen- vedő gyermekek aránya
1.	4,4
2.	3,2
3.	2,8
4.	1,4
5. vagy további	0,9
Átlag	3,5

Visszaulva a korábbiakra, az okok között azonban a szociális tényezők hatására is gyanakodhatunk. Ezt támasztja alá egy néhány évvel korábbi kutatásunk is¹³, amelyben többek között az 1983-ban harmadik vagy további születési sorszámú gyermekek reprezentív mintáján a gyermekek egészségügyi jellemzőit is vizsgálat tárgyává tettük.

Az említett vizsgálatban ugyanis azt találtuk, hogy a három- és többgyermekes családok 9%-ában élt egy, 2,5%-ában több fogyatékos gyermek. Míg a háromgyermekesek 6,5%-ában, addig a 8 és többgyermekeseknek már közel 28%-ában gondoztak egy vagy több fogyatékos gyermeket.

¹³Lásd: Sokgyermekes családok, NKI Kutatási Jelentései, 41. sz. 1991/4.

Az anya 18 éves kora előtt és a későbbi életkorában született gyermekek krónikus betegségeinek arányaiban csupán 1,4 százalékpontnyi eltérés van: az előbbiek 6,3%-a, az utóbbiak 7,7%-a szenved valamilyen krónikus betegségben. A különbség még inkább elmosódik a listavezető légzőszervi betegségeknél (3,2—3,8%). Ez nézetünk szerint elsősorban a környezeti ártalmakra figyelmeztet: függetlenül attól, hogy az anya milyen életkorában született, s hány gyermekes családból származik, a gyermekeknek nagyjából egyforma esélyük van arra, hogy krónikus légzőszervi betegséget szerezzenek. Hasonló eredményre jutottunk más szociális faktor mentén elemezve a krónikus betegségek arányait; ezek nagyjából egyformák az anyák különböző iskolázottsági, családi állapot szerinti, illetve etnikai-származási csoportjaiból származó gyermekek körében.

Jogosult lenne megfogalmazni azt a kérdést, hogy vajon a gyermekek kedvezőtlen egészségügyi jellemzői befolyásolják-e későbbi életüket, jövőjüket. Tekintettel a gyermekek alacsony életkorára, erre nehéz lenne választ adni. A tartós fogyatékossg jelenléte — de sokszor még a krónikus betegségé is — sajnos, akár egész életre meghatározó lehet. Az idő előtti, vagy kis súllyal születés sok esetben ugyancsak hátrányosan befolyásolhatja a gyermekek önállósulását, testi és szellemi fejlődését. Különösen akkor, ha — mint esetünkben is — a szülők iskolázottsága, szakképzettsége, nem utolsósorban anyagi lehetőségei nem tudják megfelelően kompenzálni e hátrányokat.

Adatfelvételünk érthető módon arra nyújt csak lehetőséget, hogy azt vizsgáljuk meg: mennyire eredményes a gyermekek iskolai tevékenysége.

Jóllehet, az alsó tagozatos tanulmányi átlagból nem lehet messzemenő következtetéseket levonni a gyermekek továbbtanulási esélyeire vonatkozóan, mégis elgondolkoztató, hogy az első ízben serdülőkorban szülő anyák iskolás gyermekeinek 40% feletti aránya közepes, vagy annál rosszabb eredményt ért el a legutóbbi iskolai évben. Abban pedig, hogy közel egyötödük (15,9% egyszer, 2,7%-uk pedig már többször is) ismételt évet 10 éves koráig, bizonyosfajta társadalmi hátrányok vetítik előre árnyékukat. (Tanulmányunk más részeiben foglalkozunk a szülők társadalmi jellemzőinek és a gyermekek tanulmányi eredményeinek összefüggésével.)

Ha a 37. terhességi hét előtt megszületett, illetve kis súllyal világra jött gyermekek tanulmányi átlagait vetjük egybe, azt tapasztaljuk, hogy az valamivel alatta marad az összes iskolás gyermek átlagának. Ez abból adódik, hogy körükben az elégséges és elégtelen évzáró

átlagosztályzatok aránya — az összes iskoláskorú gyermek eredményéhez képest — mintegy megduplázódik. Hasonló a helyzet a bukásokkal, illetve osztályismétlésekkel is: az egész gyermek-mintában tapasztalt 18—19%-os arányhoz képest az idő előtt, illetve kis súllyal született gyermekeknek már közel 30%-a ismételt egyszer vagy többször évet alsó tagozatos éveiben. Ez azt jelenti, hogy ilyen magas arányban nem tudtak megbírkózni az írás, olvasás, számolás alapvető ismereteivel, s várható, hogy a továbbiakban "túlkorosságuk" miatt pszichológiai hátrányok is érik őket. A két hatás (az átlagosnál rosszabb egészségügyi, és az átlagosnál szerényebb szociális kondíciók) különösen felerősítik egymást egy olyan, fiatal szülői rétegben, amelynél nemcsak a veszélyek jelentkeznek sűrűbben, hanem ahol az anyáknak — életkori tapasztalatlanságukból adódóan — abban sincs rutinjuk, hogy az iskolás gyermeknek nyújtott segítséggel e hátrányokat korrigálják.

Az iskolai tanulmányok eredményessége a 37. terhességi hét előtt és a kis súllyal született gyermekeknél

	Az összes iskoláskorú gyermek	37. terhességi hét előtt született	2500 g alatt született
		iskoláskorú gyermek	

Utolsó tanév osztályzat-átlaga¹⁴

Kitűnő, jeles	16,5	9,4	10,4
Jó	39,7	36,4	29,8
Közepes	32,6	35,0	36,6
Elégséges	6,4	11,2	12,0
Elégtelen	3,7	8,5	8,8
Az anya nem tudja	1,1	1,8	2,4
	100,0	100,0	100,0
Osztályzat-átlag	3,59	3,25	3,20

Évismétlések alakulása

Kétszer (vagy többször) ismételt évet	2,7	4,1	4,1
Egyszer ismételt évet	15,9	24,0	24,5
Nem ismételt évet	56,1	44,5	43,2
Egyéb körülmények (évhalasztás, a gyermek 1. osztályos, gyógypedagógiai iskolába jár stb.)	25,0	26,3	26,8
Az anya nem tudja	0,3	1,1	1,4
	100,0	100,0	100,0

¹⁴ Az adatfelvétel időpontjában az 1. osztályba járó gyermekek kivételével.

Az iskolai tanulmányok eredményességét igyekeztünk egybevetni a Művelődésügyi Minisztérium közoktatási intézményekre vonatkozó adataival. Az osztályzat-átlagra (rendűsége) vonatkozóan országos összefoglaló adatok nincsenek. Az 1992/93-as tanévet országosan az alsótagozatos gyermekek 1,6%-a végezte elégtelen eredménnyel és vált osztályismétlővé, s ide sorolható az a 0,5% is, akik a javítóvizsgán nem feleltek meg. Ez az arány kutatásunkban magasabb (3,7%), s különösen áll ez a 37. terhességi hét előtt, illetve 2500 g súly alatt született gyermekekre (8–9%).

Az évismétlések alakulására vonatkozóan kutatásunk adatai "halmozottak": a gyermekek 15,9%-a — eddig élete folyamán — egyszer, 2,7%-a kétszer (vagy többször) ismételt évet. Ilyen jellegű, halmozott országos adatok nincsenek. De az 1992/93-as tanévben országosan az alsótagozatos gyermekeknek csupán 2,8%-a járt az életkorának megfelelőnél alacsonyabb évfolyamú osztályba. Az országos adatot egyébként az is befolyásolja, hogy a statisztika nem különbözteti meg ennek okait (az évismétlés mellett ebbe tartoznak azok is, akiket később írtak be, vagy betegség, egyéb ok miatt szakították meg tanulmányaikat, s kerültek újra alacsonyabb osztályba).

Az összehasonlítás alapján tehát az állapítható meg, hogy az első ízben serdülőkorban szülő nők gyermekeinek iskolai eredményei az országos átlaghoz képest nagyságrendileg rosszabbak, hiszen az országos 3% alatti évismétléssel szemben ez az arány 18–20% között mozog, még az 1993. évi felvételen szereplők között is.

Az iskoláskorú gyermekek közel 70%-át az "elsőszülött", 10 éves életkorú gyermekek teszik ki. Az ő iskolai tevékenységüknek eredményességét külön is vizsgálat tárgyává tettük, hiszen többségük (az osztályismétlések kivételével) már negyedik osztályos, s egytől egyig édesanyjuk 17 éves vagy fiatalabb korában születtek. Az elsőszülött és a náluk fiatalabb, de már iskolába járó gyermekek tanulmányi eredményeiben azonban nem találtunk értelmezhető különbséget — sem összességében, sem pedig az idő előtt, vagy kis súllyal született első és további sorszámu gyermekek csoportjai között. Ez arra enged következtetni, hogy az iskolai tevékenység eredményességét befolyásoló szociális kondíciók az első gyermek után a további gyermekek számára is azonosak maradtak.

IV. VÉDEKEZÉSI GYAKORLAT — SZEXUÁLIS/VÉDEKEZÉSI ISMERETEK

Az első ízben serdülőkorban szült nőknek számottevő hányada érthető módon nem rendelkezett még jövőendőbeli családjára, gyermekei számára vonatkozó tervvel, elképzeléssel, amikor első gyermeke született. Sokan azzal sem számoltak, hogy korán megkezdett szexuális életük következményeként teherbe eshetnek. Legalábbis ilyen válaszokat adott akkoriban, 1983-ban a házasságon kívül szült lányok közel egyharmada, a gyermekszülésig házasságot kötötteknek pedig 16%-a. Mindkét csoportban meghaladta a 80%-ot azok aránya, akik semmilyen védekezési, fogamzásgátlási módszert nem alkalmaztak abban az időben. Igaz, a védekezést elutasítók 40—50% közötti aránya azt állította, ennek az volt az oka, hogy "szülni kívántak". Az arányok mégis jól mutatják, hogy az ismerethiánynak, a "veszélyérzet hiányának" is igen nagy szerepe volt a terhesség létrejöttében.

Tíz évvel az első gyermekszülés után az anyák védekezési magatartása természetesen gyökeresen más, és a női népesség általános magatartásához illeszkedik: mindössze 10,5% azok aránya, akik életük folyamán soha nem védekeztek. (Ez közel azonos a KSH 1986. évi 15—39 éves női népesség vizsgálatában tapasztalt aránnyal, amely szerint e korosztályhoz tartozó nők 9%-a nem alkalmaz semmiféle fogamzásgátló eszközt vagy módszert.)

A védekezés elutasításának okait vizsgálva — az érintettek csekély száma miatt — nem beszélhetünk tipikus, jellegzetes attitűdökről. A három leggyakrabban említett indok ("a véletlenre bízva" — 50 fő; "az egészségre károsnak tartja" — 36 fő; "számít a művi abortusz lehetőségére" — 32 fő;) és a többi, ún. "egyéb ok" mögött inkább egyéni megfontolások sejthetők. Míg magát a védekezés mellőzésének tényét összefüggésbe hozhattuk az anyák társadalmi-demográfiai jellemzőivel, a konkrét okok vonatkozásában ilyen összefüggéseket nem lehetett kimutatni.

A "rendszeretlenül védekezők" aránya relatíve magasnak mondható (19,7%), ezt azonban részben a lazább partnerkapcsolatok magyarázhatják (pl. az egyedül maradt hajadonoknak közel 40%-a csak "rendszeretlenül" védekezik), a nagy többség — 70% — azonban bevallása szerint rendszeresen alkalmaz valamilyen fogamzásgátló eszközt, módszert.

Az általános — más termékenység vizsgálatokkal is egybecsengő — gyakorlat a fiatalon anyává vált nők körében is érvényes: az alacsonyan iskolázottak, a négy- vagy többgyermekek, a cigány anyák, a nem házas családi állapotúak körében a védekezés mellőzése sokkal nagyobb mértékű. E csoportokban a rendszeres védekezők aránya már csak 45—50% körüli,

illetve az élettársi kapcsolatban élőknel még a 40%-ot sem éri el. Igen kevés "rendszeresen védekező" van az egyedül maradt hajadonok között is, ám lehetséges, hogy egy részüknel az állandó szexuális kapcsolat hiánya ezt nem is indokolja.

(százalékban)

	Védekezők			Nem védekezők
	rendszeresen	rendszeretlenül	együtt	
<i>Gyermekszám</i>				
1	69,3	13,9	83,2	16,8
2	77,6	13,9	91,5	8,5
3	69,5	23,2	92,7	7,3
4—X	45,3	37,9	83,2	16,8
<i>Családiállapot-életút</i>				
— az első gyermekszüléskor házasok voltak, a házasság fennmaradt	81,5	12,7	94,2	5,8
— az első gyermekszüléskor élettársi kapcsolatban éltek, majd házasságot kötöttek, a házasság fennmaradt	59,4	31,2	90,6	9,4
— az első gyermekszülés óta fenntartották az élettársi kapcsolatot	37,9	33,3	71,2	28,8
— új házasságot kötöttek	65,3	19,9	85,2	14,8
— elváltak, özvegyek	69,2	17,8	87,0	13,0
— egyedül maradt hajadonok	34,2	39,2	73,4	26,6
<i>Származás</i>				
cigány	53,8	29,2	83,0	17,0
nem cigány	80,0	13,5	93,5	6,5
nem megállapítható	68,9	21,7	90,6	9,4
<i>Iskolai végzettség</i>				
8 osztálynál kevesebb	46,8	32,5	79,3	20,7
8 osztály	73,0	18,1	91,1	8,9
szakmunkás iskola	82,8	11,8	94,6	5,4
középfokú iskola	85,3	10,3	95,6	4,4
felsőfokú végzettség	88,9	11,1	100,0	-
Átlag	69,8	19,7	89,5	10,5
25—29 éves nők a TCS 1986 alapján			90,6	9,4

Az alkalmazott módszerek megoszlását vizsgálva nincsen számottevő eltérés mintasokaságunk és a női népesség által alkalmazott módszerek, eszközök gyakorisága között. Legpreferáltabb a nagyobb hatékonyságú orális fogamzásgátlók használata — főképp a rendszeresen védekezők körében, míg a kevésbé hatékony, természetes módszereket inkább a rendszeretlenül védekezők alkalmazzák.

(százalékban)

	TCS vizsgálat adatai a 25–29 éves nőkre (1986)	A serdülőkorban szült nők gyakorlata 10 évvel az első gyermekszülés után		
		Rendszeresen védekezők	Rendszertelenül védekezők	Együtt
Természetes módszerek (naptári, interrupciós, hüvelyöblítés)	9,3	8,9	18,1	11,1
Mechanikus módszerek (condom, IUD, pesszárrium)	26,2	27,2	27,0	27,2
Orális módszer	64,0	62,2	54,5	60,2
Kémiai módszer	0,5	1,6	0,4	1,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A rendszeresen védekezők az első gyermekszülést követően jobban, időben hamarabb figyeltek fel következő, második terhességükre, mint a védekezést elutasítók.

Az 1983. évi, első adatfelvétel alkalmából részletesen foglalkoztunk azzal, hogy a serdülő nők számottevő része elég későn vette észre terhességét. Az akkori beszámolók szerint a házas családi állapotúak 7%-a, de az élettársi kapcsolatban élőknek 17%-a, az ún. "megesett lányoknak" pedig kerek egyharmada csak a terhesség 12. hete után — esetenként jóval a 3. hónapot követően — gondolt csak terhességre. Most, tíz év után újra visszaemlékeztek: első gyermeküknél kb. mennyi idő után észlelték a terhességet. Az akkori beszámolók és a tíz évvel későbbi emlékek nagyon közel állnak egymáshoz. Csupán a hajdan élettársi kapcsolatban élőknel tapasztaltuk, hogy emlékeik szerint kissé később vették akkor észre terhességüket, mint ahogyan arról 1983-ban vallottak.

(százalékban)

Mikor vették észre az első terhességüket?	1983-ban házas családi állapotú anyák		1983-ban élettársi kapcsolatban élő anyák		1983-ban egyedülálló hajadon anyák	
	1983. évi	1993. évi	1983. évi	1993. évi	1983. évi	1993. évi
	bevallás szerint					
A terhesség						
4. hetéig	29,2	24,9	19,4	11,4	17,1	16,0
6. hetéig	59,3	53,3	44,1	32,9	31,9	37,4
12. hetéig	93,1	90,0	83,4	76,0	67,0	64,9
Később, vagy nem tudja, nem emlékszik	6,0	10,0	16,6	24,0	33,0	35,1

A második terhességnél — bár ez sokuknál még mindig a "tizenéves kort" jelentette — már nagyobb rutinja volt az anyáknak. Nagy többségük már a 6. hétig bezárólag észlelte terhességét, s a 12. hét után észlelők aránya 10% alatt maradt (az első gyermeknél ez még közel 16% volt). Összességében a második gyermeket is szülő anyák 33%-a ezt a terhességét az elsőnél 1—2 héttel korábban vette észre.

A védekezés rendszeressége és a második terhesség időbeli észrevétele között észrevehető kapcsolat van:

(százalékban)

<i>Mikor vették észre a második terhességüket?</i>	Rendszeresen védekezők	Rendszertelenül védekezők	Egyáltalán nem védekezők	Együtt
A terhesség				
4. hetéig	31,0	20,9	16,7	27,6
6. hetéig	64,6	56,3	42,9	60,0
12. hetéig	93,4	84,8	81,0	90,5
Később, vagy nem tudja, nem emlékszik	6,6	15,2	19,0	9,5

Mint látható, az "egyáltalán nem védekezőknek" közel egyötöde elég későn észlelte második terhességét (is). E csoportba elsősorban a 10 év után már négy- vagy többgyermekes, cigány származású, alacsonyán iskolázott anyák kerültek; űnáluk legnagyobb tehát az esély arra, hogy terhességeik véletlenszerűen következzenek be, s azok időbeli előrehaladottsága miatt már megszakíttatásra sem kerülhet sor.

Az 1983. évi adatfelvétel alkalmából megállapíthattuk: a serdülőkorban terhessé vált lányok csak igen kevésbé számíthattak arra, hogy környezetüktől tanácsot kapjanak a szexuális életre, a fogamzásgátlásra vonatkozóan. Az akkor már házas családi állapotúak 61%-a, a nem házasok 42%-a említette csak, hogy az iskolában hallott valamit a szexuális életéről, a teherbeesésről. Összességében csupán mintegy egyötödük fordult környezetéhez — főként édesanyjához — tanácsért, s e "tanácsok" sokszor szakszerűtlenek, túl általánosak voltak. Tíz évvel később maguk a fiatal anyák is nagyon kritikusan ítélik meg akkori ismereteiket: az 1983-ban már házasok 60%-a, de az akkor (még) nem házasoknak csak kb. egyharmada emlékezik most úgy, hogy első gyermekszülése előtt már voltak ismereteik a teherbeesésről és a védekezésről.

Ezek az emlékek is motiválhatják az anyákat abban, hogy közülük gyakorlatilag mindenki elismeri ma már a fiatal lányok felvilágosításának elkerülhetetlen fontosságát; mindössze 11 megkérdezettünk gondolkozott úgy, hogy a felvilágosítás felesleges, előbbtöbb mindenki megtudja a szükséges dolgokat. Közel 90% szerint ezt a feladatot a családnak

kell teljesítenie, ezen belül 57,6% szerint az édesanyának, 31,1% szerint "általában a szülőknek". Nem tapasztalható tehát a probléma valamiféle elhárítása részükről, vagyis olyan megfontolás, hogy ezt a kényelmetlennek tűnő kötelezettséget a "szakembereknek" (pl. orvosoknak, védőnőknek, tanároknak) kellene ellátniok — ilyen javaslatokat csak néhányan említettek. Ennek az is oka lehet, hogy ők maguk is — a bevallások szerint — leginkább édesanyjuktól vártak volna tanácsot, segítséget, s ha egyáltalán kértek tanácsot, leginkább édesanyjuktól kapták azt meg. Más kérdés, hogy a valóságban ez az anyai, szülői segítség nagyon gyér volt, s nem igazán szakszerű; részben a szülők ismerethiánya, részben pedig a szülői prűdéria miatt. Az iskolában tanultak pedig — bár mint említettük, egy részük kizárólag onnan merítette annak idején csekély ismereteit — feltehetően ugyancsak túl általánosak, nem szakszerűek lehettek, s szinte egész biztosan nélkülözhatték a szexuális felvilágosításhoz szükséges, intim légkört.

A kérdezett anyák többsége azt tervezi, hogy gyermekének/gyermekéinek megadja majd a szükséges felvilágosítást. 86,5%-uk "mindenképpen beszélni kíván" erről gyermekével, ha eljön az ideje, további 8,3% pedig erre akkor szánja el magát, ha gyermeke hozzá fordul, kérdéseket tesz fel. Csak kevesen keresnek kifogást a probléma elhárításának alátámasztására (pl. "nem ért hozzá", "feleslegesnek tartja", "nem gondolkozott még róla" stb.) A "mindenképpen beszélni fog" — szándék azoknál is dominál, akik a fő információk megadását inkább orvosokra, védőnőkre, tanároknak bíznák. Mögötte azt sejtjük: a fiatal anyák tapasztalatból tudják, hogy a külső forrásokból kapott információk nem pótolhatják a közvetlen, intim megbeszélést, a gyermek konkrét kérdéseire adott, személyes válaszokat.

Joggal vetődik fel azonban a kérdés: vajon megvalósulnak-e majd e fogadkozások, amikor a probléma időszerű lesz, amikor a most 10 éves, elsőszülött gyermekek néhány esztendő elteltével édesanyjukhoz hasonló helyzetbe kerülnek. S ha meg is valósulnak, vajon milyen színvonalon történik meg az újabb generáció felvilágosítása? Vajon rendelkeznek-e a hajdani, serdülő anyák azzal az ismeretanyaggal és azzal a szexuális kultúrával, amely gyermekeiknek kellő alapot nyújt? Képesek lesznek-e "személyre szólóan" lefordítani gyermekeik számára a kívülről érkező információkat? Erre nem tudunk megnyugtató feleletet adni. A probléma azonban arra figyelmeztet, hogy a szexuális felvilágosítás, a szexuális ismeretek kellő színvonalú továbbítása nemcsak a fiatalok számára kidolgozandó, megoldandó feladat. A családok, a szülők számára is segítséget kell nyújtani abban, hogy ezzel a feladattal megbirkózzanak.

V. CSALÁDALAPÍTÁS SERDÜLŐKORBAN; HOGY LÁTJÁK EZT AZ ÉRINTETTEK 10 ÉVVEL AZ ELSŐ GYERMEKSZÜLÉS UTÁN?

Az anyává válás — előzmények

Az első gyermek megszületésekor, a kórházakban, szülőotthonokban készült adatfelvétel alkalmából részletes beszámolókat gyűjtöttünk a fiatal anyáktól arról, hogy korán megkezdett szexuális életük idején egyáltalán tisztában voltak-e a teherbeesés lehetőségével, és védekeztek-e valamilyen módszerrel ellene. A házásoknak mintegy 15%-a, a nem házásoknak közel egyharmada nem gondolt még ekkor arra, hogy esetleg terhes lehet. A terhesség bekövetkezésének azonban mégsem ez a legfőbb oka. A vizsgált fiatal anyáknak több, mint 80%-a 10 évvel ezelőtt arról számolt be, hogy többé-kevésbé rendszeressé vált szexuális életükben semmiféle fogamzásgátlót nem alkalmaznak. Ennek okait vizsgálva annak idején azt a meglepő megállapítást tehetjük, hogy a nem védekező fiatal nők többsége "szülni kívánt". (Ez természetesen főképp a házas családi állapotú és az élettársi kapcsolatban álló nőkre volt igaz. A futó kapcsolatból kialakult terhességek esetén más okok kerültek előtérbe, pl. ismerethiány, nem mertek orvoshoz fordulni, hogy fogamzásgátlót frassanak fel stb.) Ebben a rétegben tehát már a szexuális élet kezdetén is jelen volt a tudatos gyermekvállalás motívuma. Ez azért is érdekes kérdés, mert a külföldi szakirodalom, kutatási eredmények alapján a serdülőkori terhességek esetén csak a házas családi állapotúak terhességének bizonyos hányadát minősítik tudatos, kívánt terhességnek. Esetünkben ez a motívum a nem házas fiatal nők korántsem jelentéktelen hányadánál (40%) ugyancsak jelen volt.

Mindazonáltal lehetséges, hogy az újonnan anyává vált tizenéves nőknek ebben az elszántságában valamilyen dac is szerepet játszhatott: a kórházakban az adatfelvétel alkalmából "felnőttek" akartak mutatkozni, nem pedig "megesett lánynak". Nagyonis valószínű, hogy a szexuális étellel, a fogamzásgátlással kapcsolatos ismereteik korántsem voltak oly mértékűek, mint akkor hitték. Erre következtethetünk abból, hogy a teherbeesés lehetőségére, a terhesség felismerésére vonatkozó, tíz évvel ezelőtti ismereteiket az anyák — a későbbiekben megszerzett tapasztalataik alapján — utólag kevesebbre becsülték, mint annak idején, serdülőkorukban. Közel egyötödük bevallotta, hogy első gyermekszülése előtt még szinte semmit sem tudott ezekről a dolgokról. 28%-uk pedig úgy vélekedett, csak "részben", "nem teljesen" volt akkor tisztában a teherbeesés lehetőségével.

Ezt támasztja alá az is, hogy a teherbeesett fiatal nők annak idején problémájukkal elég későn fordultak orvoshoz: több, mint 30%-uk csak a terhesség 13. hete után. Voltak, akiknél több, mint két hónap is eltelt a terhesség észrevétele és az orvos felkeresése között. Ebben azonban többfajta motívum is szerepet játszhatott: a "kívánt" terhesség bekövetkezése után nem érezték sürgetőnek a gondozásba vételt (vagy nem voltak tisztában ennek fontosságával), de voltak olyanok is, akik valamiféle csodában bízva halogatták az orvoshoz fordulást, a terhesség tényével való, végleges szembesülést.

Vizsgáltuk 1983-ban azt is, miképp fogadták a szülők leányuk terhességének hírére. A beszámolóik szerint akkor fogadták örömmel az unoka érkezését, ha — házasok esetén — a terhesség csak a házasságkötés után jött létre (ez a házas családi állapotúaknak csak mintegy egynegyedénél állt fenn), vagy ha a fiatalok tartósan tűnő élettársi kapcsolatban éltek. Őket ugyanis a szülők (főképpen a cigány családokban) gyakorlatilag "már házasoknak" tekintették. A legjellemzőbb szülői magatartás azonban inkább a változtathatatlanba való beletörődés, vagy éppen a harag, a veszekedés volt. Annál is inkább, mert nagy részük ugyancsak későn értesült a terhességről, sőt sokan arról is csak ez alkalomból szereztek tudomást, hogy leányuknak egyáltalán szexuális kapcsolata, partnere van. Abban például, hogy a házas családi állapotúak háromnegyede gyakorlatilag terhesen ment férjhez, az is szerepet játszott, hogy a szülők szorgalmazták leányuk helyzetének legalizálását.

Az "előzményekkel" azt kívánjuk érzékeltetni, hogy a serdülőkori teherbeesés ténye, illetve annak tudatosulása mind érzelmileg, pszichikusan (a tényekkel való szembesülés, a hír fogadtatása a szülők, a partner részéről), mind pedig a praktikus tennivalók bonyolításában (az orvoshoz fordulás, a gondozásba vétel, az iskola félbeszakítása, a házasságkötés megindítása) meglehetősen nehéz, megterhelő periódus. A kiforratlan, éretlen személyiségű fiatal nők számára mindennek elviselése — akár a gyermek, az önálló családi élet tudatos kívánásáról volt szó, akár a helyzetbe való beletörődésről, akár pedig a teljes bizonytalanságot, a minden szempontból bizonytalan jövőt jelentette is — nem hasonlítható a gyermekvárás normális körülmények között meghitt, szép hónapjaihoz.

Első gyermekük megszületése után 10 évvel azonban ezek az emlékek, negatív élmények jórészt megszelídültek. Az anyák 43%-a emlékezett úgy, hogy szülei már az első kisbaba érkezésének hírére is örömmel fogadták (ezt a már 1983-ban is férjes asszonyok 25%-a, az élettársi kapcsolatban élők 16–17%-a érezte csak így akkoriban). Valószínűleg a nagyszülőkre is igaz lehet az a nemzetközi szakirodalomban is számon tartott tapasztalat, hogy a nem

kívánt gyermekek a megszületés időpontjára már várva-várt csecsemőkké válnak. Az unoka megérkezése elnyomta az első haragot, s a fiatal anyák ennyi idő távlatában már úgy emlékeznek vissza: szüleik mindig is örültek a kisbabának. Hasonló az aránya — 40% — a "tudomásul vették", "beletörődtek" — megfogalmazású emlékeknek is — ez így volt 1983-ban is. Arról azonban most csak feleannyian emlékeztek meg (9%), hogy szüleik az első terhesség hírére haraggal, veszekedéssel fogadták. (A kérdezettek mintegy 5%-a vagy nem tartott kapcsolatot a szülőkkel, vagy nem emlékezett vissza már arra, hogy miként is fogadták tíz évvel ezelőtt a szülők a terhességet.)

A megszépítő emlékezet kevésbé áll fenn azoknál, akik első gyermeküket férj, élettárs nélkül, felületes, rövid idő alatt megszakadt kapcsolatból, egyedülálló hajadonként hozták világra. E csoportból mindössze 12 anya érezte azt, hogy szülei örültek a terhesség hírének; visszamenőleg is közel kétharmaduk számára maradt emlékezetes a szülők haragja, veszekedése.

Nincsen különbség az emlékekben aszerint, hogy a szülők leányukat vallásos szellemben nevelték-e, vagy sem. Valószínű azonban, hogy e tekintetben kétfajta hatás keresztezi, illetve oltja ki egymást. A vallásos szellemben nevelő szülőnek joggal lehet morális ellenvetése leányának korai, kivált pedig házasságon kívüli szexuális életével szemben, más oldalról viszont nagyobb toleranciát mutathat a már megfogant új emberke elfogadása iránt.

Mindent egybevetve a fiatal anyák túlnyomó többsége, 86%-a a gyermek megszületésekor már számíthatott a nagyszülők többé-kevésbé pozitív érzelmeire.

Körülbelül ugyanennyien emlékeztek arra, hogy szüleikre a baba megszületése után is számíthattak. A szülői segítséget többségük a kezdet kezdetétől élvezhette, mintegy 5—6%-uk esetében némi időre volt szükség, hogy véglegesen megbéküljenek és elfogadják az unokát.

Az anyák mintegy 15%-a azonban a szülés után sem tudott a szüleire számítani. Ezt nagyobbik részüknél a kapcsolattartás nehézsége (távol élés), vagy a szülők betegsége, öregsége, vagyis objektív okok indokolják. Azonban 40 anya arról számolt be, hogy szüleik későbbben sem békültek meg. Ez egész mintánknak 2—3%-át jelenti. Mögötte inkább egyéni indítékok állhatnak; a szülőkkel való kapcsolat véglegesnek tűnő megromlását társadalmi-demográfiai okokkal nem tudtuk kapcsolatba hozni. A 10 évvel korábban kapott beszámolók között azonban voltak olyan vallomások, amelyek szerint a fiatal nők egy-egy esetben a számukra nem kívánatos gyermekkori családból való kitörés eszközének tekintették a gyermekvállalást és szülést, vagyis a mielőbbi felnőtté válást. Így joggal feltételezhetjük,

hogy a szülők békülési hajlamának hiánya inkább az előzményekből fakad, abból, hogy a szülők és a fiatal lány közötti viszony már a terhesség bekövetkezése előtt sem volt harmonikus.

Hazatérés a kórházból

Vizsgálatunkban figyelmünket most elsősorban arra fordítottuk: miként alakult, szerveződött az önálló családi élet a fiatal anyák újonnan létrejött családi közösségeiben, amelyek voltaképpen az első gyermek megszületésével vették kezdetüket.

Az első lépés a kórház elhagyása, a kisbabával való hazatérés volt. (Az elsőszülött gyermekek 1,2 %-át, 19 gyermeket az anya nem vitt haza kórházból. Közülük 10 gyermek 1–2 éven belül visszakerült az édesanyához, a többiek állami gondozásba, vagy egy idő után örökbeadó szülőkhöz kerültek. (Az első gyermekszülés utáni évek alakulását ezekben az esetekben nem vizsgáltuk.)

Minden édesanya átéli azt a szorongást, aggodalmaskodást, amit az a nap jelent, amikor elsőszülött gyermekével el kell hagynia a kórház biztonságát, amikor a csecsemő etetését, tisztántartását, ápolását minden gyakorlat nélkül, önállóan kell majd ellátnia. Bármennyire is elterjedt gyakorlat a fiatal anya átsegítése az első nehéz napokon-heteken (ebben az időben általában a nagymama vagy más rokon végzi a megerőltetőbb fizikai munkákat, tanácsokkal is ellátva a fiatal szülőket), mégis természetes érzés az anyák első időszaktól való félelme, a rászakadó felelősség átélése.

Arra számítottunk, hogy a kórházból való távozás mozzanata az, ami végérvényesen tudatosítja az anya-szerep megkezdését, kötelező erejű érvénybe lépését, s ezért a serdülőkorú nők számára szinte traumatikus élményt jelent. Igaz, tíz év távlatában ezek az emlékek is megszépülnek. Mégis azt reméltük, az élmény intenzitása nagyon mély nyomot hagyott a fiatal anyákban, amelyet az elmúlt években többször is felidéztek magukban. A félelmek, szorongások okainak ismerete — azt reméltük — támpontot adhat a fiatal korosztály hasonló problémákra való felkészítésében is.

Az előzetes várakozásokhoz képest elég csekély, (40%) volt azok aránya, akik úgy emlékeztek: "egy kicsit" (31%), vagy "nagyon" félték (9%) arra gondolva, hogyan is lesz, ha kikerülnek a kórházból az első kisbabával.

Nincsen semmiféle alapunk az összehasonlításra, a tapasztalati adatok alapján azonban inkább azt találjuk természetesnek, normálisnak, ha kisebb-nagyobb aggodalmai minden anyának vannak a kórházból haza készülődve. Ezért úgy tűnik, hogy az "egyáltalán nem aggodalmaskodók" 60%-os aránya szinte indokolatlanul nagyfokú magabiztosságról árulkodik. Vagy inkább arról lehet szó: e fiatal anyák — életkorukból, helyzetükből, kulturális szintjükből adódóan — talán át sem látták igazán, hogy miért is kellett volna aggodalmaskodniok. Más oldalról az is igaz, hogy mivel többségük maga is sokgyermekes családból származik, a kisbaba-gondozás nem volt ismeretlen számukra, s abban nem láttak semmi aggodalmaskodni valót. S mivel akkor még a szülői házhoz tértek vissza, valóban számítottak arra, hogy a kezdeti nehézségeken a család majd átsegíti őket.

Egyedül a felületes kapcsolatból, véletlenszerűen teherbeesett leányanyák körében volt gyakoribb, hogy 10 év után úgy emlékeznek vissza: "nagyon féltek", amikor el kellett jönni a kórházból (23% emlékezett így). Ez érthető is, hiszen még a már házas családi állapotúak és az élettársi kapcsolatban élők előtt a hazaérkező kisbabával teljessé váló családi élet optimizmust sugárzó képe lebegett, a szó szoros értelmében "leányanyák" nagyon bizonytalanul tekinthettek jövőjük felé. Ehhez képest még nem is mondható magasnak a "nagyon félők" alig több, mint egyötödnyi aránya.

Ezt az összképet erősítik az arról szóló részletes beszámolók is, hogy akik egyáltalán kisebb-nagyobb mértékben aggodalmaskodtak a hazatéréskor, milyen momentumokra gondoltak.

A félelmek, aggodalmak nagy részét (61%-át) ún. *általános okok* említése teszi ki. Ezek olyan érzelmekről adnak számot, amelyek természetes módon alakulnak ki minden fiatal, kezdő édesanyában a kórházból való hazatérés első napjaira gondolva:

"A baba ápolásától félttem, a fürdetéstől, pelenkázástól. Félttem, hogy nem ébredek fel éjszaka, ha sír, nyöszörög." (0060)

"Általában a felelősségtől. Hogyan fogom jól felnevelni. Észreveszem-e, ha beteg." (0129)

"Félttem, hogy nem lesz tejem." (0058)

Csak igen keveseknél (11%) fordult elő, hogy valamilyen *speciális okról* számoljanak be, amelyek a serdülő nő "leányanya-státusára", az amiatti aggodalmakra utalnak. Ebben persze, szerepet játszhat az is, hogy a kellemetlen élményekre — kivált ha a problémák azóta

rendeződték — nem szívesen emlékeznek vissza, vagy nem szívesen mondják el azokat. Elképzelhető tehát, hogy csak a legkritikusabb helyzetek hagytak igazán mély nyomot az anyákban:

"Szüleim sokat veszekedtek, félttem, hogy az újszülötthöz hogy fognak viszonyulni." (0030)

"A társam szüleinél laktunk. Nem örültek, hogy szültem. Félttem, hogy nem engedik hazavinni a gyermeket." (0082)

"Az élettársam anyja is alkoholista volt, napról napra bizonytalanabb volt, hol ér bennünket az éjszaka. Saját szüleimnél nem lakhattunk, mert sokan voltunk testvérek — tízen." (0044)

"Attól félttem, hogy nem házasodunk össze." (0133)

"Nem volt hová vinni, fiatal voltam, nem volt senki a segítségemre." (0114)

"Hogy elviszik a gyereket állami gondozásba, és el is vitték." (0012)

"Attól félttem, hogy intézetbe kerül a gyerek." (0999)

A kisebb-nagyobb mértékben aggodalmaskodók mintegy 8–10%-a anyagi- és lakás-problémák miatti gondjait említette fel. A kis arány alapján arra lehet következtetni, hogy a fiatal anyák túlnyomó többsége biztos lehetett abban: férje, élettársa, vagy pedig a szülők gondoskodása mellett újszülött kishabájukkal sem kerülnek lényegesen rosszabb helyzetbe, mint amilyenben eddig is éltek. Így a konkrét megfogalmazások feltehetően ezúttal is csak a legkétségbeejtőbb helyzeteket idézik fel:

"Hogy hová menjünk. A megélhetés volt a gond, hogy mihől." (0034)

"Anyagilag, hogy nem tudom megadni a gyermeknek a szükséges dolgokat." (1026)

"Attól, hogy hogyan élünk meg, lesz-e elég pénz a megélhetéshez." (1010)

Azt a tényt, hogy a félelmek, aggodalmak között a normálisnak, egészségesnek tűnő anyai szorongásoknak, vagy a speciális okoknak a túlsúlya-e a jellemző, leginkább a fiatal, elsőgyermekes édesanya családi állapota, családi helyzete, valamint származása befolyásolja. A házassági állapotú fiatal anyáknak csak alig egyötödét foglalkoztatták ún. speciális — pl. anyagi, egzisztenciális — gondok; figyelmük, érzelmeik elsősorban arra irányultak,

hogyan tudnak majd megfelelni az anya-szerepnek. Ez mondható el azokról is, akik a kórházból élettársukhoz vitték haza a kisbabát. (Bár önük már számottevő a megélhetési problémák fenyegetése is. Ez jellemzi a legnagyobb részüket kitevő, cigány származású anyák akkori érzelmeit is.)

Az egyedülálló, hajadon leányanyák esetében ez teljesen megfordul. Csak alig több, mint egyötödük tudott a betöltendő anya-szerep nehézségeire gondolni, túlnyomó többségüket a jövő bizonytalansága, kilátástalansága nyomasztotta.

Az aggodalmak, szorongások okai a kórház elhagyása után

(százalékban)
N = 582

	Az anya-szerep- pel kapcsolatos általános okok	Speciális okok (megélhetés, családi helyzet, apával- szülőkkel való viszony)	Nem tudja, mitől félt	Összesen
--	--	--	--------------------------	----------

*Családi helyzet az első
gyermek születésekor*

házas volt	70,8	18,8	10,4	100,0
élettársi kapcsolatban élt	58,8	30,5	10,7	100,0
egyedülálló hajadon volt	21,7	63,8	14,5	100,0

Származás

cigány	56,8	33,6	9,6	100,0
nem cigány	66,4	21,2	12,4	100,0
nem megállapítható	47,0	44,1	8,9	100,0
Összesen	61,3	27,7	11,0	100,0

A lassan harmincadik évükhöz közeledő, életüket többé-kevésbé rendezettnek tudó nőktől természetesen nem várható el, hogy serdülőkori szorongásaikat élethűen adják vissza. De kutatásunk más részeredményei is alátámasztják azt a benyomásunkat, amely a retrospektív beszámolók alapján alakult ki bennünk. A serdülőkorú anyákra általánosságban érvényes, hogy sem korábban, sem most nem érezték, nem érzik rendkívülinek, az átlagostól, a normálistól eltérőnek helyzetüket. Ilyen attitűdre főképp csak azoknál találunk, akiknek élethelyzete — egyébként is, a velük megtörtént, konkrét eseménytől függetlenül is — marginális, környezetük olykor lumpen, vagy kifejezetten deviáns. Ez azonban csupán annyiban nevezhető életkor-specifikusnak, amennyiben az e társadalmi helyzetben lévő

rétegekben nagyobb az esély a fiatalkori terhesség bekövetkezésére. Ám ez az adott szocio-kulturális környezetben sem az érintettek, sem a környezet szemében nem tekinthető rendkívülinek.

Az önálló családi élet megkezdése

Szerettünk volna képet kapni arról, hogy a két, felnőtteket is próbára tevő körülmény: az anyává válás és az önálló családi élet megkezdése hogyan érintette a serdülőkorú anyákat. Azt gondoltuk ugyanis, hogy ennek a két aktusnak egyszerre, egyidőben bekövetkezése ilyen fiatal életkorban különösen megterhelő. Hiszen az anyáknak jóformán semmi felkészülési idejük nem volt sem az anya-szerep, sem a társ, a feleség szerepének elsajátítására, sem pedig a háziasszonyi tennivalók ellátásának, a háztartás vezetésének megtanulására.

Három területre vonatkozóan igyekeztünk retrospektív módon beszámolókat gyűjteni. Az egyik, hogy miként birkóztak meg az anyák a kórházból hazaérkezve a napi tennivalókkal. A másik, hogy emlékeik szerint hogyan élték át az első időszakot: szorongásokkal, idegeskedéssel teltett periódusa volt-e ez életüknek, vagy pedig könnyedén, nagyobb problémák nélkül töltötték-e azt. Végül szerettünk volna, ha ők maguk is értékelik: a korai anyaság, a kisgyermekkel való lekötöttség befolyásolta-e férjükkel, partnerükkel való kapcsolatukat — a gyermek érkezése kedvezően hatott-e a fiatal szülők közötti viszonyra, vagy éppen ellenkezőleg, inkább eltávolodtak-e egymástól.

E beszámolóktól főképpen azt vártuk, hogy adatokkal szolgáljanak az igen fiatal korban megkezdett családalapítás fő problémáiról, és így segítséget jelenthetnek olyan programok kialakításához, amelyek célja a családi életre felkészítés elősegítése.

A fiatal anyák túlnyomó többsége a kórházból a szülői házba érkezett haza — 44%-uk saját, 31%-uk férje, élettársa szüleihez. Mintegy 10%-ra tehető azok aránya, akik vagy már akkor is rendelkeztek önálló (vagy a férj, élettárs révén saját jogcímű) lakással, vagy még a szülés évében saját otthonba költözhetek. A fennmaradó 14%-nyi arányt képviselő csoport is különböző — nem önálló, rokonokkal vagy másokkal együttélő — lakásmegoldást talált; mindössze 4 édesanya volt, aki a gyermek megszületését követően teljesen egyedül lakott a gyermekével. A szülőkkel, rokonokkal együttélő kis családok 14%-a akkoriban önálló szobával sem rendelkezett.

A szülőkkel, rokonok való együttlakásnak bizonyos szempontból előnyei is voltak. Az anyáknak mindössze 11%-a emlékezett arra, hogy az első időben teljesen egyedül, minden segítség nélkül kellett megoldania a ráháruló új feladatokat. Arányuk valamivel nagyobb az akkoriban élettársi kapcsolatban élő, cigány anyák körében. Mögötte azt sejtjük, hogy a cigány családokban természetesebb, megszokottabb a korai gyermekszülés, és az, hogy ettől kezdve az ún. "női tennivalók" az asszonyra hárulnak. A nagy többség azonban mind a szűkebb (férj, élettárs), mind a tágabb (nagyszülők) családi támogatást élvezhette. A kérdezettek mintegy 60%-a említette férjét (vagy élettársát) és saját szüleit, mint fő támaszokat, az anyóssal-apóssal együttélők arányának megfelelően pedig 32–33%-uk a férj, élettárs szüleitől kapott segítséget. Más rokonok (pl. testvér) — ha ők is voltak a befogadók — már csak igen szórványosan érezték kötelességüknek, hogy a fiatal anyák segítségére legyenek.

A szülőkkel való együttlakás másik nagy előnye az anyagi támogatás. Ez — ha nagyon szerény mértékű is — akkor is jelentősen könnyíthette a fiatal anyák mindennapjait. A lakás mellett a legszámottevőbb a közös étkezés lehetett: az anyák 24%-a például arról számolt be, hogy abban az időben nem kellett főznie, 7%-uknak — nem lévén önálló jövedelmük — a pénzbeosztással nem kellett foglalkoznia, 4–5%-uk esetében pedig nem kellett mosni, takarítani. A gyakorlat azonban mégis az volt, hogy e tennivalók — mivel "úgyis otthon van a kisbabával" — fokozatosan a fiatal anyákra hárultak.

Nagyobb nehézségekre — lehet, az emlékek már elhalványultak — azonban csak kevesen emlékeznek vissza. Elsősorban a baba gondozása, kivált pedig betegség esetén az ápolása tette próbára a fiatal anyákat; ez utóbbival közel 40%-uk csak kisebb-nagyobb nehézségek árán tudott megküzdeni. Az igazi gond azonban a pénzbeosztás volt, ezt 20–21%-uk "nagyon nehéznek", 34%-uk "elég nehéznek" találta. (Ez persze, nem csak a fiatalkori tapasztalatlanság miatt lehetett így, hiszen a pénzbeosztás a legtöbb családban mindvégig az egyik legkritikusabb pont.)

Mennyire volt nehéz abban az időben	Nem volt nehéz, könnyen ment	Elég nehéz volt	Nagyon nehéz volt	Nem ő végezte	Nem emlékszik	Összesen
A kishaba ellátása, gondozása	73,5	19,9	4,5	—	2,1	100,0
A beteg baba ápolása	36,1	28,9	9,9	22,5 ¹⁵	2,5	100,0
A főzés, a konyhai munka	59,1	12,7	3,0	24,3	0,9	100,0
A ruházat rendbentartása	80,5	10,7	2,8	5,0	0,9	100,0
A lakás rendbentartása	82,5	9,7	2,4	4,5	0,8	100,0
A pénzbeosztás	37,0	33,7	20,6	7,3	1,4	100,0

¹⁵ A baba nem volt beteg.

Mint az adatok mutatják, a fiatal anyáknak — mai emlékeik szerint — az önálló háziasszonyi tennivalók nem jelentettek különösen nagy megpróbáltatást, legalábbis nem nagyobbat, mint elképzelésünk szerint a legtöbb, az önálló életvitel kialakításában gyakorlatot még nem szerzett nő számára azok jelenthetnek. Más kérdés az — erről természetesen már nem szerezhettünk adatokat —, hogy e feladatok ellátása milyen színvonalon történt. Tekintettel azonban arra, hogy az anyák 10 évvel később vezetett háztartásainak, otthonainak jellemzőit a védőnők átlagosnak, tisztának, rendesnek találták, valószínű, hogy a szülőkkel együttlakás a nagy többség számára a háztartási tennivalók elsajátításában megfelelő alapot nyújtott.

A csecsemőgondozással, betegápolással és a pénzbeosztással kapcsolatban mutatkozó, nagyobb nehézségek érthetőek, és nem jelentenek korspecifikus problémát. Közvéleménykutatásainkból tudjuk, hogy ezeken a területeken a lakosság általánosan is hiányosnak tartja a fiatalok felkészültségét, és e témákat a családi életre felkészítés képzeletbeli iskolai tantárgyán belül erősen preferálandó fejezeteknek tekintik.

Általánosan elmondható, hogy a már első gyermekszüléskor házas családi állapotú anyák minden tekintetben könnyebben vették az akadályokat, mint a nem házasok. Van azonban egy olyan, alacsonyán iskolázott, élettársi kapcsolatban élő, cigány anyákból álló csoport, amely minden szempontból "magárahagyatottabb". Mint említettük már, ököztük vannak legtöbben olyanok is, akik az első nehéz időkben segítségre sem számíthattak. (Ez legkevésbé talán a pénzbeosztásra érvényes. Ez — a maga szintjén — a fiatal anyák minden rétegében és csoportjában nehéz problémát jelentett.)

Az első gyermek mellett "elég nehéznek" vagy "nagyon nehéznek" tartott tevékenységek néhány kiemelt csoportban

(százalékban)

	Az élettársi kapcsolatban élő anyáknál	A cigány származású anyáknál	A 8-nál kevesebb osztályt végzett anyáknál	Az egész mintában
A kisbaba ellátása, gondozása	30,6	32,9	36,3	24,4
A beteg baba ápolása	47,1	49,9	54,9	38,8
A főzés, a konyhai munka	18,2	20,6	22,0	15,7
A ruházat rendbentartása	19,8	20,2	22,4	13,5
A lakás rendbentartása	18,0	18,8	21,6	12,1
A pénz beosztása	58,7	57,6	55,6	54,3

Igaz, a különbségek nem túlságosan nagyok (ez leginkább talán a betegápolás esetében szembeszökő), és a hátrányosabb helyzetben lévő csoportokban is azok vannak többségben, akik emlékeik szerint könnyen látták el a teendőket. Az adatok mégis azt az általános megállapításunkat támasztják alá, hogy a serdülőkorban gyermeket szülő anyák helyzetük nehézségeit akkor érezték csak az átlagosnál nagyobb fokúnak, ha társadalmi kondícióik általában is kedvezőtlenebbek voltak. Egyébként — csupáncsak amiatt, mert igen fiatal korban váltak anyává — nem érezték különösebben nehéznek helyzetüket, sem 10 évvel ezelőtt, sem mai, felnőtt fejjel visszatekintve az első időkre.

Fiatal szülők körében végzett kutatásaink azt mutatják, hogy az anyák számára a kisgyermekkel otthon töltött, legelső évek — a gyes/gyed időtartama — életük egyik legszebb, legnyugodtabb szakaszát jelenti, az erre adott, iskolai osztályzatokhoz hasonló értékeléseik átlaga a 4-est jóval meghaladja.

Az első ízben serdülőkorban szülő anyák számára a kérdést másképp fogalmaztuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy visszaemlékezve hogyan tapasztalták: mennyire nyomasztotta őket a gyermek születésével megnövekedett felelősség érzése.

A nagy többség — 54% — arról számolt be: ez a probléma szinte egyáltalán nem nyomasztotta őket, 31%-ukat "eléggké", 9%-ukat pedig "nagyon" nyomasztotta a megnövekedett felelősség átélése. Lehet, ebben könnyebbséget jelentett számukra a már kialakult — és egyelőre biztonságosnak tűnő — házasság, párkapcsolat, amelyben a felelősséget mindkét fél viseli. Erre utal az, hogy az egyedülálló hajadonoknál kissé magasabb azok aránya, akik az anyává válást nyomasztónak érezték. Hasonló a helyzet a cigány származású, illetve alacsony iskolázott nők esetében. Az összkép azonban ezekben a csoportokban sem változott lényegesen. Az említett — társadalmi szempontból az átlagoshoz képest hátrányosabb — csoportokban is csupán 12—13%-ra növekszik meg azok aránya, akik az első gyermek megszületése utáni időszakot, a rájuk háruló nagy felelősség elviselését nagyon nehéznek találták. Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy mintánk összességében is egy olyan réteget képvisel, amelyben a gyermekek száma elég nagy, amelyben a családfők eléggé számottevő része munkanélküli, a szülők alacsony iskolázottságából következően munkavállalási és kereseti lehetőségeik szerények. Ezek az elmúlt 10 év alatt éppen elég nyomasztó élmény jelenthettek/jelenthetnek, amelyek sorában valószínűleg egyáltalán nem az az időszak tűnik számukra a legnyomasztóbbnak, amikor az első kishabával a szülői házban éltek.

A nagy többség úgy találja: az első kisbaba megérkezése a férjükkel, társukkal való viszonyt sem befolyásolta különösebben (46%), vagy ha igen, az inkább pozitív hatással volt a kapcsolatra, az szorosabbá, elmélyültebbé vált a gyermek megszületésével (39%). Mindössze 11–12%-uk érezte csak — ebben érthető módon a felületes kapcsolathól teherbe esett nők vezetnek —, hogy a gyermekszülés miatt távolabb kerültek partnerüktől, vagy éppenséggel ez az esemény vezetett végleges szakításukhoz.

A gyermekszülésnek a partnerkapcsolatra gyakorolt, áldásos hatását leginkább azok az édesanyák élték át, akiknek első gyermekük élettársi kapcsolatból származott, de később sikerült összeházasodniuk a gyermek apjával, és a házasságuk tíz éven át is fennmaradt. Az átlagos 39%-hoz képest ebben a csoportban az anyák jelentős többsége, 55%-a volt azon a véleményen 1993-ban, hogy párjukkal kapcsolatuk az első kisgyermek megszületésével vált igazán harmonikussá, kiegyensúlyozottá.

Összességében elmondható, hogy az anyák közel 60%-a 10 év távlatában úgy emlékezik vissza: nem voltak különösebb problémáik az első gyermek megszületése után, további 26–27% szerint pedig amik voltak, azok mostanra már megoldódtak. Ehhez — a beszámolók szerint — mintegy 2–3 évre volt szükség.

Nyitott kérdés formájában érdeklődtünk az iránt, hogy minek volt legnagyobb szerepe a kezdeti problémák rendeződésében. Ez főképp abból a szempontból volt érdekes számunkra, mert az 1983. évi adatfelvétel alkalmából azt tapasztaltuk: a serdülő anyák meglehetősen naív módon, szinte optimistán gondoltak jövőjükre. A házasságban élőknek akkor 54%-a, a házasságon kívül, elsősorban élettársi kapcsolatból gyermekeket világra hozó serdülőknek mindössze 28%-a aggodalmaskodott csak jövője miatt. A tíz évvel korábbi aggodalmak meglehetősen "felölttesnek" tűntek: főképp a lakáshelyzet, az anyagi helyzet volt az, amire némi aggodalommal gondoltak, s csak kevesekben merült fel, hogy igen fiatal korukból adódóan más természetű problémáik is lesznek. Ezt azzal magyaráztuk, hogy kellő élettapasztalat híján nem voltak még képesek reálisan mérlegelni azokat a hátrányokat, amelyek a korai gyermekszüléssel, az iskola félbehagyásával, a bizonytalan partnerkapcsolattal együttjárnak, s amelyek életüket talán véglegesen fogják meghatározni. Kétségtelen, hogy a kérdezési szituáció sem volt igazán alkalmas arra, hogy a fiatal anyák mélyebben elgondolkozzanak jövőjükéről: a kikérdés a szülés utáni napokban történt, amikor figyelmüket érthető módon sok más dolog kötötte le.

A tíz évvel később regisztrált retrospektív beszámolókból azonban úgy tűnik, hogy a valóság — legalábbis részben — az optimista várakozásokat igazolta. Hiszen a többség utólag visszatekintve is úgy találja, nem voltak különösebb problémáik az első gyermek megszületésének időszakában, s a problémáit ma már rendezettnek tudók többsége is úgy érzi: lakás-gondjaik, anyagi körülményeik rendeződése után gyakorlatilag megszűntek azok a hátrányok, amelyek az igen fiatal kori gyermekvállalásból adódtak. Ám a válaszokból az is kiűnik, hogy a tíz évvel korábban hittnél a valóságban jóval több probléma adódott az új életforma, a párkapcsolat megbízhatósága, a szélesebb család hozzáállása miatt. Ezek egy része végül is pozitív módon, kellemes csalódásként oldódott meg (ebben nagy szerepe volt a férjek, partnerek pozitív, felelősségteljes magatartásának, valamint a szülők segítőkészségének — ebben tíz évvel korábban még nem voltak teljesen biztosak), részben pedig oly módon, hogy az első gyermek apjával kénytelenek voltak megszakítani a kapcsolatot, s azóta új társra találtak.

A problémák megoldódásában szerepet játszó tényezők

(százalékban)
N = 395

A. KEDVEZŐ VÁLTOZÁSOK AZ ANYAGI- ÉS LAKÁSKÖRÜLMÉNYEKBE	
— lakásuk lett, házuk épült, külön tudtak menni a szülöktől	31
— anyagi helyzetük rendeződött, a férj rendszeren dolgozott, a nő munkába állt	7
— a szülők segítették anyagilag	5
B. KEDVEZŐEN ALAKULT A FÉRJJELE, ÉLETTÁRSSAL VALÓ VISZONY	
— összerázódtak, megbékéltek, a férj elszakadt korábbi családjától, tudomásul vette, hogy már saját családja van	10
— a férj kezdettől jó társnak, jó apának bizonyult, szorgalmas, munkabíró családfenntartóvá vált	4
— házasságot kötöttek a gyermek apjával, kapcsolatuk hivatalosan is rendeződött	5
C. KEDVEZŐ VÁLTOZÁS A CSALÁD HOZZÁÁLLÁSÁBAN	
— pl. a "másik család" is befogadta, támogatta	5
D. A ROSSZUL ALAKULÓ KAPCSOLATOT SIKERÜLT MEGSZÜNTETNI	
— pl. elváltak, az anya elköltözött, visszament a szüleihez	8
E. ÚJ KAPCSOLATRA TALÁLT	12
EGYÉB TÉNYEZŐK	6
Nem tudja	7

A talán túlságosan is derűsnek tűnő képről a válaszok konkrét megfogalmazódásai reálisabb képet adnak. A problémák rendeződéséhez szükséges 2–3 esztendő olykor nagyon is viharos, eseménydús életszakaszt jelentett.

A rossz helyzetből való kilábalást azok az anyák élték/élik át a legpozitívabban, akiknek sikerült egy konvencionálisan is elfogadhatónak tartott, szerény életmódot elérni. Ezek a "sikerek" szinte dicsekvésnek hatnak:

"Jó körülmények közé kerültem. Elég nagy volt a lakás, hogy a két család külön éljen. Hamar tudtam alkalmazkodni, a család is befogadott rövid időn belül. Anyagi problémánk sem volt, közepes átlag szinten éltünk, de nem kellett szűkölködni sem." (0027)

"Lakást kaptunk, egy szoba összkomfortot. Bár az élettársam 91. januártól munkanélküli, alkalmi munkát vállal, elég jól keres. Én is, az óvodában dolgozom mint dajka, bruttó 12 ezer forintért." (1237)

"Szerettünk volna külön költözni, saját lakásunkba. Hosszabb-rövidebb idő eltelte után, igen sok munkával valóra is vált." (1288)

"Férjem dolgozott, tudtunk spórolni, így hamarabb lett önálló lakásunk." (1360)

A statisztikai összesítés nem tudja érzékeltetni, hogy a "megoldottnak", "rendezettnek" minősített élethelyzet olykor mennyire relatív és törékeny. A várva várt, szinte eszményinek hitt megoldások — mint amilyen például az önálló lakás — még egyáltalán nem jelentenek biztosítékot arra, hogy a fiatal anya sorsa jobbra fordul, gyermekével együtt biztonságba kerül, családi élete perspektivikussá válik. Ezt valószínűsítik a következő példák:

"Ugyan kaptunk önálló lakást, de ez is zsúfolt, sötét és nagyon régi ház, szinte romos. Anyagi helyzetünk miatt rokonokat vettünk magunkhoz, akik kevésel hozzájárulnak a kiadásokhoz." (0053)

"Az első idő szinte problémamentesnek tűnt. Aztán az élettársamnak más kapcsolata is lett. Így külön mentünk. Hazaköltöztem a szüleimhez. Aztán visszahívott az élettársam, ekkor lettem másodszor is terhes. Majd újra szétmentünk egy újabb szerető miatt. 1988-ban kaptam lakást. Azóta újra együtt élünk, most meg is esküdtünk". (0016)

Vajon az immár férjévé vált élettárs csak az önálló lakás hiánya miatt volt ilyen kiesapongó? Vagy újra kezdődnek majd a problémák? Elkerülésére biztosíték-e a lakás megléte?

Van, amikor a lakás, mint a problémák megoldásának eszköze, már későn érkezik:

"Amikor a saját lakásunkba költöztünk, egy időre a kapcsolat is rendeződött, de az italozás miatt kezdődött minden előlről, majd a második gyermek megszületése után elváltunk." (1254)

"Elsősorban az önálló lakás, ami a legnagyobb probléma volt. Ez megoldódott 1989-ben. A legnagyobb szerepe azonban a válásunknak volt. Attól kezdve nyugodtan élek a kislánnyal. Édesanyám, de az anyósom is sokat segít, és végre nyugodtan élhetünk." (0138)

Szívfájdító, amikor az anya olyan helyzetről véli, hogy annak révén rendeződtek problémái, amelyben gyermekétől el kellett szakadni:

"Problémám úgy rendeződött, hogy élettársi kapcsolatam megszakadt, a gyermekemet a későbbiekben a szüleim, majd az élettársam nevelte." (1220)

S vajon milyen múltat hagyott maga mögött az a fiatal anya, aki most így érzi "rendezettnek" a helyzetét:

"A gyerek apja otthagyt minket, és én felköltöztem Pestre. Itt új élettársam lett, most kaptunk lakást. Pert akarok indítani az anyámék ellen, hogy adják vissza a kislányt. Igaz, beteg vagyok, leszázalékolt, de az Önkormányzattól járadékot kapok. Jó lenne, ha itt lenne a kislány. Lakás már van, jól elférne itt a gyerek, semmi problémám nem lenne." (0117)

Az érintett anyák életében talán még az önálló lakáshoz jutásnál is pozitívabb élmény lehet, ha megszabadulva a sikertelen házasságból, élettársi kapcsolatból, új, minden szempontból megfelelőbb partnerrá találnak. Ennek sokszor már a reménye is elég ahhoz, hogy problémáikat — úgymond — "rendezettnek" lássák:

"Gyermekemnek apja lesz, boldog házasságban fogunk élni." (1261)

Az új kapcsolat kialakulásában az anyák számára alapvető az apa nélkül maradt kisgyermek biztonsága, hogy partnere a gyermekkel együtt fogadja el őt:

"Összetalálkoztam az új férjemmel. Mariannt saját gyermekeként elfogadja. Jól megvagyunk." (1231)

"Első férjemtől elváltam. Megismerkedtem jelenlegi férjemmel, aki sokat segít. Nem maradtam magamra a gyermekkel." (0086)

Megszűntnek tudja problémáit az a fiatal anya is, aki mellett annak idején nem állt sem férj, sem élettárs, mégis fedél került a feje fölé:

"A nevelőszülők befogadtak a gyermekemmel, és a nagymama segített a gyermek nevelésében." (1231)

Végül akad olyan is, akin a "csoda" segített:

"Megtértünk Istenhez, és ez befolyásolta életünket." (0087)

Nincsen adatunk arról, hogy a helyzetüket eleve problémamentesnek tekintő, a nagy többséget képviselő anyák mire alapozták elégedettségüket. Az egyéb társadalmi-szociális jellemzők alapján azonban joggal tételezzük fel, hogy körülményeik nem sokban térnek el, nem lényegesen jobbak, mint amit — némi megkéséssel — mostanra az első időszakot nehéznek, problematikusnak tartók biztosítani voltak képesek maguknak. Az e körülményekkel való elégedettség — vagy talán csak a helyzet elfogadása, a beletörődés — meglehetősen szerény igényszintre vall. A vizsgálat időpontjában 24—27 éves anyák fiatalabb éveikre visszatekintve sem érzik, hogy életük esetleg jobb irányba is terelődhetett volna, ha tizenéves korukban nem szülnék.

Van ugyanakkor egy 15—16%-nyi arányt képviselő csoport, akik úgy érzik, problémáik még most, 10 évvel későbbben sem megoldottak, a mai napig fennállnak. De ezt a vélekedést — hajlamosak vagyunk arra gondolni — nemcsak a múltbéli, hanem az éppen aktuális családi problémák, nehézségek is befolyásolják. A 15—16%-os arány 30—36%-ra emelkedik fel például az 1993-ban már elvált, vagy özvegy családi állapotú anyák, illetve a 10 év után is egyedülálló, hajadonon maradtak között, akiknek egyéni sorsát elsődlegesen bizonyára az határozta meg, hogy tizenéves korukban anyává váltak, s ez esélyeiket hosszú időre meghatározta.

Mindent egybevetve hajlamosak vagyunk elfogadni, hogy a serdülőkorú anyák már az első megkérdezéskor, tíz évvel ezelőtt, gyermekfejjel is realisták voltak. Bízta őket abban, hogy gyermekük által nem kerülnek rosszabb helyzetbe, mint amit megszoktak, mint amiből maguk is származnak. Többségük számára ez — úgy tűnik — valóban biztosított volt, s csak kisebb részük az, amely az anyagi feltételek hiánya, vagy pedig a szerencsétlenebb partnerkapcsolat

miatt ezt a szintet némi késlekedéssel érte el. Mindenekelőtt saját, megszokott társadalmi-kulturális szintjük fenntarthatóságát hitték tehát.

De vajon másképp van-e ez a későbbi életkorban családot alapító fiataloknál? Új életüket ők ugyancsak problémákkal telítetten kezdik meg, ha ezek a problémák egy magasabb igényszintből is fakadnak; ők sem nélkülözhetik szüleik támogatását, s körükben ugyancsak nem ritkaság a félresikerült párválasztás, vagy a kapcsolat megromlása. El kell ismerni, nem várható el a serdülőkorban szült leányoktól, hogy helyzetüket az átlagosnál kritikusan-önkritikusabban értékeljék, hiszen még visszatekintve sem érzik úgy, hogy magatartásuk, teljesítményük a környezetük által elvárt normák alatt maradt.

A gyermek korai érkezése természetesen sietteti, hogy a fiatal anyák mielőbb belesimuljanak környezetük felnőtt világába. Más kérdésekre adott válaszaikból kitűnik, hogy ezt inkább csak a lerövidült fiatalság, az elmaradt szórakozás miatt fájlalják. Újrakezdve életüket, így sokan maguk is előnyösebbnek éreznék az első gyermek későbbi érkezését. De a gyors felnőtté válást sok pszichikus öröm ellensúlyozza. A korán, és sokszor váratlanul bekövetkezett terhesség miatti ellenérzések a baba kihordása alatti hónapokban megbékéléssé szelődülnek, s a gyermek megszületése már az anya és a nagyszülők számára is természetes, várt, örömteli aktus. S bár az anyává válás gyakorlatilag végérvényesen lezárja a fiatal nő számára a társadalmi előrelépés esélyeit, paradox helyzet, hogy ennek eszközévé a gyermek örömteli megérkezésének eseménye válik. A pozitív pszichikus élmények végül is elősegítik, hogy a fiatal anyák viszonylag könnyen alkalmazkodjanak körülményeikhez, azokat szinte problémamentesnek, küzdelmeiket pedig sikeresnek lássák.

A második ...

A fiatal anyák túlnyomó többségének — 87%-ának — átlagosan mintegy 3 éven belül, vagyis még az anya 20. életévének betöltéséig megszületett a második kisgyermek is. (Az anyák 13%-a 10 év után is egygyermekes maradt.) A második kishaba megszületése zömmel az anyák tudatos elhatározása volt (71%), 24%-uk nem ellenezte az újabb családi eseményt (az anya terhes lett, és nem akarta megszakítani terhességét — talán csak későbbre halasztotta volna a szülést), s mindössze 71 anya (5%) volt, aki második szülését annak tulajdonította: későn vette észre, hogy megint terhes. (Ennél ugyan többen — a második gyermeket is megszült nők 10%-a — voltak, akik ezt a terhességüket csak a 12. hét után vették észre.

Közöttük azonban olyanok is vannak, akik kérdéseinkre: "akarták-e ezt a második terhességet" — pozitív választ adtak. Ugyan nem tervezték meg a második terhesség bekövetkezésének idejét, illetve a szülés időpontját, de nem volt ellenükre, hogy ha már így adódott, újabb gyermekük szülessen.)

Próbáltuk vizsgálni: vajon érvényesül-e a korai életkorban anyává vált nők attitűdjeiben is az a motívum, amit az átlagos, hagyományosan idősebb korban kialakuló családok esetében tapasztalhatunk: a család két (vagy több) gyermekkel érezheti teljesnek magát, s az igazi anya-szerep akkor valósul meg, ha a nőnek egynél több gyermeke van.

A válaszok alapján ilyen attitűd meglétére egyértelműen nem lehet következtetni. A második gyermeket is megszült anyák többsége — 55%-a — függetlenül attól, hogy akarta-e a második gyermeket, vagy sem, helyzetét kétgyermekes anyaként nehezebbnek látta, 29%-uk "részben nehezebbnek, részben könnyebbnek", s mindössze 16%-uk mondta azt, hogy "mint édesanyának", helyzete jobb, könnyebb, kiegyensúlyozottabb lett. A "nehezebb lett"-válaszok aránya még magasabb azok között, akik a későbbiekben kettőnél is több gyermeket szültek, illetve az igen alacsonyán iskolázott anyák emlékei szerint — e csoportokban a nehézségekre hivatkozók aránya 60—70%-ot is elér. Ez arra vall, hogy az új családi helyzet megítélését legtöbbször nem a pszichikus összetevők, hanem a kemény objektív feltételek szabják meg. Ha több szájról kell gondoskodni, az komoly nehézséget jelent, amit az anyai örömök kevésbé tudnak feledtetni. Hasonlóképpen magas — 70% körüli — a helyzet nehezedésére emlékezők aránya azok közt, akik családiállapot-életútja viharosabb volt. Így például az elváltak, illetve az egyedül maradt hajadonok esetében a második gyermek már nem csak az anyagi gondokat növelte, hanem a fiatal nő további esélyeit, pl. partnerkapcsolatait is korlátozhatta.

Meg kell azonban mondani, hogy a visszaemlékezések szöveges megfogalmazódásaiból nem lehet egyértelműen arra következtetni, hogy a második baba megérkezése ne jelentette volna számukra a család kiteljesedését, a vállalt, vágyott — vagy egyszerűen csak elfogadott — kétgyermekes anya-szerep megvalósulását. A felemlített, konkrét nehézségek ugyanis nem utalnak rendkívüli családottságra, vagy a helyzet megbánására. Inkább olyan, objektív körülményekre hivatkoztak a fiatal anyák, amelyek hármilyen más, egy 20—30 év közötti, második gyermekét előre, tudatosan megtervezve világra hozó édesanya mindennapjaiban is fennállhatnak.

Milyen nehézségekkel járt a második gyermek?

(százalékban)

1.	Nehéz egyszerre gondozni két gyermeket, akár azért mert mindkettő kicsi még, akár azért, mert a korkülönbség miatt más foglalkozást igényelnek: nehéz egyszerre foglalkozni velük, féltékenyek egymásra	30
2.	Nagyobb a lekööttség, több a munka, nehezebb a háztartás, kevesebb a szabad idő	21
3.	Többbe kerül, több az anyagi probléma	17
4.	Objektív nehézségek (Nem a gyermek számával függenek össze: pl. beteg a gyermek, fogyatékos, az anyát leszálalékolták, a férj akkor töltötte a katonai idejét, férje, élettársa elhagyta stb. — az anya úgy érzi, könnyebb lett volna, ha csak egy gyermegről kell gondoskodnia)	7
5.	Szűk lett a lakás, nem fértek el az albérletben stb.	3
6.	Egyéb, egyedi okok	7
Nem tudja megmondani, mi volt nehéz		15

Nem szolgált különösebb meglepetéssel az sem, ahogyan az anyák a kétgyermekessé válás könnyebbségeiről számoltak be. Ez méginkább érthető, hiszen a válaszokon belül dominál az a már-már közhelyszámba vett megfogalmazás, hogy ekkorra már gyakorlottabbnak, tapasztaltabbnak érezték magukat. Egyeseknél kétségtelenül szerepet játszik azonban olyan motívum is, hogy a megpróbáltatásokért a gyermekek miatti öröm kárpótolta őket:

Milyen könnyebbségekkel járt a második gyermek?

(százalékban)

1.	Könnyebb a nevelés, több tapasztalata volt, nagyobb volt az önbizalma	32
2.	Örült, hogy két gyermeke van, örömet okoznak azóta is, eljátszanak egymással, a nagyobb felügyeli a kicsit	21
3.	Anyagi-, lakáshelyzetük rendeződött a második gyermek megszületéséig	12
4.	A gyerekek öröklik egymás holmiját, ruháit; ahol egy gyerek van, jut a másiknak is; nem akkora anyagi teher, hogy ne érné meg, ha két gyerek van	5
5.	Új partnerkapcsolata/házassága lett, és az jobb, mint az előző volt — új kapcsolatból származik a második gyermek	6
6.	Egyéb, egyedi okok	13
Nem tudja megmondani, mi volt könnyebb		11

A beszámolóik között természetesen vannak olyanok is, amelyek rendkívüli élethelyzetekről árulkodnak, amelyekben a második gyermek megszületése valóságos sorscsapás. Pl. :

"Második gyermekemmel terhesen állásom megszűnt. Egy keresetből éltünk. A gazdasági helyzet bizonytalansága. Megoldatlan a lakáshelyzetünk is — egyszoba-konyhás, sötét, udvari szükséglakás." (0076)

"Két gyermeket egyedül neveltem. Lakás nem volt, anyagilag alig tudtam kijönni." (0016)

"Férjemre nemigen számíthattam. Lakásunk még nem volt, jövedelmünk alig. Igaz, anyósom segített, de a gyerekek mellől sehová nem mehettem el." (0138)

"A gyerekek nagyon hamar születtek egymás után. Kilenc év alatt hat gyerek. Így természetesen sokkal több lett a munkám. Semmi időm nem volt." (0065)

Az ilyen és hasonló helyzetekről azonban nem mondható, hogy tipikusan a serdülőkori terhességek és szülések következményei. Csak annyiban, amennyiben a marginálisabb társadalmi-szociális körülmények között élőknel gyakoribb, hogy a fiatalkorú lányok korábban válnak anyává és alapítanak családot, aminek egyenes következménye, hogy második és további gyermekeik is viszonylag fiatal korokban születnek meg. Többgyermekes létükről azonban — amint válaszaikból kitűnik — nem gondolkoznak másképpen, mint ahogyan az helyzetükből, körülményeikből adódóan általánosan is jellemző lehet.

Lehet, a megkérdezett anyák kulturális szintjéből következik, hogy saját szavaikkal talán nem tudták kellően visszaadni, átélték-e az anya-szerep kiteljesedését a második gyermek megszületése után. A beszámolókból mégis úgy tűnik, érzelmeikben inkább az dominált: akár könnyebbséget jelent, akár nehezebbé válik helyzetük, egy asszonynak az a természetes sorsa, hogy az első után további gyermekei szülessenek. Környezetük, gyermekkori családjuk szokásai is ezt a beállítódást erősítik.

Vélemények a fiatalkori családalapítás előnyeiről-hátrányairól

"Ennyi év eltelte után, és ennyi tapasztalattal hogy érzi: az, hogy ilyen fiatal korban alapított családot, inkább jó, előnyös, vagy inkább rossz, hátrányos?" Erre a kérdésre is feleletet vártunk az első ízben serdülőkorban szült anyáktól. Válaszaik szinte teljesen egyenletesen oszlottak három típusra: azokra, akik szerint "sem előnye, sem hátránya nincsen a fiatal korban történő gyermekvállalásnak" (31%), azokra, akik szerint ennek "előnyei is, hátrányai is vannak" (31%), és azokra, akik határozottabb attitűdökkel rendelkeznek. Ez utóbbi választípus egyik fele (17%) a fiatalkori családalapítást inkább jónak, előnyösnek

tartja, másik fele (14%) pedig inkább rossznak, hátrányosnak. De az így vélekedők aránya lényegesen nagyobb az átlagosnál a rosszabb helyzetben élők körében. Így például a tíz év alatt négy, vagy több gyermeket szült anyáknak már kerek 25%-a, a 8-nál kevesebb osztály végzettek 31%-a, az elvált családi állapotúak, illetve az egyedül maradt hajadonok 21—26%-a a fiatalkori családalapításnak egyértelműen csak a hátrányát hangsúlyozta. A minta zömét jelentő, első gyermekük apjával tartós házasságban élők, a legfeljebb két-három gyermekesek, illetve a legalább 8 osztályt végzettek között azonban már nagyon kevesen vannak olyanok, akik fiatalkori családalapításukat megbánták volna; e lépésüket teljesen normálisnak, átlagosnak tekintik. Vagyis a hagyományosan szervezett családi élet, a legalább 8 osztályos iskolai végzettség már kellően alátámasztják az anyákban azt az érzést, hogy helyzetük semmilyen tekintetben nem marad el az általános követelményektől.

Milyenek találja azt, hogy ilyen fiatal korban szült, és alapított családot?

(százalékban)

Az anya jellemzői	Inkább jó, előnyös	Inkább rossz, hátrányos	Előnyei és hátrányai is vannak	Sem előnye, sem hátránya, átlagos, normális	Nem tudja megmondani	Összesen
<i>Életben lévő gyermekek szám</i>						
1	15,8	10,4	42,6	25,2	5,9	100,0
2	18,8	9,8	33,2	32,2	5,9	100,0
3	13,8	17,2	29,8	31,7	7,4	100,0
4—X	14,9	25,2	16,8	29,9	13,2	100,0
<i>Családi állapot-életút</i>						
házas az első gyermek apjával élettársak voltak, de házasságot kötöttek az első gyermek apjával	21,0	5,7	31,9	22,7	4,5	100,0
fenntartották az élettársi kapcsolatot az első gyermek apjával	13,0	16,7	31,5	24,1	14,8	100,0
új házasságot kötöttek elváltak és özvegyek	9,7	28,7	34,7	18,1	8,8	100,0
egyedül maradt hajadonok	13,7	21,2	38,4	22,7	4,5	100,0
egyedül maradt hajadonok	6,3	26,6	26,6	21,5	19,0	100,0
<i>Iskolai végzettség</i>						
8 osztály alatt	12,2	31,0	13,9	29,2	13,7	100,0
8 osztály	17,9	11,4	32,7	31,3	6,6	100,0
szakmunkás iskola	14,0	5,9	43,0	34,4	2,7	100,0
középfelsőiskola	22,1	-	52,9	22,1	2,9	100,0
felsőfokú végzettség ¹⁶	(22,2)	(11,1)	(33,3)	(22,2)	(11,1)	(100,0)
Összesen	16,6	14,0	31,3	30,8	7,3	100,0

¹⁶ Az alacsony elemszám miatt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők adatai csak tájékoztató jellegűek.

A megoszlások arra engednek következtetni, hogy az érintett anyák nagy többsége, közel 80%-a semmilyen szempontból, utólag visszatekintve sem érzi különlegesnek, rendkívülinek azt a helyzetet, hogy tíz évvel korábban szinte gyermekfejjel vállalkozott szülésre és alapított családot.

A nyitott kérdésre ("melyek voltak ezek az előnyök, és melyek a hátrányok?") gyakorlatilag meglehetősen szokványos, a fiatalkori gyermekvállalás nagyobb megpróbáltatásaira nem utaló válaszokat kaptunk — főképpen azoktól, akik azt állították: előnye is és hátránya is van a fiatalkori családalapításnak. Pl.:

"(Előnye) ..., hogy már teljesítettem a tervezett gyermekszámot; (hátránya) ..., hogy az anyagi gondok elég korán jelentkeztek." (1021)

"(Előnye): Korán megismertem azokat az örömöket, amelyeket a gyermek nevelése adhat; (hátránya): annyiban van, hogy nem tudtam úgy kikapcsolódni, szórakozni, lekötötték a gyermekeim." (1024)

"(Előnye): Nem éreztem annyira a felelősség súlyát, könnyebben átestem rajta; (hátránya): anyagilag jobban meg kellett volna alapozni a családvállalást." (1019)

Nagyon valószínű, hogy a "sem előnye nincs, sem hátránya"-típusú választ adók attitűdjei az idézett véleményektől csupán abban térnek el, hogy a mérleg két oldalát (előny-hátrány) méginkább kiegyenlítettnek érzik. Tovább semlegesíti a vélemények összességét, hogy végül is az *előnyökre* hivatkozók 14%-a, a *hátrányokra* hivatkozók 6%-a nem tudott semmiféle konkrétumot felemlíteni az általa vélt előnyökről, illetve hátrányokról.

Intenzívebb véleményekről, érzelmekről árulkodnak azok a válaszok, amelyek egyértelműen csak az előnyök, vagy csak a hátrányok túlsúlyáról, dominanciájáról számoltak be.

A fiatalkori családalapítás *előnyeit hangsúlyozóknál* vezető motívum az a természetes, de mondhatni, egyáltalán nem "korspecifikus" érzelem, hogy az anya életében meghatározó a gyermek öröme; büszke arra, hogy fiatal szülőként már nagy lánya/fia van:

"Nagyon büszke vagyok a lányomra. Mindeki azt hiszi, hogy a húgom. Boldogan élünk. Azt hiszem, a férjem is nagyon büszke rám." (0075)

"Mevannak a gyerekeim, iskolás a nagyobb, óvodás a kisebb gyermekem. Maga az, hogy mevannak, és örül az ember nekik, értelmesek." (0043)

"A gyermek biztos érzelmi pont. Célja van az életemnek." (0084)

Ezek a vélemények az előnyöket hangsúlyozó válaszok mintegy egyharmadát (34%) kötik le.

Már életkor-specifikus motívumnak nevezhető a másik fő típus: az anyák azt hangsúlyozzák, hogy a gyermekeknek jobb, ha fiatal szüleik vannak, jobbá válik a szülő-gyermek kapcsolat (24%):

"Nagyon jó, hogy fiatalon szültem, mert így jobban megértem őket. Jól emlékszem a saját gyerekkoromra. Könnyebben megengedek nekik dolgokat, nem vagyok szigorú." (0065)

"Sokáig tudom figyelemmel kísérni a gyermekem életét. Könnyebben tudok a barátja lenni. A fiatal korom türelmesebbé tesz a gyermeknevelésben." (0062)

"Rugalmasabban tudom kezelni a gyermeket, a gyermeknevelési problémákat. Mivel én is fiatal vagyok, közelebb áll hozzám a gyermek." (0055)

"Könnyebben tudok öltözködésben, tanulásban segíteni a gyermekemnek. Iskolai munkájában is jobban tudok segíteni." (0133)

Bár lényegesen kisebb arányban, de még mindig elég határozottan rajzolódik ki az a véleménycsoport, amelyből az tűnik ki: a fiatal anyák egy része utólag is inkább jónak találja, hogy korán felnőtté vált, felelősségtudata alakult ki, tapasztalt, beosztó családayává vált:

"A felelősségérzet előbb kialakult a korai gyerekvállalás mellett. Anyagiakat jobban megtanultam becsülni, beosztani." (0027)

"Az az előnye, hogy felnőtté váltam a gyermek születésével." (1010)

Méginkább előnynek érzi a fiatal anya a korai gyermekszülést, ha éppen ezáltal szabadul meg a nem kívánt családi körülményektől:

"Sokan voltunk otthon, nehéz körülmények között éltünk, szabadulhattam a szüleimtől. Örülök, hogy már nagyok a gyerekek, szépek, okosak." (1010)

És a beszámolók között rátaláltunk egy-egy esetben olyanokra is, akik — bár magukra maradtak gyermekükkel — a fiatalon anyává válásnak mégis inkább a jó oldalát érzik.

"A valakihez való konkrét tartozás ..." (0023)

"Nem vagyok egyedül, van, aki szeretettel fordul hozzám." (0032)

A másik, az előbbinél némiképp kisebb arányt képviselő csoportot azok jelentik, akik a fiatalkori családalapításnak inkább csak a *rossz oldalát, a hátrányait* érzékelik. Önmagában elgondolkodtató, hogy az egész mintának mindösszel 14%-áról mondató csak ez el. De még inkább jellemző, hogy a hátrányok felemlítései között messze dominál (33%) a túlságosan nagy leköötöttség; a szórakozás, a baráti társaság elmaradásának kifogásolása:

"Nem volt fiatal életem, nem tudtam szórakozni, mozi, tánc, baráti társaság ... " (0127)

"Le voltam kötve, sok kötelezettséggel járt. Kimaradt a tini-kor." (0034)

"A velünk egyidősek mehettek szórakozni, nekünk otthon kellett lenni a gyerekekkel." (0058)

Ugyanakkor az összes, hátrányokat érzékelőknek 12%-a — ez az egész mintának nem egészen 5%-a! — gondolja csak úgy még most, a harmincas éveikhez közeledve is, hogy a korai gyermekvállalás a tanulás folytatásának vagy a munkavállalásnak az esélyétől fosztotta meg őket.

Relatíve csekély az anyagi alapok hiányának emlegetése is. Ennek az lehet a magyarázata, hogy szerény anyagi- és lakáskörülményeiket kevésbé hozzák összefüggésbe a fiatalkori gyermekvállalással. Nagy többségük számára nagyjából biztosítottak voltak azok a megszokott anyagi körülmények, amelyek között korábban, gyermekkorukban is éltek. Így csak azok hivatkoztak "fiatalkori hátrányként" a rossz anyagi helyzetre, akiknek minden szempontból önállóan — szülői támogatás nélkül — kellett elkezdeniük új életüket.

A negatívumokra visszaemlékezők közel egyötöde (17%) a tapasztalatok hiányát érezte a fiatalkori családalapítás legnagyobb hátrányának. Erről így, utólag visszatekintve mint természetes, magától értetődő, mondhatni, "elnézendő" kezdeti botladozásról beszélnek:

"Talán több hibát követ el az ember, nem látja úgy előre a következményeket." (1032)

"Fiatalságom miatt talán jobban féltem a gyermekneveléstől." (1002)

"Mostani eszemmel visszagondolva még nem élveztem akkor az anyaságot, kicsit terhésnek találtam." (0060)

A családi kötelek — ha keveseknél is — de sokféleképpen jelenthetnek inkább rossz, negatív élményt. Akár oly formában, hogy túlságosan is nyomasztó a gyermek-státus, a szülőktől való függőség:

"Függőség a szülőktől, anyagi és egyéb téren is. Kevesebb döntési lehetőség." (0095)

akár pedig épp ellenkezőleg: a magárahagyatottságot, az egyedül felelősségvállalást érezve nehéznek:

"A szüleim bizalmát elvesztettem. Férjem egyedül hagyott. Egyedül maradtam a problémáimmal." (0133)

"Apa nélkül, egyedül nevelni nehéz ..." (0004)

Máig tartó hátrány, ha a csonka családban az anya épp a gyermek miatt nem tud új kapcsolatra találni:

"Nem igazán tudok így tartós kapcsolatot kialakítani." (0041)

Számszerűsíthető formában szinte nem is kifejezhető, de mégis érdemes idézni azoknak az anyáknak a beszámolóit, akiket — úgy tűnik — máig is érezhető módon megviselt az, hogy igen fiatal korban kényszerültek a családalapításra:

"Fiatalon más az ember érzelmi beállítottsága. A saját érése sem fejeződött még be. Ilyen fiatalon nem szabad gyereket vállalni." (0102)

"Meggondolatlan, túl fiatal voltam. Végül is az egész életemet elrontottam. Most úgy érzem, 26 évesen, hogy soha többé nem megyek férjhez. Örülök, hogy egyszer megszabadultam. A két gyerek persze, jó, hogy van, de apa nélkül fognak felnőni." (0138)

"Elmúlt a továbbtanulás lehetősége. A gyerekek miatt nem tudok munkába állni, öregszem, idegileg kikészülök." (1027)

Végül igen kis számban (mindössze 8 anya részéről), de mégis megfogalmazódott olyan, negatív élmény is, hogy a kiskorú anya tíz évvel ezelőtt a közvélemény elítélésétől, a környezet "megvetésétől", "sajnálataától" szenvedett.

A tíz évvel korábban készített, első vizsgálat eredményei alapján akkor azt valószínűsítettük, hogy a házas serdülőkorú nők 52%-a, a nem házas családi állapotúaknak pedig 40%-a tudatosan vállalta a terhességet 17 éves, vagy fiatalabb korában. Igen nagy volt tehát azok aránya, akik választásukat már akkor is természetesnek, magától értetődőnek tartották. Rendkívüli élményeknek kell szerepet játszaniuk, hogy tíz évvel későbbi attitűdjeikben a

megbánás érzése váljon dominánssá. Ilyen például a házassági-, vagy a partnerkapcsolat megszűnése. De — mint a konkrét válaszok mutatják — egyesek még e kritikus élethelyzete-
ket is hajlamosak pozitívan értékelni, mivel csalódásukat a gyermek kompenzálja.

Ami az ún. "véletlen" első terhességek és gyermekszülések érzelmi perspektíváját illeti: valószínűleg sokak életében érvényesült, hogy a terhesség kihordása alatt érzelmeik áthango-
lódtek, s a baba már mint várva várt családtag született meg. Mindezek hozzájárulhattak ahhoz, hogy a kérdezett anyák túlnyomó többsége a korai családalapítást voltaképpen természetesnek, normálisnak, vagy pedig éppenséggel jónak, előnyösnek tartsa.

A kizárólag hátrányokat említők önmagában is igen kis arányán (14%) belül is nagy számban vannak, akik ma már csak mint "szerencsésen túlélte ifjúkori botladozásokra", "kezdeti nehézségekre" emlékeznek. A túlságosan fiatal korban vállalt anyaság egyértelmű megbánása rendkívül gyéren megnyilvánuló érzelem. A válaszokból úgy tűnik, ez elsősorban azokra az anyákra jellemző, akiknek a helyzete más szempontból (az éppen aktuális anyagi-, és lakáskörülményeik, párkapcsolatuk szempontjából) is igen kedvezőtlen. Magunk sem tudunk azonban egyértelműen felelni arra, hogy ezek a kondíciók kedvezőbben alakultak volna-e, ha az anya néhány évvel később vállalkozik csak először gyermekszülésre.

Arra számítva, hogy a fiatalkori családalapítás hátrányait talán nem könnyű tíz év távlatában felidézni, áttekinteni, a nyitott kérdés mellett más kérdezési móddal is próbálkoztunk. Felvetettünk néhány olyan konkrét körülményt, amelyek a megkérdezett anyákat — még ha spontán módon arról még soha nem is gondolkoztak el — helyzetük átgondolására készíthetjük. Arra kértük őket: mondják meg, hogy a felemlített körülmények mennyire jellemzőek saját helyzetükre. A válaszokat egy ötfokú skála segítségével adhatták meg, amelyben az 5-ös a "nagyon jellemző", az 1-es az "egyáltalán nem jellemző" értékelést jelentette.

Mennyire jellemzőek saját helyzetére a következők?

(százalékban)

	Nagyon	Eléggé	Részben	Kevéssé	Egyáltalán nem	Nem tudja megítélni	Összesen
	jellemző						
a) Az anyagi alapok megteremtése, a lakásszerzés sokkal nehezebb volt	44,1	6,1	12,7	7,8	25,2	4,0	100,0
b) Túl korán kellett abbahagyni a tanulást, nem tudott továbbtanulni	29,4	4,0	7,7	7,2	47,2	4,4	100,0
c) Nem tudott előrehaladni a munkájában, munkahelyén úgy, ahogy szeretett volna	18,9	3,2	9,5	7,6	52,3	8,5	100,0
d) Nem jutott elég idő a fiatalságra, szórakozásra, baráti társaságra	32,4	6,9	15,8	10,2	31,6	3,0	100,0
e) Kevés idő volt arra, hogy férjével, társával megismerjék egymást, összeszokjanak	20,4	5,6	10,4	9,6	48,2	5,9	100,0
f) Gyakran megkülönböztetett bánásmódot, lenézést tapasztalt az emberek részéről (pl. hivatalos helyeken, egészségügyi intézmények, vagy gyermekintézmények részéről)	12,6	3,8	10,2	8,7	60,5	4,2	100,0

A táblázat jól mutatja, hogy a megkérdezett anyák a felvetett problémákról meglehetősen kategorikusan gondolkoznak. Kevéssé éltek az ötfokú skála osztályozási lehetőségével; a megfogalmazásokat többnyire vagy *jellemzőnek*, vagy *nem jellemzőnek* érezték saját helyzetükre; e két választípus (és a "nem tudja"-válasz) együttesen 70% körüli arányukat vonzotta.

Az előzőekben elmondottak fényében nem meglepő, hogy legjobban az anyagi alapok hiányát, a lakásszerzés nehézségeit tették szóvá — ez általános problémája a fiatal, családalapító pároknak — amivel szemben háttérbe szorulnak az egyéb, kifejezetten a fiatalkori családalapítással összefüggésbe hozható hátrányok. Nem szolgált különösebb meglepetéssel a vélemények differenciálódásának elemzése sem. Minél hátrányosabb, minél marginálisabb helyzetben van az anya, a család most, tíz évvel az első gyermek megszületése után, annál inkább hajlamos "felismerni", hogy a felsorolt hátrányoknak ő is részese.

Tekintsük át röviden, hogy az egyes hátrányokat "*nagyon jellemzőnek*" tartó anyák csoportján belül kik voltak azok, akik ezeket a problémákat az átlagost — egy-egy esetben akár lényegesen is — felülmúlva érezték saját mindennapjaikban.

A felsorolt hátrányokat "nagyon jellemzőnek" tartók arányai néhány kiemelt csoportban

(százalékban)	
a) Az anyagi alapok megteremtése, a lakásszerzés sokkal nehezebb volt	Átlag: 44,1
24 évesek (vagy fiatalabbak)	55,4
négy- vagy többgyermekesek	56,5
8-nál kevesebb osztályt végzettek	58,0
cigány származásúak	54,7
tíz éve élettársi kapcsolatban élők	57,4
egyedül maradt hajadonok	60,8

A vélemény differenciálódása nem igényel kommentárt. Minél nehezebb az anyák aktuális helyzete, annál inkább fogadják el azt, hogy ez a fiatalkori családalapításukkal is összefügg.

(százalékban)	
b) Túl korán abba kellett hagyni a tanulást nem tudott tovább tanulni	Átlag: 29,4
24 évesek (vagy fiatalabbak)	41,4

A vélemény kevésbé szóródik. A probléma iránt a legfiatalabbak mutatják a legnagyobb érzékenységet. Ez nem is csoda, ők azok, akik 14 éves korukban már szültek, így még az általános iskolát sem fejezhették be. Ezt azonban nem mondhatjuk el általában az igen alacsonyan iskolázott anyákról. Közöttük "idősebbek" is vannak, akik a korai gyermekszüléstől függetlenül sem tanultak volna tovább, minthogy "nem volt kedvük hozzá". A többség véleménye mindenképpen az, hogy a kevés iskolázásnak csak elég kis mértékben oka a korai gyermekvállalás.

(százalékban)	
c) Nem tudott előrehaladni munkájában, munkahelyén úgy, ahogyan szeretett volna	Átlag: 18,9
24 évesek (vagy fiatalabbak)	24,8
8-nál kevesebb osztályt végzettek	25,4
egyedül maradt hajadonok	25,3

A vélemények csak a fent említett három kategóriában mutatnak az átlagosnál nagyobb-fokú intenzitást. Ez azzal függ össze, hogy általában elég magas az inaktív anyák száma.

Jóllehet, többnyire a gyerekek miatt nem dolgoznak, ezt nem érzik természetellenesnek, rendkívülinek. De az említett három kategóriában a szakképzettség, az iskolázás hiánya — a fiatalkori szüléstől függetlenül is — irreálissá teszi számukra a munkahelyi előrehaladást.

		(százalékban)
d)	Nem jutott elég idő a fiatalságra, szórakozásra, baráti társaságra	Átlag: 32,4
	24 évesek (vagy fiatalabbak)	42,7
	cigány származásúak	40,4
	8-nál kevesebb osztályt végeztek	44,4
	egyedül maradt hajadonok	45,6

Talán ez a vélemény az, amelyik leginkább kapcsolatba kerül a kérdezett anyák gondolkozásában a fiatalkori családalapítás "hátrányaival". Az átlagnál többen fájlatják a fiatalság elmaradását, akik a legfiatalabb — 14 éves — korban szültek először.

		(százalékban)
e)	Kevés idő volt arra, hogy férjével, társával jobban megismerjék egymást, összeszokjanak	Átlag: 20,4
	új házasságot kötöttek	35,2
	elváltak	33,6
	egyedülálló hajadonok maradtak	34,2

A vélemény szinte kizárólag csak a családiállapot-életút változója mentén differenciálódik; a sikertelen házassági-, illetve partnerkapcsolatot az anyák átlagnál nagyobb hányada vezeti vissza a korai gyermekszülésre. Meg kell azonban mondani, hogy ez a vélekedés részükről sem igazán határozott. Így például az újrَاهázasodott anyák 31%-a, az elváltak 43%-a, az egyedül maradt hajadonok 32%-a szerint csak kismértékben, vagy egyáltalán nem igaz az, hogy első gyermekük korai megszületése lett volna az oka a kapcsolat megromlásának.

		(százalékban)
f)	Gyakran megkülönböztetett bánásmódot, lenézést tapasztalt az emberek részéről (pl. hivatalos helyeken, egészségügyi, vagy gyermekintézményekben)	Átlag: 12,4
	8-nál kevesebb osztályt végeztek	19,7
	egyedül maradt hajadonok	17,7
	cigány származásúak	16,1

A vélemény nem különösebben differenciálódik. Itt azonban érdemes a kevésbé markáns tapasztalatokat, vélekedéseket is figyelembe venni. Hiszen sokszor az érintettek még maguk előtt sem szívesen vallják be, hogy "nagyon" lenézték/lenézik őket. Ha a másik pólust vesszük szemügyre: az anyáknak mindössze 60,5%-a állította egyértelműen, hogy semmiféle, még kismértékű lenézést sem érzékelt környezetében. Ilyen értelmű választ a cigány származásúaknak már csak 50%-a, az egyedül maradt hajadonoknak 44%-a, a 8-nál kevesebb osztályt végzetek 43%-a adott. E csoportokban tehát azok vannak többségben, akik kisebb-nagyobb mértékben, de átélték a fiatalkori anyaság környezet részéről olykor szinte már "deviánsnak" tekintett jellegét. Nem mentesek ez alól az eredetileg is már házasság nélküli állapotúak sem. Az átlagos 60%-hoz képest öközöttük is csupán 69% azok aránya, akik fiatal családként egyáltalán nem érezték a környezet lenézését.

De vajon valóban lenézéssről van-e szó? Nem tudunk semmi konkrétumot arról, hogy ez miben nyilvánulhatott meg. Hajlamosak vagyunk azonban azt gondolni, hogy ez összetett probléma. A hivatalos ügyintézésben (ilyen volt a terhesgondozáson jelentkezés, maga a házasságkötés, a munkakeresés, lakásigénylés stb.) nagyon is tapasztalatlan, gyakorlatlan gyermekanyók a sok hivatalos aktust, a bonyolult ügyintézés útjainak végigjárását jóval nehezebbnek találhatták, nehezebben érthették meg, nehezebben láthatták át, mint általában a felnőttek. A hivatalos helyeken érthető módon nem érezhették tárgyalóképesnek magukat. Botladozásaikat akkor is lenézésként élhették meg, ha a hivatalos helyeken, intézményekben ilyesmit egyáltalán nem érzékeltettek velük.

Összességében azonban mégis inkább az a jellemző, hogy az anyák hátrányaikat sokkal inkább a kedvezőtlen társadalmi-szociális kondíciókkal magyarázzák, semmint a fiatalkori családalapítással. S valóban kétséges, hogy ezek másképpen alakultak volna-e, ha első gyermekük néhány évvel később születik meg.

Ha újrakezdhetnék ...

Lehet, a korai gyermekszülést és családalapítást kicsit mégis megbánták a fiatal anyák. "Ha újrakezdhetnék életüket", már csak 10%-uk vállalkozna megint arra, hogy 18 éves korának betöltése előtt szüljön. A nagy többség (41%) a 18–20 év közötti életkort tartaná legalkalmasabbnak első szülésre, 26%-uk ennél is későbbre: 21–25 éves, 7%-uk pedig egyenesen ennél is idősebb korra gondolna. Ez a képzeletbeli korstruktúra még mindig

lényegesen fiatalabb lenne, mint amit a teljes női népességben tapasztalunk (amely szerint a "legpreferáltabb" kort a 20—24 év közötti életszakasz jelenti, és a nők közel egyötöde 25. évének betöltése után szüli első gyermekét). A vélemények mégis arra mutatnak: a volt teenager anyák 90%-a néhány évvel későbbre tenné első szülésének időpontját, ha életét újrakezdhetné.

Ez az általános vélekedés csak kevéssé függ az anyák társadalmi-demográfiai jellemzőitől. Leginkább talán a rossz tapasztalatok tolják ki az első szülés eszményinek hitt életkorát. A zaklatottabb családiállapot-életút (a válás, az újraházasodás), vagy a — feltehetően — sikertelen próbálkozások az "igazi" megtalálására (a 10 év után is még egyedül maradt hajadon-családi állapot) azt a vélemény erősíti, hogy később, 21 éves kor felett érdemes csak az első gyermekszülésre vállalkozni. Elég magas, 15—16% a "nem tudja"-válaszok aránya is. Ez még több, 20—25% az élettársi kapcsolatban élők és az alacsonyan iskolázottak körében. Valószínűleg ez a réteg — "ha újrakezdené" — akkor sem lenne képes tervszerűbben, tudatosabban alakítani életét, mint ahogyan eddig.

Még erőteljesebbek az önkritikus attitűdök a gyermekszám kérdésében. Újrakezdve az életüket, jelentősen csökkenne az anyák vállalt gyermekszáma is. Igaz, a valóságos, az életben lévő gyermekszámuk az eredeti terveiket is — ha ilyesmiről egyáltalán lehet beszélni — meghaladta.

Az ún. tervezett gyermekszám az első ízben serdülőkorban szült anyák esetében igen törékeny, bizonytalan fogalom; teljesen más, mint amikor erről a női népességet, vagy akár egy fiatal, házasságkötés előtt álló női kohorszot kérdezzük. Esetünkben például az anyák több, mint egyharmada (34,1%-a) adta azt a — nagyon is érthető — választ, hogy első gyermekének megszületése előtt (vagyis 14—17 éves korában) nem gondolt arra, élete folyamán hány gyermeket szeretne, 1,7%-uk pedig "nem emlékezett" arra, hogy akkoriban gondolkozott-e ilyesmiről. Összesen tehát csak 64%-ukról mondható el, hogy annak idején elgondolkoztak arról, vajon hány gyermeket is szeretnének.

A legfiatalabbak (akik 15 éves, vagy fiatalabb korukban szültek először), a négy- és többgyermekesek, a cigány származásúak, az első gyermeküket házasságon kívül szült anyák körében az átlagost jelentősen meghaladja azok aránya, akik "nem gondoltak arra, hány gyermeket szeretnének", vagyis akiket "nem tervezőnek" minősítettünk.

	(százalékban)
"Nem gondolt arra, hogy lány gyermeket szeretne"	Átlag: 34,2
25 évesek (vagy fiatalabbak)	48,4
négy- és többgyermekesek	49,1
cigány származásúak	44,0
első gyermeküket házasságon kívül szülők	45,4

A tervezett gyermekszámra vonatkozóan így csak azoknak tehetjük fel kérdésünket, akik egyáltalán gondoltak arra, hogy életükben hány gyermeket kívánnak.

A válaszok alapján az ún. tervezett gyermekszám-átlaga 2,27, ami felülmúlja a 80-as évek elején házasságkötés előtt álló női népesség 2,02–2,05 körüli tervezett gyermekszám-átlagát. A magukat tervezőnek valló serdülőkorú anyák tehát jövőbeni családi életüket az átlagosnál, a megszokottnál valamivel nagyobb gyermekszámmal képzeltek el már a kezdet kezdetén is. És bár ez a tervezett gyermekszám annál nagyobb, minél több gyermeket hozott világra az eredetileg serdülőkorú anya, a terveket 10 év alatt általában minden gyermekszám-csoportban túlteljesítették. (Ez alól egyedül a 10 év során csupán egy gyermeket szült anyák jelentenek kivételt, akik több gyermeket is szerettek volna, de életük másképp alakult.)

A tervező anyák életben lévő gyermekszáma	A tervezett gyermekszám átlaga
1	1,99
2	2,19
3	2,43
4 vagy több	2,61
Átlag: 2,25	Átlag: 2,27

A "nem tervező" anyák életben lévő gyermekszáma számottevően magasabb, átlagosan 2,71 gyermek. Vagyis bármennyire bizonytalannak is érezzük a serdülőkori családtervezés tényét, úgy tűnik, a családi élet valamennyire is tudatos tervezése ebben a rétegben is a gyermekszám bizonyos mértékű korlátozásának irányába hat.

Am ha újrakezdhetnék életüket, az összességében 2,48-os életben lévő gyermekszám-átlag igen lényegesen lecsökkenne: ebben a képzeletbeli esetben a fiatal anyák már átlagosan csupán 2,04 gyermeket szülnének. (Ennyi tehát az ún. "retrospektív gyermekszám" átlaga.) S bár a "tervező anyák" is jobban korlátoznák gyermekeik számát, a "nem tervezőknél" még látványosabb a különbség a tényleges, és egy vágyott, elképzelt helyzet között:

	Tervező anyák	Nem tervező anyák	Együtt
A tervezett gyermekszám átlaga	2,27	—	(2,27)
Az életben lévő gyermekszám átlaga	2,35	2,71	2,48
A retrospektív gyermekszám átlaga	2,13	1,86	2,04

Igaz, mintegy 5—6%-uk továbbra is "a természetre bízna" ezt (vagy nem tudja megmondani, hány gyermeket szeretne "újabb életében"). De mintegy 5%-uk egyáltalán nem kívánna gyermeket. Ez elég jelentős szám, ahhoz képest, hogy fiatal szülők körében végzett, más vizsgálataink szerint elenyésző azok száma, akik a gyermektelenséget tartják ideális állapotnak. Ugyanakkor egybecseng a három- és többgyermekes anyák országos mintáján készített, korábban már idézett kutatásunk eredményével, amely szerint a kérdezettek 6—7%-a (a hét- és többgyermekeseknek már 10%-ot is meghaladó aránya) adott olyan választ, hogy ha újramezhetné életét, nem szülné gyermeket. Ami pedig a gyermekek számának korlátozását illeti, esetünkben már a kétgyermekes anyáknak is 14%-a, de a háromgyermekesek 53%-a, a négy- és többgyermekeseknek pedig 86%-a szülné legalább eggyel kevesebb gyermeket, ha családi életét újra kezdené.

Életben lévő gyermekszám	Retrospektív gyermekszám átlaga
1	1,74
2	1,97
3	2,22
4 vagy több	2,20
Átlag: 2,48	2,04

Ez a "megbánás" a legnagyobb gyermekszámú csoportokban a legintenzívebb. Míg a cigány származású, illetve a 8-nál kevesebb osztályt végzett anyák életben lévő gyermekszám-átlaga 3,00 vagy annál nagyobb, addig a retrospektív gyermekszám e két csoportban még az egész mintában tapasztalt átlagot sem éri el, mindössze 1,95 gyermek.

A megbánás többé-kevésbé jól tetten érhető azzal a kérdéssel is: mennyire vannak az anyák megelégedve életükkel most, 10 évvel az első gyermek megszületése után. Ha az iskolai osztályozás mintájára erre ötöstől egyesig terjedő osztályzatokkal felelnek, akkor egy gyenge-közepes osztályzat-átlagot (2,96) kapunk. Ez még alacsonyabb a cigány anyáknál (2,56), az önálló életüket élettársi kapcsolatban elkezdőknél (2,61), a 8-nál kevesebb osztályt

végzetteknel (2,46), az egyedül maradt hajadonoknál (2,36). Ezek a csoportok jóval elégedetlenebbek életükkel, mint a minta zömét jelentő azon anyák, akik első gyermekük apjával házasságukat 10 éven át fenntartották (3,19), illetve mint azok, akik gyermekeinek száma háromnál kevesebb.

Az életben lévő gyermekszám	Az elégedettség osztályzat-átlaga
1	3,04
2	3,14
3	2,85
4 vagy több	2,06
Átlag: 2,48	2,96

Leginkább azonban — s ehhez nem kell kommentár — attól függ az elégedettség mértéke, hogy miként ítélik meg aktuális anyagi helyzetüket:

Az anyagi helyzet megítélése	Az elégedettség osztályzat-átlaga
— nélkülözések között élnek (7,9%)	1,68
— hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak (26,2%)	2,47
— éppenhogy kijönnek a havi jövedelemlől (39,5%)	3,05
— beosztással jól kijönnek, illetve lényegében gondok nélkül élnek (26,4%)	3,70
Összesen (100%)	2,96

Hogy hány gyermeket szülnének az anyák, ha újramezdhetnék életüket, azt erősen befolyásolja az a tény, hogy mennyire vannak megelégedve életükkel (s benne, mint láttuk, anyagi helyzetükkel). Akik erre 1-es, 2-es osztályzatokat adtak (a négy- és többgyermekeseknek például több, mint fele), azoknál még a családonkénti két gyermeket sem éri el a retrospektív gyermekszám átlaga. (Ugyanakkor akik ötösré osztályozzák életüket, azok "újramezdve" is nagyjából ugyanennyi gyermekre vállalkoznának.) Gyakorlatilag tehát legtöbben gyermekeik számára vezetik vissza kedvezőtlen helyzetüket.

	Az elégedettségre adott osztályzat				
	1	2	3	4	5
Életben lévő gyermekszám átlaga	2,91	2,72	2,71	2,22	2,35
Retrospektív gyermekszám átlaga	1,73	1,86	2,02	2,16	2,32

A retrospektív gyermekszámánál kissé magasabb az ún. *ideális gyermekszám-átlag*. Ezt arra a kérdésre adott válaszok alapján szokás kiszámítani, hogy a kérdezett általában hány gyermekkel tart jónak, ideálisnak egy családot. Magyarországon ez hosszú ideje két gyermeket jelent. A fiatal anyák vélekedése is ez: a mutató értéke 2,16, amit csak kismértékben múl felül a cigány anyák véleményének átlaga (családonként 2,27 gyermek), és a 8-nál kevesebb osztályt végzetteké (2,31 gyermek). Elgondolkoztató, hogy éppen ez utóbbi két csoport az, amely "ha újrakezdené" életét, nemcsak saját, meglévő gyermekeinél kívánna kevesebbet, de még annyi gyermekre sem vállalkozna, amennyit helyesnek, ideálisnak gondol egy átlagos család számára. E csoport tagjai — úgy látszik — mint többgyermekes anyák, igen rossz élményeket, tapasztalatokat szereztek az elmúlt 10 év során.

Az ideális gyermekszám kérdésében egyébként a fiatal anyák beállítódása jól belesimul korosztályuk vélekedésébe. Egy 1993-ban készített vizsgálatunkban a 20—40 év közötti férfiak, valamint a 20—35 év közötti nők 2000 fős országos mintáján 2,09-os ideális gyermekszám-átlagot mértünk. (E csoportokban az életben lévő gyermekszám átlaga 1,2—1,4 körüli volt.) Közülük a községi lakosok valamivel több, átlagosan 2,18 gyermeket találtak volna ideálisnak egy átlagos, normális, egészséges magyar családban. Ez gyakorlatilag megegyezik a jelenlegi, a fiatal anyák ugyancsak túlnyomórészt községekben élő mintáján kimutatott véleménnyel. Valószínű tehát, hogy az első fzbén serdülőkorban szült anyák tíz év után többé-kevésbé tisztában vannak azzal, hogy családepítkezésük — legalábbis gyermekeik számát tekintve — az általánosságban, de sajátmaguk által is jónak, ideálisnak hittnél kedvezőtlenebbül alakult.

Az "élet újrakezdése", az ideálisnak gondolt helyzet elképzelése természetesen csak játéknak fogható fel. Nagyon is valószínű, hogy az adott feltételek között az általunk vizsgált anyák újra csak igen fiatalon kezdenék el önálló családi életüket, és hoznák világra első, majd további gyermekeiket. Válaszaik mégis arra vallanak, hogy bármilyen természetesnek, magától értetődőnek fogják fel jelenlegi helyzetüket, valahol ott lebeg elöttük egy elmulasztott ideálkép: a nagykorúság, a 18 éves kor elérése, s csak ezt követően a családalapítás, majd pedig két, legfeljebb három gyermek. Hogy az iskolázás, a szakképzés, és nem utolsósorban a szexuális kultúra hiányában társadalmi esélyeik ekkor is korlátok közé szorulnának, azt többségük valószínűleg még most, tíz évvel a végzetes lépés után sem érzékeli.

VI. AZ ELSŐ ÍZBEN SERDÜLŐKORBAN SZÜLŐ ANYÁK 1983—1993 KÖZÖTT SZÜLETETT GYERMEKEINEK NEVELKEDÉSI KÖRÜLMÉNYEI¹⁷

Hol nevelkednek a gyermekek?

Az első ízben serdülőkorban szülő anyák 10 év leforgása alatt, azaz 1983—1993 között született gyermekeinek nevelkedési körülményei — eltekintve bizonyos, kifejezetten hátrányos helyzetű csoportoktól — nagyjából megfelelnek az általánosan megszokott feltételeknek. Legalábbis erre a következtetésre juthatunk annak alapján, hogy a gyermekek túlnyomó többsége családi környezetben, szülei gondoskodása mellett nevelkedik. Ez részben abból következik, hogy a gyermekeknek — ha az országos, 90% körüli aránynál lényegesen kisebb hányadára jellemző módon is — de nagy többsége, 74,5%-a a szülők házasságából származik (70,3% az első házasságból). Márpedig a szülők házassága és együttélése (de egyáltalán az anya házassági állapota — még akkor is, ha ő maga már újabb házasságában él) nagyobb biztosíték arra, hogy a gyermek családi környezetben maradjon. A másik ok érthető módon az, hogy az anyák akkor is ragaszkodnak gyermekükhöz, ha körülményeik — akár családi, akár szociális helyzetük — az átlagosnál lényegesen rosszabbak. Így a gyermekeknek 94—95%-a — legalábbis az általunk objektíven megfigyelhető időpontig — kizárólag az édesanya mellett nevelkedik.

Házasságon kívül született a gyermekek 25,5%-a. Ebből 21,8%-uk esetében a szülők élettársként élnek együtt, 3,8%-uknál pedig a szülőknek csak rövid ideig tartó, felületes, olykor csak alkalmi kapcsolatáról van szó. Meg kell mondani azonban, hogy ez az utóbbi szám kissé csalóka. Azok a 10 év után is még hajadon családi állapotú anyák, akik első gyermekük apjával soha nem éltek családi életközösségben, meglehetősen nagy arányban nyilatkoztak úgy, hogy gyermekük "élettársi kapcsolatból" származik. Ebben szerepet játszhatott, hogy korábbi, rövid idő alatt véget ért, futólagos kapcsolatukat utólag igyekeztek egy fokkal kedvezőbb színben feltüntetni.

Ha a gyermekek származását aszerint vizsgáljuk, hány gyermekes családdhoz tartoznak, a következő képet kapjuk:

¹⁷ Az ebben a fejezetben tárgyalt témakörökkel kapcsolatban is meg kell jegyezni, hogy az adatok az anyák azon 2/3 részére vonatkoznak, akik az 1993. évi vizsgálatban szerepelnek. Elképzelhető, hogy a vizsgálatból kimaradtak helyzete több vonatkozásban kedvezőlenebbül alakult.

A gyermekek származása az anya életben lévő gyermekszáma szerint

(százalékban)
N = 3837

A gyermek származása	Életben lévő gyermekszám				Összesen
	1	2	3	4–X	
Első házasságból	72,8	75,9	73,1	57,7	70,3
Második-harmadik házasságból	—	6,5	3,3	2,6	4,1
Élettársi kapcsolatból	16,8	13,4	20,4	37,3	21,8
Rövid kapcsolatból	10,4	4,2	3,2	2,4	3,8
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az élettársi kapcsolatból származó gyermekek aránya az anya gyermekszámának emelkedésével szignifikáns mértékben megnövekszik, négy- vagy többgyermekes anyáknál ez már a gyermekek több mint egyharmadát jelenti. A rövid ideig tartó, futólagos kapcsolatból származó gyermekek aránya az egygyermekes anyák körében a legmagasabb. Mögötte az sejthető, hogy az ún. "megesett lányok" egy része 10 év alatt sem tudott vagy kívánt társra találni, és újabb gyermekre sem vállalkozott.

Az első és további sorszámú gyermekek származásának struktúrájában számottevő eltérés mutatkozik:

(százalékban)
N = 3837

A gyermek származása	Első	Második és további	Összesen
	születési sorszámú gyermek		
Első házasságból	66,8	72,6	70,3
Második-harmadik házasságból	—	7,3	4,2
Házasságon kívül	33,2	20,4	25,5
	100,0	100,0	100,0

Az arányok megváltozása a második és további születési sorszámú gyermekek csoportjában jól tükrözi a családiállapot-változásokban lezajlott történéseket, nevezetesen azt, hogy

- az első gyermeket élettársi kapcsolatban szülő nők jelentős hányada a szülés után házasságot kötött az apával;
- sokan első házasságukat nem az első gyermek apjával kötötték meg, további gyermekeik tehát első házasságból ugyan, de nem az első gyermek apjától származnak;

- az eredetileg házas családi állapotú, majd elvált és újrَاهázasodott anyák új házasságukból is szültek gyermeket.

Mint láttuk, a gyermekek 25,5%-a született házasságon kívül. Arányuk — érthető módon — az elszülöttek között magasabb. Azonban függetlenül a gyermek születési sorszámától, az anyák egy részében határozott törekvés mutatkozott az apával való kapcsolat későbbi legalizálására. Ilymódon az összes házasságon kívül született gyermek 44%-ának szülei a későbbiekben törvényesítették kapcsolatukat, bár ez az esetek egy kisebb részében csak a második vagy további gyermek megszületése után sikerült.

A házasságon kívül született gyermekek nagyobbik hányadánál (56%-ánál) azonban az anya sem első, sem további gyermekeinél nem törekedett arra, hogy az apával való kapcsolatát törvényesítse. Ez elsősorban az átlagosnál magasabb termékenységű, az élettársi kapcsolatot 10 év után is fenntartó anyák magatartásából következik. Korábban bemutattuk, hogy e csoportban nagyon magas a cigány anyák aránya. A cigány anyák 10 év alatt született összes gyermekének 41,4%-a származott házasságon kívüli — főképp élettársi — kapcsolatból. Ez a nem cigány, házasságon kívül született összes gyermeknek (12,8%) több, mint háromszorosa.

Kérdés, hogy a házasságon kívüli gyermekszülés hogyan hat ki a gyermekek nevelkedési körülményeire, további sorsára. Összességében a gyermekek 14%-áról van szó, hiszen a többi 11% esetében a körülmények rendeződtek a szülők házasságkötésével. E 14%-nak már igen nagy többsége, 68%-a cigány származású, ez jóval meghaladja a cigány gyermekek egész mintában kimutatott 44—45%-os átlagát.

Első problémaként az merül fel, vajon vállalja-e az apa a gyermeket, elismeri-e az apaságot. Ez túlnyomó többségükben pozitívan végződött: az érintett gyermekek 75%-ánál nem merült fel probléma, további 3%-uknál pedig bár némi vita után, de az apa végül is vállalta a gyermeket. Itt már lényeges különbség van az elszülött, és a további sorszámú gyermekek között. Az elszülött gyermekeknél az apaság megállapítása csak 63% esetében (ez összesen 141 gyermek) volt problémamentes, míg a további sorszámú gyermekek esetén már kedvezőbb ez, 83% (262 gyermek). A 10 éven keresztül élettársi kapcsolatban élő szülők gyermekeinél gyakorlatilag egyáltalán nem merül fel nehézség (pl. nem kerül sor bírósági eljárásra), a kapcsolat e szempontból mindvégig szabályos "házasságként" működik.

Szám szerint 60 gyermek esetében az anya meg sem kísérelte apasági per indítását. Közöttük az első és további sorszámú gyermekek aránya azonos; többségük 10 év után is

hajadon családi állapotban maradó, vagy pedig olyan házasságban maradt, aki azóta már más férfival házasságot kötött, s többnyire a gyermekkel sem tudatosította, hogy a férj nem azonos az édesapjával. Három gyermek esetében az anya elvesztette az apasági pert, 5 gyermeknél az adatfelvétel időpontjában még nem volt bírósági döntés. Összességében tehát 65 gyermeknél (a házasságon kívül születettek 12%-ánál) nem nyert bizonyítást az apa személye.

A gyermekek közel teljes köre, 94–95%-a az édesanya mellett nevelkedik. Arányuk az elsőszülött gyermekek esetében is alig alacsonyabb (92%). Összesen 160 olyan gyermek van, aki 6 hónapot, vagy több időt töltött távol édesanyjától. Életük nagyrészt speciális helyzetek miatt alakult így, pl. 16 gyermek hosszabb időre egészségügyi intézetbe került, a többiek az anya válása-újraházasodása időszakában kerülhettek átmenetileg rokon családhoz, vagy állami gondozásba. Összesen 75 gyermeket találtunk (2%), akik soha nem éltek együtt az édesanyjával. Közülük 12 gyermeket adtak örökbe születéskor.

Az adatfelvétel időpontjában, vagyis 10 évvel az első gyermek megszületése után összesen 204 gyermek élt távol az édesanyjától, ez a gyermekek 5,4%-át teszi ki. Kissé magasabb ez az elsőszülött gyermekeknél (6,7%), míg a további születési sorszámúaknál 4,3%. Az első gyermekeket tehát valamivel jobban sújtja az a tény, hogy az édesanyjuk igen fiatal korában, s nem megfelelő családi feltételek között jöttek világra.

Az anyától való elkerülést az anya családiállapot-életútja is befolyásolja: több gyermek szakad el az édesanyjától, ha az anya hajadon, vagy elvált, vagy nem az apával él házasságban. Szociális hátrányok — sokgyermekes család, cigány származás — mellett ugyancsak nagyobb az esély arra, hogy a gyermek elkerüljön az édesanyjától.

Hol nevelkedik a gyermek?

(százalékban)
N = 3837

A gyermek családi jellemzői	Mindkét szülővel, vagy az anyával	Az apával	Rokoni családban	Örökbe adták	Állami gondozásban van	Egészsügyi intézetben	Egyéb helyen	Összesen
-----------------------------	-----------------------------------	-----------	------------------	--------------	------------------------	-----------------------	--------------	----------

Születési sorszám

1.	93,3	2,1	2,0	0,8	1,0	0,4	0,4	100,0
2. és további	97,1	1,0	1,0	0,2	0,4	0,3	—	100,0

Az anya életben lévő gyermeke száma

1	94,0	0,5	2,0	0,5	1,5	0,5	1,0	100,0
2	97,1	1,0	1,0	0,2	0,4	0,3	—	100,0
3	95,5	1,4	1,3	0,8	0,6	0,2	0,2	100,0
4—X	90,2	2,0	1,8	1,8	3,4	0,6	0,2	100,0

Az anya családi állapot-életútja

— házas az első gyermek apjával	99,3	0,1	0,2	0,2	0,0	0,2	—	100,0
— első szülés után házasságot kötött az apával	98,0	—	0,1	0,2	1,0	0,6	0,1	100,0
— első gyermek apjával élet-társi kapcsolatban maradt	90,7	—	1,9	0,6	5,6	1,2	—	100,0
— újránházásodott, nem az első gyermek apjával házas	86,8	4,3	2,5	3,2	3,0	—	0,2	100,0
— elvált, özvegy	87,3	5,7	4,7	1,3	0,3	0,3	0,3	100,0
— egyedül maradt hajadon	76,3	5,2	6,7	2,1	7,2	1,5	1,0	100,0

Származás

— cigány	91,6	1,6	1,9	1,3	2,7	0,7	0,2	100,0
— nem cigány	97,5	0,9	0,8	0,4	0,3	0,1	0,0	100,0
— nem megállapítható	91,0	5,2	1,9	1,3	—	—	0,6	100,0
Átlag	94,7	1,4	1,3	0,8	1,3	0,3	0,2	100,0

Mint látható, az apával, vagy rokoni — főképp nagyszülői — családban nevelkedő gyermekek esetében az anyától való elkerülést elsősorban az anya családi állapot-változása (válása, újránházásodása) okozza. Az állami gondozásba kerülést már inkább a szociális körülmények indokolják: az állami gondozásba került gyermekek 90%-a cigány származású, illetve közel 70%-uk négy- vagy többgyermekes anyától szakadt el. Előzetes elképzeléseinkkel ellentétben az állami gondozásban részesülő gyermekek aránya nem kirívóan magas. Országos viszonylatban a 10 éves és fiatalabb korú gyermekeknek is csak alig több mint 1%-a kerül intézeti, vagy állami, ideiglenes, vagy végleges elhelyezésre. Az általunk tapasztalt 1,3%-os arány ezzel csaknem teljesen megegyezik.

Ha az alacsony elemszám miatt nem is nevezhető szignifikánsnak, van olyan megfigyelésünk, hogy a szociális problémák egy-egy családban erősebben koncentrálódnak. Vannak esetek, amikor kétgyermekes anyának mindkét gyermeke, hatgyermekes anyának három gyermeke nevelkedik állami gondozásban. Ugyanez mondható el az örökbeadásról is. Míg születéskor összesen 12 gyermek került örökbe adó szülőkhöz, számuk később 31-re nőtt meg, mivel volt példa arra, hogy az anya a későbbiekben még egy — egy esetben három — gyermekét is örökbe adta.

Az anya nélkül nevelkedő gyermekeknek még fele sem találkozik rendszeresen édesanyjával, egyharmadukat pedig az anya — bevallása szerint — soha nem látogatja meg. A találkozások főképpen akkor rendszeresek, ha a gyermek rokon családba kerül (ez egyben a nagyszülőkkel való kapcsolattartást is jelenti) és sajnálatos módon akkor a legritkább, amikor a gyermek állami gondozásban van. Az 50 állami gondozott kisgyermek közül például mindössze 8 olyan, akit édesanyja rendszeresen meglátogat. Az apa mellett nevelkedő gyermekeknek is csak alig több, mint egyharmada szokott édesanyjával rendszeresen találkozni. Összességében a gyermekek mintegy 2—3%-a nélkülözi az édesanyját oly módon, hogy tőle távol élve személyes kapcsolatuk is igen ritka, vagy egyáltalán nincs.

Természetesen ennél jóval nagyobb azoknak a gyermekeknek a száma, akik az édesapa jelenlétét, sokszor az időközönkénti találkozást, de még az anyagi gondoskodását is nélkülözik.

Az összes gyermeknek mintegy 10—11%-a az adatfelvétel időpontjában édesapja nélkül élt. Az elsőszülött gyermekeknél arányuk sokkal magasabb: 18%, a második és további születési sorszámúaknál "csak" 7,7%. (Megjegyzendő: az édesapa nélkül élő gyermekek nagy része mégis valamilyen értelemben "teljes családban" nevelkedik; az anya második házasságában, illetve az anyának újabb élettársával, féltestvérek mellett.)

Az édesapa nélkül nevelkedő gyermekek esetében ugyancsak igen laza a szülő-gyermek kapcsolat. Igaz, egy részüknél, az érintettek 11%-ánál maga az anya nem kívánja a kapcsolat ápolását, illetve a gyermekkel nem is ismerteti meg az apa személyét. Ez a magatartás főképp azokra jellemző, akik első házasságukat mással kötötték. A nagy többségnél azonban az anya inkább arról adott számot, hogy az apa nem törődik a gyermekkel, vagy csak igen ritkán látogatja meg. Ugyancsak az anyák beszámolója alapján az érintett gyermekeknek csak igen kis hányada, mintegy 15%-a ragaszkodik érzelmileg az édesapjához; inkább az a jellemző, hogy az apát egyáltalán nem hiányolják, vagy nem is ismerik.

Egy-egy kivételes esetben a gyermek akkor is távol kerül az édesapjától, ha a szülők házassága "de jure" még nem bomlott fel, de az anya külön él a férjétől. Az apával való kapcsolattartás ekkor még érthető módon kialakulatlan. Az új házasságot kötött és a hajadon maradt anyák családjában azonban az apával való kapcsolattartás már komoly konfliktusokat sejtet. E családokban a gyermekeknek már több, mint egyharmadát érinti a saját apa hiánya, s ekkor az a jellemző, hogy a kapcsolatot még laza formában sem tartják fenn. Ennél valamivel "kedvezőbb" az elvált családi állapotban maradt anyák gyermekeinek helyzete: az apák és gyermekeik találkozásai — legalábbis amíg az anya családi állapota meg nem változik — rendszeresebbek.

A kapcsolat másik, kevésbé érzelmi vonatkozása a gyermekről való anyagi gondoskodás, a tartásdíj fizetése. Ez az édesapát nélkülöző gyermekek mintegy egyötödénél eleve nem is jöhet szóba: 22 gyermeket az új házastárs adott, 31 gyermek özvegy édesanyja mellett él, 36 gyermeké pedig ismeretlen helyen tartózkodik. A tartásdíjra igényt tartható további 80% azonban fele-fele arányban oszlik meg az egyáltalán nem vagy rendszertelenül, valamint a pontosan, rendszeresen fizető apák között. Az apával nem együttélő gyermekeknek így összességében mindössze 34%-a az, aki rendszeresen hozzájut a tartásdíjhoz, illetve 20%-uk, aki rendszeresen találkozik is édesapjával.

A tartásdíjra, láthatásra kötelezhető apák gyermekei körében a cigány gyermekek aránya alacsonyabb — az egész gyermekmintában tapasztalható 45%-hoz képest csak 38%. Ez főképp abból adódik, hogy az elvált családi állapotú anyák között is relatíve alacsony a cigányok aránya. Az viszont a kulturális szint különbségeivel függ össze, hogy a gyermekük-től elszakadt apák a cigány családokban kevésbé törődnek a gyermekekkel, kevesebben fizetnek rendszeresen gyermektartást, és a gyermekek is kevésbé ragaszkodnak a tőlük elszakadt édesapához, mint a nem cigány, felbomlott családokban.

Összességében az mondható el, hogy az első fázisban serdülőkorban szülő nők 10 év alatt született gyermekeinek csak igen kis aránya, 2,6%-a nélküli a családot. Nagy többségük (83,3%) mindkét szülőjével él együtt (ha ez a szülőknek nem is mindig legális kapcsolata), 11,8% esetében csak az anya, 1,4% esetében pedig csak az apa az édeszüldő. Az apával élő gyermekek családjáról nem tudunk. Ám amikor csak az anya az édeszüldő, az nem minden esetben jelenti azt, hogy az anya partner, élettárs nélkül él. Az adatfelvétel időpontjában például a gyermekeknek csak 8,6%-a a szó szoros értelmében csonka családban, az anyával,

vagy az anyán kívül esetleg még más felnőtt rokonokkal együtt. És családban nevelkedőnek minősíthetjük az alig 1%-ot kitevő "rokon családban élő" gyermekeket is; feltehető, hogy a nagyszülők a lehetőség szerint számukra is valóságos családi környezetet tudnak nyújtani, ami pszichikusan mindenesetre kedvezőbb, mint az intézményben történő nevelkedés.

Két demográfiai indítatású kérdést indokolt megfogalmazni. Az egyik, hogy tapasztalható-e az anyák és gyermekeik szokásostól eltérő családtörténetében, életében, nevelkedési körülményeiben valamiféle folyamatosság, ismétlődés.

Az első gyermekszüléskor már házasságban élő anyáknak nagyon magas aránya, 90,5%-a kizárólag családban nevelkedett, 3,2%-a ellenben soha nem élt családban. A fennmaradó 6,3% hosszabb-rövidebb időre elkerült a családtól, rokonokhoz vagy intézetbe. Arányuk magasabb volt, ha a szülők elváltak, vagy megözvegyültek. Ha a fiatal anyák házassága 10 éven keresztül fennmaradt, csaknem valamennyi gyermeküknek biztosítani tudták a családon belüli — a házasság megszűnése után az anya felügyelete melletti — nevelését.

Akik az első gyermeküket házasságon kívül hozták világra, maguk is zaklatottabb gyermekkori éveket hagytak maguk mögött. Közülük 88% élt csaknem megszakítás nélkül családban korai felnőtté válásáig, 11,2%-uk viszont soha nem élt családi életközösségben. Nevelőotthonban 6,5%-uk, nevelőszülő mellett 1,7%-uk töltötte gyermekkorát. De saját édesanyjukra (a mi szempontunkból nagyanyákra) is nehezebb gyermekkor jellemző. A gyermekeiket családban töltött leányanyák édesanyjának 5,3%-a, a család nélkül felnőtt leányanyák édesanyjának viszont már több, mint 20%-a élt nevelőotthonban, állami gondozásban. A leányanyák esetében a családi élet ridegségére utal, hogy közülük sokan nem is ismerték édesanyjuknak nevelkedési körülményeit, nem tudtak tehát arról, hogy édesanyjuk szülők mellett nőtt-e fel. E családi háttérre vonatkozó jellemzők, valamint azok a körülmények, amelyeket az első ízben serdülőkorban és házasságon kívül szült anyák saját gyermekeik számára tudnak nyújtani, nagyon hasonlóak. Különösen áll ez a 10 év után is hajadon családi állapotú anyák családjaira. E csoportban is 11–12% azoknak a gyermekeknek az aránya, akik mindkét szülőjüket nélkülözik. De az anya nélkül nevelkedő gyermekek aránya az újr házasságba, elváltak és özvegyek gyermekei körében is magas: az átlagos 5%-kal szemben 13–14% körül alakul.

A másik kérdés, hogy az anyák serdülő korában világra jött, elsőszülött gyermekeit vajon nagyobb hátrányok sújtják-e a későbbiekben született testvéreikhez képest.

A gyermek szempontjából hátrányos helyzetnek neveztük a következőket:

	Arányuk az összes gyermeken belül:
— a gyermek házasságon kívül született	25,5%
— az apa nem ismeri el az apaságot	10,1%
— az apa nem fizet gyermektartást	5,4%
— az apa nem tart kapcsolatot a gyermekkel	7,8%
— a gyermeknek nincs érzelmi viszonya az édesapjával	6,2%
— ha nem is véglegesen, de hosszabb ideig az anyától távol élt	6,1%
— az adatgyűjtés időpontjában a gyermek nem az anyával élt	5,3%

Míg az egész gyermek-mintában az elsőszülött gyermekek aránya 40,3%, a felsorolt hátrányos helyzetekben az elsőszülöttek aránya jóval magasabb, 50–60% körüli.

A hátrányokat a szociális kondíciók — már a születési sorszámtól függetlenül — csak súlyosbítják. Amint arról szó volt, nagyobb az esély a gyermek családból való kikerülésének, ha cigány vagy sokgyermekes családról van szó. Figyelembe véve, hogy a kérdezett anyák termékenysége még nem zárult le, elképzelhető, hogy a gyermekszám további emelkedésével még növekedhet is azok száma, akiknek eltartását az anya csak a gyermektől való, hosszabb-rövidebb időre szóló, vagy végleges elszakadással tudja biztosítani. Erre lehet következtetni abból, hogy az állami gondozásba vett, és az örökbe adott gyermekek körében az első és további születési sorszámú gyermekek aránya megfordul. Míg az ún. demográfiai hátrányok (házasságon kívüli születés, az apa hiánya) többségében az elsőszülött gyermekeket érintik, ezeknek a szociálisan legnehezebb helyzetbe kerülő gyermekeknek a körében az elsőszülöttek aránya — az egész mintában tapasztalt 40%-hoz képest — csak 34–35%. Ez részben annak következménye, hogy az igazán rossz helyzetben lévő családokból több gyermek is állami gondozásba vagy örökbe adó szülőkhöz kerül. Mindez azonban már csak közvetett módon függ össze a termékenység igen fiatal kori megkezdésével, amennyiben a serdülőkorban szülő nők társadalmi összetétele az átlagosnál lényegesen kedvezőtlenebb.

A gyermekek első éveiket — mint ahogyan ez természetes és fejlődésük szempontjából alapvetően fontos is — szinte kizárólag az anya felügyelete mellett töltötték/töltik. Országos viszonylatban ez túlnyomórészt gyermekgondozási szabadság kereteiben történik. Az általunk vizsgált mintában azonban — amint erről már szó volt — igen magas a gazdaságilag inaktív nők aránya. Összességében a gyermekek 40–41%-a mellett 0–3 éves korukban az édesanya nem volt jogosult gyes/gyed igénybevételére, hanem "háztartásbeli"-ként (vagy egyéb eltartottként) nevelte otthon gyermekét.

A gyermekek 43–44%-a mellett az édesanya végig gyermekgondozási szabadságon volt, további 8–9%-uk esetében pedig a gyest/gyedet megszakítva korábban visszament dolgozni. A gyes/gyed megszakításának másik lehetséges oka — főképp az elsőszülöttek mellett —, hogy az anyának ez idő alatt újabb kisbabája született. A gyermekek alig 2%-ánál fordult csak elő, hogy az anya jogosult volt ugyan gyesre/gyedre, de — leginkább anyagi okokból — nem élt ezzel a lehetőséggel.

Mínél nagyobb gyermekszámú családról van szó, annál inkább az a gyakori, hogy az anya háztartásbeliként neveli otthon a gyermekeket.

A születési sorszám szerint vizsgálva még érzékletesebben nyilvánul meg, hogy az anyák a gyermekgondozásnak milyen stratégiáit választják. Az elsőszülöttek esetében még igen nagy, 43,1% volt azok aránya, akiknek édesanyja nem rendelkezett gyes/gyed igénybevételére jogosító munkaviszonnyal. Az első szülés után azonban sokan munkába álltak, és a második-harmadik gyermekhez már megszerezték a jogosultságot. Az is megfigyelhető, hogy az első-második gyermek mellett még viszonylag sokan szakították meg a gyermekgondozási szabadságot abból a célból, hogy visszamenjenek dolgozni; a további gyermekeknél azonban ez már egyre ritkább, mindinkább az a megoldás kerül előtérbe, hogy az anya végérvényesen kimarad a munkából.

(százalékban)

Az anya igénybe vette-e a gyest/gyedet?	A gyermek születési sorszáma				Összesen
	1	2	3	4 és további	
Végig igénybe vette	36,6	50,9	52,4	31,9	43,8
Megszakította, mert:					
— újabb gyermeket szült	4,7	3,1	2,3	2,6	3,6
— visszament dolgozni	10,4	10,3	3,6	1,3	8,5
— a gyermek elkerült otthonról	0,3	0,1	—	—	0,2
Nem vette igénybe	4,2	1,9	1,3	1,0	2,4
Nem volt jogosult	43,1	33,1	40,3	61,2	40,6
A gyermek nem otthon nevelkedett 0—3 éves korban	1,0	0,6	0,1	2,0	0,9
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A gyermekek mintegy 2%-át érintette tehát az, hogy az anya nem vette igénybe velük a gyest/gyed lehetőségét, s 8–9%-uk esetében ment vissza munkahelyére a gyermekgondozási szabadság lejárta előtt. Ekkor már csak kevesüknél kínálkozott megoldás az otthonmaradásra, és ez is csak rövidebb periódusokra szólt; alapvetővé a bölcsődébe adás vált. Ez érthető is. A nagymamák többnyire maguk is fiatalok lévén dolgoznak, vagy nagy családjukat látják el, fizetett segítséget pedig az általunk vizsgált családok nem tudnak maguknak megengedni.

Összességében a gyermekek közel 7%-áról mondható el, hogy 3 éves kora előtt alapvetően bölcsődében nevelkedett, s hasonló az aránya azoknak, akik e három esztendőn belül egy kis időt bölcsődében is eltöltöttek. (A gyakorlat szerint ez általában közvetlenül az óvodáskor elérése előtti hónapokra szokott esni, mivel sok helyen nagyobb biztosíték az óvodai feltételhez, ha a gyermek előzőleg már bölcsődés volt.)

A bölcsőde igénybevétele az elsőszülött gyermekeknél magasabb; mint láttuk, ömelléttük választották az anyák leggyakrabban azt a megoldást, hogy korábban visszamenjenek munkahelyükre, illetve hogy egyáltalán igénybe vegyék a gyermekgondozási szabadságot:

(százalékban)

A gyermek születési sorszáma	A nevelkedés fő formája 3 éves kor alatt		Együtt
	bölcsőde	részben bölcsőde	
1.	9,3	8,6	17,9
2.	7,3	6,2	13,5
3.	2,2	2,7	4,9
4.	3,1	3,1	6,2
5.	1,6	1,6	3,2
6. és további	—	—	—
Összesen	6,9	6,3	13,2

A bölcsődébe egyáltalán nem járó gyermekek nagy többségét az anya nem is kívánta volna beadni. A gyermekek 9%-ánál azonban szívesen vették volna igénybe a bölcsődei szolgáltatást, ha lett volna a közelben, vagy ha felvették volna a gyermeket, vagy ha nem találták volna megterhelőnek a költségeket. Ha ezek a negatívumok nem álltak volna fenn, akkor a gyermekeknek már több, mint egyötöde járt volna bölcsődébe. Ez magasabb, mint az országos arány, és azt mutatja, hogy az általunk vizsgált mintánál — a nem dolgozó anyák igen magas aránya ellenére is — számottevő a bölcsődék fenntartásának igénye. E családokban — ha az anya munkavállalása nélkülözhetetlen — a gyermek napközbeni felügyelete, gondozása más úton nem lehetséges.

Nevelkedés óvodás korban

Amennyire pozitívumnak nevezhető, hogy a gyermekek első éveiket döntő mértékben az édesanya mellett, családban töltötték, annyira kifogásolható, hogy milyen magas az óvodába nem járt, illetve nem járó gyermekek száma. A gyermekek közel egyötöde (17%) nem részesült óvodai nevelésben; ez számottevően meghaladja az országos — 10% alatti — arányt.

Még inkább elgondolkoztató, hogy az óvodába soha nem járt gyermekek több, mint felénél az anya nem is érezte szükségesnek a gyermek beíratását, gondolván, hogy "úgyis otthon van a kisebb gyermekkel". Az óvodába nem járó gyermekek kisebbik hányadánál (mintegy 40%-ánál) arra hivatkoztak: nem vették fel a gyermeket, vagy nem volt a közelben óvoda. Legdöntőbb okként azonban a magas költségeket említették. Ez utóbbi realitása azért kérdőjelezhető meg, mert a szociálisan rászorult gyermekek az óvodákban jelentős kedvezményekben — szükség esetén akár ingyenes étkeztetésben is — részesülnek. Így inkább arról lehet szó, hogy a szülők egy része nem tartja szükségesnek a gyermek szellemi fejlődése szempontjából alapvető fontosságú óvodai nevelést.

Kirívóan kevesen kerültek/kerülnek óvodába a négy- vagy többgyermekes családokból származó gyermekek. Közöttük már csak alig 40% azok aránya, akik 3–6 éves korukig mindvégig óvodába jártak/járnak, s további 25%, akik ebben az életszakaszban egy rövidebb időt (véltetően az ún. iskolaelőkészítőt) óvodában töltötték/töltik. Az elsőszülött gyermekeknek a később születetteknél valamivel nagyobb aránya volt hosszabb-rövidebb ideig óvodás (87,2%). A magasabb születési sorszámú gyermekeknél erre már egyre kisebb az esély:

azoknak a 4. és további sorszámú gyermekeknek, akik már elérték az óvodás kort, még felét sem járatták óvodába.

Az óvodai nevelés iránti igény szoros kapcsolatban van az anya családi-társadalmi helyzetével és kulturális szintjével. Igen alacsony az óvodába járt/járó gyermekek aránya, ha az anya élettársi kapcsolatban élt vagy él, ha egyedülálló hajadon maradt, ha cigány származású, vagy ha nagyon alacsonyan iskolázott.

Az óvodai nevelés igénybevétele az óvodás kor elért gyermekek százalékában

Az anya jellemzői	A nevelkedés fő formája			Összesen
	óvoda	részben óvoda	óvodán kívül	

Életben lévő gyermekszám

1	78,4	15,6	6,0	100,0
2	73,8	17,1	9,1	100,0
3	58,2	24,8	17,0	100,0
4—X	39,5	25,0	35,5	100,0

Családi állapot-életút

— 1. gyermek megszületésekor házas volt, a házasság fennmaradt	67,7	20,4	11,9	100,0
— 1. gyermek megszületésekor élettársak voltak, majd házasságot kötöttek, a házasság fennmaradt	51,5	12,0	36,5	100,0
— az élettársi kapcsolatot 10 éven át fenntartották	32,5	26,8	40,7	100,0
— új házasságot kötöttek	59,3	20,1	20,6	100,0
— elváltak, özvegyek	76,0	13,3	10,7	100,0
— egyedülálló hajadonok maradtak	51,9	16,3	31,8	100,0

Származás

— cigány	49,6	24,0	26,4	100,0
— nem cigány	71,2	19,4	9,4	100,0
— nem megállapítható	67,7	16,5	15,8	100,0

Iskolai végzettség

nem járt	30,3	18,2	51,5	100,0
1—4 osztály	33,3	26,9	39,8	100,0
5—7 osztály	44,9	22,6	32,5	100,0
8 osztály	65,3	21,9	12,8	100,0
szakmunkás iskola	75,4	15,1	9,5	100,0
középiskola	83,2	13,3	3,5	100,0
felsőfokú végzettség	87,5	12,5	—	100,0
Összesen	61,9	21,1	17,0	100,0

Az óvodai nevelés mellőzése előrevetíti azt, hogy — különösen bizonyos rétegekben — a gyermekek már az iskolába is hátránnyal indulnak. De — mint kutatásunk számos más vonatkozásánál — ezúttal sem közvetlen módon függenek össze a serdülőkorban megkezdett szülések a gyermekneveléssel kapcsolatos igényességgel. Inkább az anyák társadalmi helyzetével, csekély iskolázottságával függ össze, hogy sokan azt gondolják: "jobb a gyerekeknek otthon", s nem mérik fel, hogy döntésük a gyermek fejlődése szempontjából inkább hátrányokkal, semmint előnyökkel jár.

Nevelkedés iskolás korban

Vizsgálatunk időpontjában, vagyis 10 évvel az első gyerekszülés után a tíz év alatt megszületett összes gyermeknek mintegy 57%-a érte el az iskoláskort. Iskolába történő beíratásuk csaknem teljes körben megtörtént. Mindössze 33 gyermegről volt megállapítható, hogy jóllehet, iskolában lenne a helyük, az anya vagy beletörődött abba, hogy a gyermek "nem bírja" az iskolát, "nincs kedve járni" (14 gyermek), vagy pedig testi, értelmi fogyatékoság, illetve egyéb súlyos betegség miatt nem lehet iskolába adni (19 gyermek). Ugyancsak 19 gyermegről — akik nem az anya mellett nevelkednek — az anyjuk nem tudta megmondani, járnak-e iskolába. (Az anya nélkül nevelkedő gyermekek nagyobbik részéről, azok iskolázásáról az érintett anyák többé-kevésbé be tudtak számolni.)

Az iskolás gyermekek közül 79-en gyógypedagógiai oktatásban részesülnek. Így végül is az összes iskoláskorú 94,2%-a az általános iskola alsó tagozatán tanul, 3,5% gyógypedagógiai tagozatra jár, 1,5% kimaradt (vagy be sem íratták), 0,8% iskolázásáról pedig az anyának nincsen tudomása.

Az elsőszülött gyermekek "beiskolázottsága" a mintabeli átlagnak megfelelően alakul. Értelemszerűen ők teszik ki az iskoláskorú gyermekek többségét (66–67%-át), 1993-ban 94%-uk a szabályoknak megfelelően járt az általános iskola 3–4. osztályába.

Ahhoz képest, hogy az iskolás gyermekek még valamennyien alsó tagozatosak, tanulmányi eredményeik rendkívül rosszak.

A közvetlenül felső tagozatba lépés előtt álló, vagyis a negyedik osztályos életkornak megfelelő, elsőszülött gyermekek 18,4%-a egyszer, további 3,5%-a két, vagy több alkalommal ismételt évet, 11,1%-uk pedig az anya bevallása szerint "évet halasztott", mindenestre nem az életkorának megfelelő osztályba jár. Így e gyermekek kerek egyharmada kortásaival

szemben már 10 éves korára egy, két, esetleg több éves lépéshátrányba került. A második és további születési sorszámú gyermekek iskolai tevékenységét nehezebb értékelni, mivel több, mint 40%-uk még csak első osztályba járt az adatfelvételkor, további 20 % pedig "évet halasztott". De a legalább egyszer (második, egy-egy esetben harmadik osztályból) évismétlésre buktatott gyermekek aránya relatíve itt is nagyon magas: 12—13%. (Ennek országos adatokkal történő összehasonlításáról a III. fejezetben szoltunk.)

Az utolsó tanítási évben kapott bizonyítványok osztályzat-átlaga 3,59. (Megjegyezzük: csak igen durva átlagolásra volt módunk, mivel az anya nem a hivatalosan már nem is számított "átlagosztályzatot" mondta be, hanem a "rendűséget". Az általunk kiszámított átlagosztályzat gyakorlatilag azt mutatja, hogy ezeknek az alsó tagozatos kisgyermeknek az iskolai teljesítménye csak alig valamivel jobb a közepesnél.)

Az óvodai nevelés hiánya az iskolai tanulás eredményességében is megmutatkozik. Míg a mindvégig, vagy rövidebb ideig óvodába járó gyermekek közül 15—17% kényszerült eddig osztályismétlésre, az óvodai nevelésben nem részesült gyermekeknél arányuk közel 30%. Hasonlóan alakul az év végi bizonyítványok összehasonlítása is: az elégséges és elégtelen bizonyítvánnyal rendelkező gyermekek aránya közel kétszer nagyobb, ha a gyermek az iskolába lépés előtt nem jár óvodába. Ez azonban természetesen nem kizárólag az óvoda szerepével magyarázható, hanem az óvodába nem járt gyermekek szülői, családi hátterével is.

A hazai oktatási rendszerrel szemben gyakori kifogás, hogy túlságosan is sokat vár el a szülőktől, a gyermek otthoni tanulásában való aktív részvételüktől. Az első fzbén serdülőkorban szülő nők társadalmi összetétele és alacsony iskolázottsága ilyenfajta követelményeknek csak mérsékelten tud megfelelni. Ez mutatkozik meg abban, hogy a labilisabb családi háttér (az anya nem házassági állapota), a cigány származás, a családon belüli, átlagost meghaladó gyermekszám, illetve az anya alacsony iskolázottsága a gyermekek számára olykor már iskolázásuk első éveiben szinte behozhatatlannak tűnő hátrányokat teremt:

*Az osztályismétlések és az elégtelen-elégséges év végi bizonyítványok aránya
az iskolás gyermekek százalékában*

Az anya jellemzői	Egyszer	Kétszer vagy többször	Az utolsó év végi bizonyítvány	
	ismételt évet		elégtelen	elégséges

Életben lévő gyermekszám

1	13,8	2,6	3,6	4,1
2	13,8	1,0	1,9	3,4
3	13,4	2,9	3,3	8,3
4—X	26,0	6,2	9,5	12,5

Családi állapot-életút

— 1. gyermek megszületésekor házas volt, a házasság fennmaradt	13,3	1,4	1,8	3,5
— 1. gyermek megszületésekor élettársak voltak, majd házasságot kötöttek, a házasság fennmaradt	19,8	3,7	8,1	10,3
— az élettársi kapcsolatot 10 éven át fenntartották	27,4	6,0	11,0	20,6
— új házasságot kötöttek	14,5	3,2	2,8	7,0
— elváltak, özvegyek	15,4	1,5	1,1	5,1
— egyedülálló hajadonok maradtak	19,6	8,7	8,0	7,5

Származás

— cigány	23,5	5,1	7,8	12,3
— nem cigány	10,3	1,1	1,1	2,7
— nem megállapítható	12,4	1,0	1,3	3,8

Iskolai végzettség

— nem járt	23,8	19,0	29,4	11,8
— 1—4 osztály	25,5	11,1	16,4	13,4
— 5—7 osztály	27,9	5,6	8,4	16,8
— 8 osztály	13,9	1,5	2,2	4,6
— szakmunkás iskola	7,2	0,4	0,9	0,9
— középiskola	12,0	2,4	—	2,7
— felsőfokú végzettség	10,0	—	—	—
Átlag	15,9	2,7	3,7	6,4

Az alsó tagozatosok eredményeinek tapasztalatai mellett szólnak, hogy a lemaradó, túlkorossá váló gyermekek gyakran nehezen illeszkednek be a fiatalabb osztályközösségbe, magatartási problémák lépnek fel, tanulási ambícióik is gyakorlatilag megszűnnek. Megvan tehát az esélye annak, hogy a gyermekek egy része — hasonlóan anyáikhoz — a 8. osztály elvégzésével, vagy még az általános iskola befejezése előtt abbahagyja az iskolát, mivel —

mint ahogy annak idején édesanyjuk is indokolta — "nem lesz kedvük tanulni". A szülői háttér és az iskolai tevékenység összefüggésének ismeretében ilyesfajta "folyamatosság" feltételezését nem tarthatjuk irreálisnak.

Az elmondottak azonban nem tekinthetők szükségszerűnek. Az iskolás gyermekek mintegy 50%-a olyan családban él, ahol a szülők kezdettől együtt élő házaspárok, gyermekeiket igyekeznek gondosan iskoláztatni, s azoknak közel kétharmada az utolsó iskolai évben legalább "jórendű" bizonyítványt mutatott fel. Ez azt bizonyítja, hogy egyáltalán nem törvényszerű az anya serdülőkorában megszületett gyermekeinek lemaradása, kudarc sorozata. A szülők, az anya törekvése, pozitív hozzáállása mellett az átlagosnál szerényebb feltételek között is megfelelő, további perspektívához alapot nyújtó nevelkedési körülmények teremthetnek a gyermekek számára.

VII. A SERDÜLŐKORI SZÜLÉSEK KÖVETKEZMÉNYEIT, A CSALÁDI ÉLETET HOSSZABB TÁVON BEFOLYÁSOLÓ HATÁSAIT MAGYARÁZÓ TÁRSADALMI-DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK ELEMZÉSE

A kérdőíves felvétel eredményeit, megállapításait elemezve az eddigiekben azt kíséreltük meg feltárni, hogy milyen társadalmi-demográfiai tényezők jellemzik a 18 évesnél fiatalabb korban gyermeket szült nőket, és hogy ezek a társadalmi-demográfiai tényezők a serdülő nő családi státusa függvényében milyen eltéréseket és azonosságokat mutatnak. A következőkben matematikai-statisztikai módszerek segítségével arra tettünk kísérletet, hogy a vizsgált serdülőkori szülések hosszabb távra — 10 éves időtartamra — meghatározó társadalmi-demográfiai jellemzőit, azok összefüggéseit, együttes hatásait elemezzük. Ezt oly módon közelítettük meg, hogy az 1983-ban serdülő korukban szült anyák mintáján belül az elemzés célváltozójának a családi állást (TIPUS) tekintettük.

Amint azt korábban bemutattuk, a TIPUS változója nemcsak az 1983. évi (vagyis az első gyermekszülés időpontjában érvényes) családi állást foglalja magában, hanem azt is, hogy az első gyermek apjával való kapcsolat egyáltalán legalizálódott-e, vagy sem, s akár legalizálódott, akár nem, fennmaradt-e 10 év után is. Ennek alapján hat "tipikus életút", hat alminta-csoport alakult ki:

1. *típus*: az anya házas családi állapotban szülte első gyermekét, a házasság 10 év után is fennállt;

2. *típus*: az anya élettársi kapcsolatban szülte első gyermekét, élettársával házasságot kötöttek, a házasság 10 év után is fennállt;

3. *típus*: az anya élettársi kapcsolatban szülte első gyermekét, e gyermek apjával az élettársi kapcsolat 10 év után is fennállt;

4. *típus*: az anya házas családi állapotú, férje nem az első gyermekének apja (újraházassodott, vagy első házasságát nem a gyermek apjával kötötte)

5. *típus*: elváltak, özvegyek;

6. *típus*: az anya első gyermekének apjával soha nem tartott fenn családi életközösséget, és 10 év után is egyedülálló hajadon.

A hat alminta valamelyikébe való tartozást hat dichotóm változó segítségével jelöltük. Az a változó kapott "1" értéket, amelyik változónak megfelelő almintába tartozott a megfigyelés, a többi öt változó "0" értéket kapott.

A kérdőív 115 kérdéséből (az anyák kérdőívén 90, a gyermek-kérdőíven 25 kérdés szerepelt) kiválasztottuk azokat, amelyek az egyszerű keresztábra-elemzés alapján jól jellemezték a vizsgált anyák társadalmi helyzetét és szubjektív helyzetmegítélésüket. Ezekből készítettük el azt a 104 — főként nominális, részben aránymérő — magyarázó változót, amelyek kapcsolatát a TIPUS célváltozójával, illetve a hat TIPUS-változóval vizsgáltuk meg. Matematikai-statisztikai elemzéseink eredményeit így a továbbiakban a hat TIPUS-csoport viszonylatában kell értelmezni. Az elemzésben alkalmazott változók megnevezését a Melléklet tartalmazza.

Az alminta-csoportok és a változók közötti kapcsolatot vizsgálva kicsi, de létező korrelációnak tekinthetjük azt, ahol a lineáris korrelációs együttható abszolút értéke nagyobb 0,1-nél. Egy-egy esetben — amikor a korrelációs együttható értéke ugyan valamivel 0,1 alatt maradt, az elvégzett *t*-próba azonban 0,000–0,001 közötti szignifikanciaszintet ért el — az ennél kisebb értékeket is figyelembe vettük. Ha az ennél is kisebb értékeket 0-nak tekintjük, a nagyobbakat pedig előjelükkel helyettesítjük, olyan táblázatot kapunk, amely szemléletesen foglalja össze a változók és az alminták (TIPUS-csoportok) pozitív vagy negatív irányú kapcsolatait. (A korrelációs együtthatók abszolút értékeinek leírását a Melléklet tartalmazza.)

*Az 1983-ban serdülő korukban gyermeket szült anyák típusai
családiállapot-életútjuk szerint, és a vizsgált változók
közötti korreláció iránya*

VÁLTOZÓK	1. típus	2. típus	3. típus	4. típus	5. típus	6. típus
Életkor, korcsoport						
KOR	+	-	0	0	0	-
KORINT	+	-	0	0	0	-
Gyermekszám, termékenység, védekezés						
DARAB	-	+	+	0	-	0
ELVESZUL	-	+	+	0	-	0
MK1GY	+	-	0	0	0	-
MK2GY	+	-	0	+	0	0
MK3GY	+	-	0	+	0	0
KORKUL12	0	-	0	+	0	0
GYSULY	-	+	+	0	0	0
GYTERH	-	0	+	0	0	0
TERHI	-	+	0	0	0	+
TERHII	-	+	0	0	0	0
AKARTAI	-	0	+	0	0	+
VEDELEM	-	0	+	0	0	+

VÁLTOZÓK	1. típus	2. típus	3. típus	4. típus	5. típus	6. típus
----------	----------	----------	----------	----------	----------	----------

Családi állapot, élettársi kapcsolatok

CSALL83	-	+	+	+	0	+
CSALL93	0	0	-	0	+	-
HAZKOR	-	+	0	+	0	0
HAZKOT	-	-	0	+	0	0
SZULHAZ	+	-	0	-	0	0
TARSKAP	-	-	+	+	+	+

Iskolai végzettség

ISK	+	-	-	0	0	-
ISK0	-	+	+	0	0	+
ISK1	+	-	-	0	0	-
ISK2	+	-	0	0	0	0

Gazdasági aktivitás, foglalkozás

AKTVOLT	-	+	+	0	0	0
ALTVOLT1	+	-	0	0	0	0
AKTKEZD	-	+	+	0	-	0
AKTKEZD0	0	0	0	0	+	0
AKTKEZD1	+	-	0	0	0	0
AKTKEZD2	0	+	0	0	0	0
AKTKEZ D3	-	+	+	0	-	0
AKT	-	+	+	0	-	0
AKT1	+	-	-	0	+	0
AKT2	0	0	0	+	0	0
AKT4	-	+	+	0	0	0
FOGL	+	-	-	0	0	-
FOGL0	-	+	+	0	0	ü
FOGL2	+	-	0	0	0	0
FOGL3	0	-	0	0	0	0
FOGL4	0	-	0	0	0	0

Családi háttér, származás

ISKAPA1	-	+	0	0	0	0
ISKAPA2	+	0	0	0	0	0
ISKAPA3	+	-	0	0	0	0
ISKANYA1	-	+	+	0	0	+
ISKANYA2	+	-	-	0	0	0
ISKANYA3	0	-	0	0	0	0
CIGANY0	-	+	+	0	0	+
CIGANY1	+	-	-	0	0	-

VÁLTOZÓK	folytatás					
	1. típus	2. típus	3. típus	4. típus	5. típus	6. típus
Férj, élettárs kora, iskolai végzettsége, gazdasági aktivitása						
KORTARS	+	-	0	-	-	0
ISKTARS	+	-	-	0	0	-
AKTTARS0	+	-	-	0	0	-
AKTTARS2	-	+	0	0	0	0
AKTTARS3	-	0	0	0	0	0
FOGLTRS	+	-	-	0	0	0
FOGLTRS1	-	+	0	0	0	0
FOGLTRS3	+	-	0	0	0	0
Gyermeknevelés						
GYKULON	-	0	0	+	0	+
GYTARTAS	-	-	0	+	+	+
GYOVODA	-	+	+	0	0	0
GYEVISM	-	+	+	0	0	0
GYJEGY	-	+	+	0	0	0
Életmód, életkörülmények						
SZULLAK	+	-	0	-	0	-
LAKGYER	-	+	0	0	0	0
SSZULO83	-	0	0	+	0	+
MSZULO83	+	+	0	-	0	-
STESTV83	-	0	0	+	0	0
MTESTV83	0	+	0	0	0	0
SSZULO93	-	0	0	0	0	+
KULSZOBA	+	0	0	0	0	-
LAKTUL	-	0	0	+	+	+
LAKJUT	-	+	0	+	+	+
LAKTER	+	-	-	0	0	-
LAKELL	-	+	0	0	0	+
LAKELL1	+	-	0	0	0	-
LAKELL3	0	-	0	0	0	0
HAZTTAG	0	+	+	0	-	0
LAKMIN	-	+	+	0	0	+
LAKKOMF	+	-	-	0	0	-
CSALMIN	-	0	+	0	0	+
CSALMIN1	+	0	0	0	0	-
CSALMIN3	-	0	+	0	0	+
TERHHIR	-	0	0	+	0	+
PROBREND	+	0	0	-	0	0
SOSTARS	+	0	0	-	0	-
SOSSZULO	-	0	0	+	0	+
SOSMSZULO	+	+	0	-	0	-
HELYZET	+	-	-	0	0	-
ELET	+	-	0	0	0	-

A táblázatban foglaltak alapján megállapíthatjuk, hogy az 1. típusúhoz tartozó — vagyis az első gyermek apjával kezdettől házas, és a házasságukat 10 év után is fenntartó — anyák

almintája a serdülőkorban szült nők összességén belül a leginkább konszolidált csoportot jelenti. Az 1. típus pozitívan korrelál az alábbi változókkal:

- ezek az anyák relatíve "idősebb" korban (17 évesen) születték első gyermeküket;
- gyermekszüléseik között relatíve hosszabb idő telt el;
- első házasságkötésük az első gyermek megszületéséig valósult meg;
- az egész mintához képest viszonylag iskolázottabbak — 8 osztályt, esetleg annál is többet végeztek;
- első gyermekszülésük előtt már munkavállalók voltak, s zömmel a vizsgálat időpontjában is dolgoztak, főképp betanított munkásként;
- szüleik — az egész mintához viszonyítva — a leginkább iskolázottak (8 osztályt, esetleg többet is végeztek);
- zömmel nem cigány származásúak;
- a férfiek — a társadalmi szokásoknak megfelelően — néhány évvel idősebbek, relatíve iskolázottabbak, szakmunkásként dolgoznak;
- az első gyermekszülés és az önálló lakáshoz jutás között relatíve rövidebb idő telt el;
- lakáskörülményeik (lakterület, komfort, ellátottság) átlagosak, normálisak;
- első gyermekszülésük idején főképpen a férj szülői családjában éltek, külön szobát biztosítottak számukra;
- az első években az anyós-após, de mindenekelőtt a férj segítségére számíthattak;
- a kezdeti problémák gyakorlatilag rendeződtek;
- anyagi helyzetük megítélése, életükkel való megelégedettségük viszonylag jó, kiegyensúlyozott;

A negatív előjelű korrelációk alapján az állapítható meg, hogy az anyák terhességüket (nemcsak az elsőt) időben észlelik, védekezési gyakorlatuk megfelelő. Gyermeknevelési gyakorlatuk is átlagosnak, normálisnak mondható: a gyermekek óvodai nevelésben részesülnek, az osztályismétlő, vagy gyenge osztályzatú gyermekek aránya nem kirívó.

Kevésbé pozitív a kép a 2. típus esetében, ahol — jöllehet, az anyák ugyancsak megőrizték házasságukat az első gyermek apjával — a házasság csak a gyermek megszületését követően jött létre. E csoporton belül jellemző:

- az igen fiatal korban bekövetkezett első terhesség és gyermekszülés;
- az egész mintában tapasztalt átlagot lényegesen meghaladó gyermekszám;

- a 2500 g-nál alacsonyabb súllyal született gyermekek száma;
- a terhességek késői észrevétele;
- a rendkívül alacsony iskolázottság;
- a gazdasági aktivitás hiánya;
- a szülők alacsony iskolázottsága;
- az alacsonyan iskolázott, munkanélküli férj;
- a gyengébb minőségű gyermeknevelés (az óvodai neveltetés mellőzése, a gyermekek rossz iskolai eredményei);
- a rossz minőségű és zsúfolt lakás;
- a cigány származás.

A negatív előjelű korrelációk azt mutatják, hogy a 2. típusúhoz tartozó anyák anyagi körülményei gyengék, életükkel, anyagi helyzetükkel való megelégedettségük alacsony fokú.

A hátrányos helyzet méginkább megmutatkozik a 3. típusúhoz tartozó anyák csoportjában, akik első gyermekük apjával élettársi kapcsolat formájában tartják fenn már 10 éve kapcsolatukat. E csoport esetében pozitív korrelációt találunk

- a magas gyermekszámmal;
- a további gyermekszülések preferálásával;
- a védekezés mellőzésével;
- a gyermekszülés kedvezőtlen körülményeivel (kis súllyal született, illetve 37. terhességi hét előtt született gyermekek számával);
- az alacsony iskolázottsággal;
- a munkavállalás mellőzésével;
- a kérdezett nő édesanyjának alacsony iskolázottságával;
- a gyermekek óvodából távoltartásával és rossz iskolai eredményeivel;
- a cigány származással;
- a rossz minőségű és zsúfolt lakással;
- a védőnők megállapítása alapján a család züllött, lumpen életmódjával.

A negatív irányú korrelációk szerint a partner, élettárs is alacsonyan iskolázott, s az anyák anyagi helyzetüket igen negatívan ítélik meg.

Kevésbé tűnik karakterisztikusnak a 4. és 5. típus. Ennek az is oka lehet, hogy e csoporton belül igen különböző életutak kapnak helyet: az újracházasság, illetve nem az első gyermek apjával kötött első házasság, vagy pedig a megözvegyülés, a válás feltehetően

különböző életstratégiákat indukál. Erre utal az is, hogy a gyermekszülések közötti időtartamok relatíve hosszabbak, feltehetően az új házasságból, illetve új kapcsolathól kívánt szülések tudatosabb időzítése következtében. Ugyancsak ezzel függhet össze, hogy

- az első gyermekszülés és az első házasságkötés között eltelt idő hosszabb;
- az anyának a megfigyelés időpontjáig több élettársi kapcsolata is volt;
- az adatgyűjtés időpontjában sokan gyesen/gyeden voltak, vagyis 10 évvel az első gyermek megszülése után is még volt kicsiny gyermekük;

— az "új életkezdés" miatt lakáshelyzetük az átlagosnál kialakulatlanabb, rendezetlenebb.

Hogy az első gyermek apjával való kapcsolatuk — akár házasság, akár házasságon kívüli kapcsolat formájában valósult is meg — kezdetől problematikusabb volt, azt jól mutatja, hogy első terhességük hírért szülei negatívan fogadták, de végül mégiscsak az ő segítségükre kellett hagyatkozniuk. E csoporton belül már nagyobb számban találunk az anyától külön élő, illetve tartásdíjra jogosult gyermeket is. Jellegzetes, hogy e csoporton belül az anyák zömmel úgy érzik, kezdeti problémáik még 10 év utánra sem rendeződtek.

Végül a 6. típus — a hajadonon maradt anyák csoportja. Nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, az ő életük talán a legkevésbé sikeres: első gyermekük apjával csak felületes kapcsolatuk volt, s családi életüket azóta sem tudták a szokásoknak, hagyományoknak megfelelően rendezni.

- Első terhességük igen fiatal korban következett be;
- ezt a terhességet többnyire későn vették észre;
- ez volt jellemző gyakorlatilag a második terhességekre is;
- a védekezés módszereit — feltehetően a lazább, ritkább partnerkapcsolatok miatt — rendszertelenül, vagy egyáltalán nem alkalmazzák;
- életük folyamán több élettársi kapcsolatuk volt;
- alacsony iskolázottak, és sokan közülük nem dolgoznak;
- a cigány származás e csoportban nem jellemző;
- édesanyjuk alacsony iskolázottak;
- relatíve sok az anyától külön élő, illetve tartásdíjra jogosult gyermek;
- lakáshelyzetük nem megoldott, illetve sokan még 10 év után is szülei fedele alatt élnek;
- első gyermekszülésük idején is egyedül szüleikre számíthattak;

— a védőnők megítélése szerint a család életmódja nem megfelelő, gyakran züllött, lumpen.

A negatív irányú korrelációk alapján azt állapíthatjuk meg, hogy e családok lakás-, illetve anyagi körülményeiket tekintve meglehetősen rossz helyzetben vannak, saját helyzet-megítélésük is — mind anyagi helyzetüket, mind életükkel való megelégedettségüket illetően — erősen negatív.

Az előjel-korrelációnak, a serdülőkorban szült anyák körülményeit pozitívan vagy negatívan alakító tényezőknek az áttekintése után nézzük meg, hogy számszerűen mely változók játszották a legnagyobb szerepet, mekkora volt a numerikus korrelációk mértéke.

Mint említettük, a 0,000—0,001 közötti szignifikanciaszintet elért korrelációs együtthatók felsorolását a Melléklet tartalmazza. Itt most azokat emeljük csak ki, amelyek *pozitív* előjelű értéke a 0,2-t meghaladta:

1. típus	2. típus	3. típus	4. típus	5. típus	6. típus
SZULHAZ	CSALL83	CSALL93	CSALL83	CSALL83	TARSKAP
HAZKOT	SZULHAZ	CSALMIN3	GYTARTAS	GYTARTAS	GYTARTAS
CIGANY1	CIGANY0		HAZKOR		CSALL83
SOSTRS	ISK0				GYKULON
ISK	HAZKOR				SSZULO
MK1GY	DARAB				
CIGANY	ELVESZUL				
SZULLAK	AKTKEZD				
KULSZOBA	FOGLTRS1				
ISKTARS	AKTVOLT				
LAKKOMF	LAKELL4				
KOR	CSALMIN3				
KORINT	HAZTTAG				
LAKTER	AKTKEZD3				
ELET	ISKANYA1				
HELYZET					
AKTTARS0					
MK3GY					
FOGLTRS					
CSALMIN1					

Az 1. típusúhoz tartozó anyák csoportjánál azok a változók játszó a meghatározó szerepet, amelyekről elmondható, hogy általában is jellemzőek lehetnek az átlagos, közepes társadalmi státusú fiatal házaspárokra. Így szorosabb összefüggés mutatható ki a viszonylag kiegyensúlyozott életkezdés, különszoba, majd lakáshoz jutás, kielégítő lakáskörülmények, a férj munkavállalása, szakmunkás foglalkozása, a saját helyzettel, körülményekkel való

viszonylagos megelégedettség, a segítőképző házastárs, az átlagos, normális életmód között. Az anyák többnyire a 8 osztályt, esetleg többet végeztek, és relatíve "érettebben", 17 éves korukban kezdték meg önálló családi életüket.

A 2. típus esetében legszorosabb a kapcsolat a hajadon családi állapotban vállalt első gyermek, a cigány származás, az alacsony iskolázottság, a gyermekszülés és a házasságkötés között elteit hosszabb idő, az átlagost meghaladó gyermekszám, az anya és szülei alacsony iskolázottsága, a kereső tevékenység hiánya, a zsúfolt lakáskörülmények, a segédmunkás foglalkozású férj változóival mutatkozik.

Az élettársi kapcsolatot, mint életformát 10 éven át is előnyben részesítő anyák esetében maga, az életforma, vagyis a házasságkötés mellőzése, valamint a család életmódjának negatív külső megítélése a leginkább jellemző.

A 4. típus esetében a karakterisztikus "házas családi állapot" mint említettük, nem az első gyermek apjával fennmaradt házasságot jelenti. A csoport esetében a legjellegzetesebb változó éppenséggel a házasságkötés későbbi életkora, valamint a gyermektartásra jogosult gyermekek léte.

Érthető, hogy a gyermektartásra való jogosultság az 5. típus (zömmel elváltak) esetében is az egyik alapvető változó. Jellemző továbbá az 1983. évi családi állapot, hiszen az e csoporthoz tartozó elvált (és kis számban özvegy) családi állapotú anyák önálló családi életüket eredetileg házas családi állapotban kezdték meg.

Az egyedül maradt hajadonok esetében (6. típus) a legmagasabb korrelációs együtthatók is az életmód ziláltságára utalnak: jellemző a 10 éven át fennmaradt hajadon családi állapot, az élettársi kapcsolatok nagyobb száma, valamint az a tény, hogy az anyák jórészt 10 év után is saját szüleikkel való együttélésre kényszerülnek.

A kutatás további lépésében — a hat családiállapot-életút — típushoz tartozást dichotóm változóként kezelve — kísérletet tettünk annak vizsgálatára, hogy az alkalmazott változók között vajon vannak-e olyan összefüggések, amelyek rendszerré szerveződve szociológiailag jól meghatározható, releváns struktúrát alkotnak. A változók közötti lineáris hatások közvetett és közvetlen hatásokra történő felbontása céljából útelemzést végeztünk.

a) A jellemző életút vizsgálata többváltozós regresszióval¹⁸
(Változók számának redukálása)

A gyakoriságok, keresztábrázatok vizsgálatának — főleg nagyszámú változó esetén, valamint többértékű változók mellett — előnye a részletes elemzési lehetőség, hátránya ugyanakkor az általánosítás, a modellalkotás nehézkessége. Az előjel-korrelációk — melyeket az előző fejezet mutatott be — összefogottabb vizsgálatot és irányítottabb asszociációt tesznek lehetővé egyszerűen azzal, hogy a változók átlag feletti, illetve alatti értékeire koncentrálnak és a korrelációs együttható szignifikanciája alapján (tehát nem teljesen "önkéntesen") redukálják a változók számát. A változók teljes halmazára azonban még így is meglehetősen bonyolult az összefüggések keresése és interpretálása.

A végső, leegyszerűsített út- és hatásmodellek, valamint a páronkénti korrelációk vizsgálata között lehetséges módszer a többváltozós regresszióelemzés és ezen alapuló változókiválasztás, változóredukálás. Nem tekintjük feladatnak a módszer nyújtotta teljes lehetőségek kiaknázását, célunk az, hogy ennek segítségével *az egyes alminták típusjellemzését próbáljuk megadni*.

Természetesen a többváltozós regresszió sem csodaszer és könnyen előfordulhat, hogy különböző okok miatt lényeges információk, kapcsolatok elsikkadnak az alkalmazás során. Ez azonban minden olyan esetben fennáll, amikor leegyszerűsített modellel dolgozunk.

A többváltozós lineáris regresszió — amennyiben standardizált változókra alkalmazzuk — a független változók együtthatóit a korrelációhoz hasonló mérőszám-ban adja meg. Nem standardizált változók esetén a béta-együtthatók jelentik ezt a mérőszámot, mely tehát a független változók átlaghoz képest történő elmozdulásainak a függő változóra gyakorolt hatását számszerűsíti.

Nézzünk erre egy példát. Vizsgáljuk meg, hogy az élveszületések számát, mint függő változót, mennyiben magyarázza egy olyan többváltozós lineáris regressziós modell, amelyben az alábbi 16 változó szerepel:

KORKUL23 KORKUL12 HAZTTAG GYKULON GYOVODA LAKTUL ISK GYSULY AKTKEZD
HAZKOT STESTV83 GYEVISM SZULLAK HELYZET SZULHAZ KULSZOBA

Az SPSS/PC eredménytábla a következő:

Multiple R		.89149	
R Square		.79475	
Adjusted R Square		.79225	
Standard Error		.49717	
Analysis of Variance			
	DF	Sum of Squares	Mean Square
Regression	16	1260.47762	78.77985
Residual	1317	325.53215	.24718
F =	318.71833	Signif F =	.0000

¹⁸Készítette: Hablicsek László.

Equation Number 1 Dependent Variable.. ELVESZUL Élveszületések száma

----- Variables in the Equation -----

Variable	B	SE B	Beta	T	Sig T
KORKUL23	-.323351	.012780	-.428679	-25.302	.0000
KORKUL12	-.168535	.010278	-.239997	-16.397	.0000
HAZTTAG	.253388	.016084	.260395	15.754	.0000
GYKULON	.382216	.029567	.176745	12.927	.0000
GYOVODA	.097836	.021280	.063913	4.597	.0000
LAKTUL	-.051048	.018896	-.049118	-2.702	.0070
ISK	-.076436	.021367	-.052806	-3.577	.0004
GYSULY	.068749	.019993	.046927	3.439	.0006
AKTKEZD	.055514	.017058	.043499	3.254	.0012
HAZKOT	.161641	.039248	.062951	4.118	.0000
STESTV83	-.124481	.039608	-.040108	-3.143	.0017
GYEVISM	.070775	.028428	.033052	2.490	.0129
SZULLAK	-.040520	.013586	-.055676	-2.982	.0029
HELYZET	-.043990	.016478	-.037108	-2.670	.0077
SZULHAZ	.020025	.008033	.042530	2.493	.0128
KULSZOBA	.104426	.042694	.033329	2.446	.0146
(Constant)	3.803893	.150455		25.283	.0000

A tábla első értéke (Multiple R 0.89149) igen magas korrelációs koefficiens, amely azt mutatja meg, hogy a független változók legjobb lineáris kombinációja egészen szoros kapcsolatban van az eredményváltozóval. E korreláció négyzete (R Square 0.79475) jelenti a függő változó (varianciájának) *megmagyarázott* részét (esetünkben 79 százalék). Ez az érték egyébként azonos a regressziós szórásnégyzet és a függő változó teljes szórásnégyzetének hányadosával (a tábla következő blokkja). Végül a független változók listájában a B regressziós együtthatók és a Beta "standardizált" regressziós együtthatók felsorolása és ezek szignifikancia-mutatói láthatók. A Beta együtthatók a (többváltozós) kapcsolat irányát (előjelét) és nagyságát (szorosságát) jelzik, s egyben a változók *közvetlen* hatásaként is felfoghatók.

A fenti táblázatot interpretálni lehet a következőképpen. A független változók igen jelentős részben és meglehetősen egyszerű sablonokban magyarázzák az élveszületések (megfigyelt 10 naptári év alatti) számát. Minél nagyobb a gyermekek között a korkülönbség, annál kevesebb a gyermek (KORKUL23, KORKUL12). Minél többen élnek az anyával egy háztartásban, annál több az élveszületett gyermek (HAZTTAG). Nagyobb a gyermekszám akkor is, ha van az anyától különélő gyermek, óvodába (még) nem járt gyermek, illetve kissúllyal született (például többes szülések) (GYKULON, GYOVODA, GYSULY). Magasabb gyermekszámra utal az évisméltő gyermek(ek) jelenléte (GYEVISM). Többszöri (válás, özvegyülés utáni) házasságkötés szintén több gyermeket eredményez, legalábbis a fiatalon szültek körében (HAZKOT). A mintában a többgyermekes nők alacsonyabb iskolai végzettségűek (ISK) és viszonylag későn állnak munkába (AKTKEZD). Lakáshoz általában az első gyermek megszületése után jutnak (SZULLAK) és helyzetüket inkább negatívan ítélik meg (HELYZET) stb.

A többváltozós regresszió fenti, vázlatosan bemutatott módszerét alkalmaztuk a minta egyes típusaira. A számítások során a függő változók a TIPUS1, ..., TIPUS6 változók voltak. Független változóként *először az összes változót* (a képzett dichotómokat leszámítva) vettük, hogy mérjük a változóhalmaz teljes magyarázó hányadát.

Ez után manuálisan leválasztottuk az egyenletekből azokat a változókat, melyeknek definíciószerű, nyilvánvaló kapcsolata van a függő változóval (például a TIPUS1: házas volt és házas maradt és a CSALL83: első gyermek születésekor a családi állás nyilvánvaló definíciós függés).

A többváltozós regressziót az így fennmaradó változóhalmazon is elvégeztük és e változók között kerestük — *forward selection* módszerrel — azt a redukált változóhalmazt, amely a függő változót leginkább "meghatározza", vagyis amikor a nem kiválasztott változók bármelyikének hozzávétele már nem módosít szignifikánsan a regresszió "jóságán".

A teljes többváltozós regresszió eredményei

A valamely típusváltozóval szignifikánsan korreláló — az előjelkorrelációs táblázatokban bemutatott változók összhatását méri a teljes többváltozós regresszió. Ennek során csak az alapváltozókat vettük figyelembe, az ezekből képzett "dummykat", dichotóm változókat elhagytuk. A többszörös korrelációt (multiple R) és ennek négyzetét (R square, mely a típusváltozó szórásának "megmagyarázott" részét jelenti) tartalmazza az alábbi táblázat:

Típusváltozó	Multiple R	R Square
TIPUS1	.82645	.68303
TIPUS2	.72296	.52267
TIPUS3	.57557	.33128
TIPUS4	.44257	.19586
TIPUS5	.50018	.25018
TIPUS6	.63001	.39692

A táblázatból kitűnik, hogy az 1. és 2. típust a figyelembe vett változók — általánosabban a felvétel adatai — igen jelentős mértékben, a 3. és a 6. típust jelentős mértékben magyarázzák. A 4. és az 5. típusnál — részben a kisebb esetszámok által szabott korlátok miatt — a magyarázó erő gyengébb.

A változóredukálás eredményei típusonként

TIPUS1: Házas volt, a házasság fennmaradt

A minta legnagyobb almintáját jellemző TIPUS1 változót az össze többi változó (a számítások ezen szakaszában leszámítva a képzett dichotómokat, mint az ISK-ből számított ISK1, ISK2 stb.) 68 százalékban magyarázza s a függő változó és a független változók együttese közötti teljes korreláció 0.83. Ez meglehetősen magas arányt és igen szoros kapcsolatot jelent.

Az egyes változók közül magasan a legerősebb hatást a CSALL83 gyakorolja célváltozóra. Az a tény, hogy a serdülő az első gyermek születésekor házas volt, önmagában felerésznyi magyarázat a házasság fennmaradására. Ez utal arra, hogy a házasság az elmúlt 10 évben még meglehetősen tradicionális vonásokkal rendelke-

zett, a megkötött házasságok sokszor nagyon eltérő, akár extrém körülmények között is fennmaradtak.

Elhagyva ezt a változót, valamint azokat, amelyek nyilvánvaló definíciós kapcsolatban (vagy ellenkapcsolatban) állnak a célváltozóval (HAZKOT, GYKULON, GYTARTAS, HAZKOR, TARSKAP), a többi változó szerepe részben felerősödik. Végeredményben a következő táblázatban feltüntetett 10 változó, melyet a forward selection eljárás választott ki, a célváltozó 40 százalékát magyarázza 0.63-os lineáris asszociáció mellett, nem túl triviális összefüggések szerint.

Változóredukálás a TIPUS1 esetén

```
REGRESSION /VARIABLES TIPUS1 KOR LAKHELY SZULHAZ ELVESZUL MK1GY MK2GY
KORKUL12 GYSULY GYTERH GYFOGYAT GYOVODA GYEVISM GYJEGY ISK AKT AKTVOLT
AKTKEZD FOGL ISKAPA ISKANYA KORTARS KORTARS ISKTARS AKTTARS FOGLTRS CIGANY
LAKTUL LAKJUT LAKTER LAKELL LAKMIN LAKKOMP SZULLAK SSSZULO83 MSZULO83
STESTV83 MTESTV83 HAZTTAG CSALMIN KULSZOBA TERHI TERHII AKARTAI
VEDELEM SOSTARS SOSSZULO SOSMSZUL TERHHIR PROBREND HELYZET ELET /MISS-
ING PAIRWISE /DEPENDENT TIPUS1 /METHOD FORWARD.
```

```
Multiple R          .63444
R Square           .40251
Adjusted R Square  .39765
Standard Error     .38805
```

Analysis of Variance

	DF	Sum of Squares	Mean Square
Regression	10	124.57436	12.45744
Residual	1228	184.91864	.15059

F = 82.72682 Signif F = .0000

* * * * M U L T I P L E R E G R E S S I O N * * * *

Variable	B	SE B	Beta	T	Sig T
SZULHAZ	-.081229	.005534	-.376363	-14.677	.0000
SOSTARS	.134287	.023677	.133992	5.672	.0000
CIGANY	.061556	.013578	.115877	4.534	.0000
LAKJUT	-.037759	.008009	-.110263	-4.714	.0000
KORTARS	.050521	.014877	.078389	3.396	.0007
PROBREND	-.050755	.013101	-.088883	-3.874	.0001
MK1GY	.041814	.011568	.086494	3.615	.0003
SOSSZULO	-.089576	.023848	-.085102	-3.756	.0002
LAKHELY	-.063302	.022716	-.062136	-2.787	.0054
AKTTARS	-.025301	.011035	-.055403	-2.293	.0220
(Constant)	.151230	.200337		.755	.4505

Az SPSS/PC táblázat első blokkja a regressziós parancsot mutatja be. 50 változó összhatását vizsgáljuk, ezekből választjuk ki az erősen ható változókat. Kisebb bizonytalanságot jelent a hiányzó adatok kezelése, ahol ebben a szakaszban a páronkénti figyelembevételt választottuk (Missing Pairwise). Az eredmények első blokkja a kapcsolat szorosságának mérőszámait, a következő a variancia-elemzést, majd a redukált regressziós egyenletben szereplő, tehát kiválasztott változók, s azok együtthatói, szignifikancia-mutatói következnek. Külön figyelmet érdemes fordítani a Beta együtthatókra, amelyek a parciális korrelációkat jelentik.

A redukált egyenletben legerősebb a SZULHAZ hatása. A magas negatív együttható azt jelzi, hogy a házasság fennmaradására lényegesen nagyobb az esély

akkor, ha a házasság jóval az első gyermek megszületése előtt kötötték meg. Tehát, ha nem "kényszerházasságról", hanem — bár igen fiatalon, mégis — tervezetten létrejött kötelékről van szó.

Az ezt követő, jelentősebb hozzájárulást mutató csoportból a többi almintában játszott szerepe miatt is kiemelkedik a SOSTARS változó. A pozitív együttható azt jelzi, hogy az almintába tartozók többsége (az összes megkérdezett fele) említette a férjet/társat, mint segítséget, támaszt az első gyermek megszületésekor. Ha az egyszerű kérdésből lehet a házasság fennmaradásában ez a minőség előbbre való számos más, keményebb, "anyagibb" természetű tényezőnél. Ezt a hatást erősíti az, ha a férj viszonylag idősebb korú (KORTARS változó).

A gyermek születésekor már házas és a későbbiekben is ebben a házasságban maradók jellemzően nem cigányok (a CIGANY változó skáláján a magasabb érték a nem cigány, s az egyenletben az együttható pozitív). Anyagi helyzetük rendezett: viszonylag korán (már az első gyermek születése körül) önálló lakáshoz jutottak (LAKJUT), nem voltak különösebb problémáik (PROBREND). A férj jelenleg is dolgozik (az AKTTARS változó skáláján ez az alsó érték, s az együttható negatív). A szülői segítség hiánya (vagy nem igénylése) mellett is képesek voltak a családalapításra (SOSSZULO=0: nem említi a szülői segítséget). Különösen a községekben élőkre (LAKHELY) és az anya olyan életkorára vonatkozik mindez, amely a községi tradíciók mellett talán nem is számít túlságosan fiatalnak a gyermekszülésre (MK1GY).

A serdülőkorban házas állapotban szülőkről a változóredukálással egybekötött regresszióelemzés által kialakuló kép tehát összességében egy olyan csoportot jellemez, amelybe tartozók — feltehetően bizonyos tradíciók, környezeti hatások alapján — *tudatosan az átlagosnál korábban* kezdik a családalapítást és a gyermekszülést. Ha a családi életciklus korai szakaszában nem merülnek fel nagy problémák, ez a tudatos kezdés hosszan tartó házasságot, rendezett családi viszonyokat eredményez.

TIPUS2: Élettárs volt, házasság lett, a házasság fennmaradt

Az almintá célváltozóját az összes változó 52 százalékban magyarázza, 0.72-es igen magas korreláció mellett. Feltehetően a nem magyarázott, reziduális rész a házasságra való — az 1980-as években már "megtépázott", de még mindig erős — hajlam, nehezen modellezhető, magyarázó törekvés alapján értelmezhető.

Legnagyobb súlya itt is az első gyermek születésekor családi állásnak van (CSALL83), ez a döntő magyarázó változó, de csak annyiban, hogy ez az almintá definíciószerűen tagadja a férjes állapotot az első gyermek születésekor. Leszámítva ezt a változót, valamint a további, értelemszerűen korrelálókat (TARSKAP: élettársi kapcsolatok száma, GYTARTAS: tartásdíjra jogosult gyermekek száma, HAZKOT: házasságkötések száma, GYKULON: az anyától különélő gyermekek száma, ezeknek a változóknak csak egy-egy meghatározott értéke lehet az almintára jellemző), a többváltozós regresszió változókiválasztása 10 változót eredményez, amelyek az összes variancia 22 százalékát magyarázzák 0.53-as erős korreláció mellett.

Változóredukálás a TIPUS2 esetén

REGRESSION /VARIABLES TIPUS2 KOR LAKHELY SZULHAZ ELVESZUL MK1GY MK2GY
KORKUL12 GYSULY GYTERH GYFOGYAT GYOVODA HAZKOR MK3GY KORKUL23 GYEVISM
GYJEGY ISK AKT AKTVOLT AKTKEZD
FOGL ISKAPA ISKANYA KORTARS ISKTARS AKTTARS FOGLTRS CIGANY LAKTUL
LAKJUT LAKTER LAKELL LAKMIN LAKKOMP SZULLAK SSZULO83 MSZULO83 STESTV83
MTESTV83 HAZTTAG CSALMIN KULSZOBA TERHI TERHII AKARTAI VEDELEM SOSTARS
SOSSZULO SOSMSZUL TERHHR PROBREND HELYZET ELET /MISSING PAIRWISE
/DEPENDENT TIPUS2 /METHOD FORWARD.

Multiple R .46425
R Square .21553
Adjusted R Square .20914
Standard Error .34067

Analysis of Variance

	DF	Sum of Squares	Mean Square
Regression	10	39.15665	3.91566
Residual	1228	142.51848	.11606

F = 33.73904 Signif F = .0000

* * * * M U L T I P L E R E G R E S S I O N * * * *

Variable	B	SE B	Beta	T	Sig T
CIGANY	-.094025	.012426	-.231017	-7.567	.0000
MK1GY	-.062045	.010070	-.167513	-6.162	.0000
AKTKEZD	.048192	.012106	.107522	3.981	.0001
MK3GY	-.033729	.008988	-.108560	-3.753	.0002
CSALMIN	-.057637	.013818	-.116717	-4.171	.0000
FOGLTRS	-.021768	.007977	-.076012	-2.729	.0064
SOSMSZUL	.061475	.021458	.072969	2.865	.0042
AKARTAI	-.052595	.017796	-.079049	-2.955	.0032
GYJEGY	.068713	.028773	.064675	2.388	.0171
TERHII	.018236	.008158	.060095	2.235	.0256
(Constant)	1.654992	.174676		9.475	.0000

Ezen részen belül a legerősebbnek a CIGANY változó hatása mutatkozik, az almintán belül a cigány származás (CIGANY=0) jelentős magyarázó tényező. Az almintába tartozók igen korán szülik meg első gyermeküket élettársi kapcsolatban és általában több gyermekük születik rövid idő alatt (MK1GY, MK3GY). Akarják a több gyermeket, de feltehetően nem szigorúan tervezik, erre utalhat, hogy a terhességet viszonylag későn veszik észre (AKARTAI, TERHII).

A több és hamar születő gyermek mellett az anya későn kezd el dolgozni, ha egyáltalán munkát vállal (a hatás AKTKEZD=4: eddig még nem dolgozott esetén a legnagyobb). Az élettárs, majd a későbbiekben férj alacsony státuszú foglalkozása mellett (FOGLTRS) lényeges szerep jut a férj szülei által nyújtott segítségnek már az első gyermek születésekor, ez kapcsolatstabilizáló, a későbbi házasságot előmozdító tényező is lehet (SOSMSZULO).

Összességében az állagsalád megítélése igen rendes (CSALMIN), de a gyerekek nem kifejezetten jó tanulók (GYJEGY).

Az 2. alminta fenti lehetséges típusjellemzése részben ellentétes, részben azonos jellegű az 1. típuséval. Más a származás, mások a kezdeti körülmények. Amíg a 2. típusban a termékenységi faktor a hangsúlyos, az elsőben nagyobb szerep jut az életkörülményeknek. Ugyanakkor a párválasztás mindkét almintában sikeres, a házasság kapcsolat- és családstabilizáló, s így mindkét csoportra a saját státuszon

belül a rendezettség a jellemző. Talán nem járunk messze a valóságtól, ha arra következtetünk, hogy a 2. almintához tartozók választott életútja ugyanolyan tipikus, tudatos, mint az első.

TIPUS3: Élettárs volt, a kapcsolat fennmaradt

A harmadik alminta elemszáma a legkisebb, így messzemenő következtetések levonására feltehetően emiatt nem alkalmas. Az összes változó ugyanakkor még jelentős mértékben, 33 százalékban magyarázza a célváltozót és a 0.58-as korreláció is szoros összefüggéseket jelez. A változóredukció ugyanakkor csak a SZULHAZ változó bennhagyása mellett (a célváltozó a házasság hiányával "korrelál") ad 20 százalék feletti, pontosabban 24 százalékos variancia-magyarázatot (10 változó hatása).

Változóredukálás a TIPUS3 esetén

```
REGRESSION /VARIABLES TIPUS3 KOR LAKHELY SZULHAZ ELVESZUL MK1GY MK2GY
KORKUL12 GYSULY GYTERH GYFOGYAT GYOVIDA TARSKAP HAZKOR MK3GY KORKUL23
GYEVISM GYJEGY ISK AKT AKTVOLT AKTKEZD FOGL ISKAPA ISKANYA KORTARS
ISKTARS AKTTARS FOGLTRS CIGANY LAKTUL LAKJUT LAKTER LAKELL LAKMIN
LAKKOMF SZULLAK SszULO83 MSZULO83 STESTV83 MTESTV83 HAZTTAG CSALMIN
KULSZOBA TERHI TERHII AKARTAI VEDELEM SOSTARS SOSSZULO SOSMSZUL
TERHHIR PROBREND HELYZET ELET /MISSING PAIRWISE /DEPENDENT TIPUS3
/METHOD FORWARD.
```

```
Multiple R          .48664
R Square           .23682
Adjusted R Square  .23123
Standard Error     .16103
Analysis of Variance
```

	DF	Sum of Squares	Mean Square
Regression	9	9.88929	1.09881
Residual	1229	31.86925	.02593
F =	42.37431	Signif F = .0000	

*** * MULTIPLE REGRESSION * * * *

Variable	B	SE B	Beta	T	Sig T
SZULHAZ	.040445	.002283	.510174	17.712	.0000
SOSTARS	.036046	.009808	.097917	3.675	.0002
MK1GY	.017325	.004696	.097564	3.689	.0002
SSZULO83	-.026730	.009421	-.072321	-2.837	.0046
LAKMIN	.021437	.006562	.087507	3.267	.0011
KULSZOBA	.043638	.014355	.082719	3.040	.0024
PROBREND	-.014758	.005498	-.070358	-2.684	.0074
TERHHIR	-.012992	.005787	-.058603	-2.245	.0249
GYTERH	.014679	.007071	.053083	2.076	.0381
(Constant)	-.450596	.086370		-5.217	.0000

A táblázatból kitűnik, hogy ez, az első gyermek megszületésekor élettársi kapcsolatban álló, s ezt a kapcsolatot a megfigyelés ideje alatt fenntartó csoport egészen más, mint a 2. sz. mintában, ahol az élettársi kapcsolatból házasság lett. Az anya viszonylag *idősebb* korban szült először (MK1GY), s hangsúlyos, hogy első terhességének hírért a szülők örömmel vették (TERHHIR).

A fiatal anya jelentős segítséget kapott élettársától az első gyermek megszületése idején (SOSTARS). Ez minden bizonnyal erősen hatott a kapcsolatuk további

alakulására, ha tekintetbe vesszük, hogy egyrészt szüleitől már korábban, az első gyermek megszületése előtt elköltözött (SSZULO83), másrészt kevésbé jó lakásviszonyok közé kerültek (például albérlet), s lakásuk jelenleg is elhanyagolt (KULSZOBA hangsúlya, LAKMIN).

Lényeges ismérvek mutatkozik, hogy — életkörülményeik, vagy más (pl. egészségügyi) tényezők miatt — gyakoribb esetükben a normál terhességi időtartam előtt született gyermekek száma (GYTERH).

Feltehetően a "kivételes" tartós élettársi kapcsolat következménye, hogy ma mégis úgy érzik, nem voltak különösebb nehézségeik, problémáik (PROBREND).

A kirajzolódó típuskép *ellentmondásos helyzetű, speciális* csoportot sejtet. Feltehető, hogy maga a csoportismérv, a tartós élettársi kapcsolat, ennek szokatlan-sága, ám mégis az ehhez való ragaszkodás a domináns.

TIPUS4: Új házasság, vagy házasság nem az első gyermek apjával

Az alminta ugyan nagyobb elemszámú, mint az előző, ám sejteni lehet: a 216 eset egy ilyen, viszonylag bonyolult életút magyarázatához nem elegendően sok. A változók összessége is csak 20 százalékos magyarázatot ad a célváltozóra, s még ezek között is döntő hatással az olyan változók vannak, mind a HAZKOT és a SZULHAZ, mindkettő értelemszerű kapcsolatban az alminta definíciójával.

Leválasztva ezeket a változókat, a fennmaradóak hatása kissé felértékelődik, a kiválasztásra került 9 változó 13 százalékos variancia-magyarázattal szolgál.

Változóredukálás a TIPUS4 esetén

```
REGRESSION /VARIABLES TIPUS4 KOR LAKHELY ELVESZUL MK1GY MK2GY KORKUL12
GYSULY GYTERH GYFOGYAT GYOVIDA MK3GY KORKUL23 MK4GY GYKULON GYEVISM
GYJEGY ISK AKT AKTVOLT AKTKEZD
FOGL ISKAPA ISKANYA KORTARS ISKTARS AKTTARS FOGLTRS CIGANY LAKTUL
LAKJUT LAKTER LAKELL LAKMIN LAKKOMP SZULLAK SSZULO83 MSZULO83 STESTV83
MTESTV83 HAZTTAG CSALMIN KULSZOBA TERHI TERHII AKARTAI VEDELEM SOSTARS
SOSSZULO SOSMSZUL TERHHR PROBREND HELYZET ELET /MISSING PAIRWISE
/DEPENDENT TIPUS4 /METHOD FORWARD.
```

```
Multiple R          .35810
R Square            .12823
Adjusted R Square   .12185
Standard Error      .32499
```

Analysis of Variance

	DF	Sum of Squares	Mean Square
Regression	9	19.09357	2.12151
Residual	1229	129.80415	.10562
F =	20.08667	Signif F = .0000	

* * * * M U L T I P L E R E G R E S S I O N * * * *

Variable	B	SE B	Beta	T	Sig T
SOSTARS	-.122370	.019374	-.176035	-6.316	.0000
SOSMSZUL	-.057489	.026484	-.075375	-2.171	.0301
KORTARS	-.049154	.012245	-.109959	-4.014	.0001
GYKULON	.078731	.018861	.114508	4.174	.0000
TERHII	-.024658	.007488	-.089758	-3.293	.0010
PROBREND	.029193	.010973	.073707	2.660	.0079
ISKTARS	.032613	.011520	.078625	2.831	.0047
MSZULO83	-.067693	.025634	-.090394	-2.641	.0084
LAKJUT	.014924	.006683	.062829	2.233	.0257
(Constant)	.151537	.063644		2.381	.0174

Kiemelkedik a SOSTARS negatív szerepe, vagyis a férj/élettárs segítségének elmaradása az első gyermek születésekor. Második helyen a férj/élettárs szülei segítségének elmaradása (SOSMSZUL). Ilyen körülmények között szóba sem jöhetett, hogy a férj/élettárs szüleinél lakjanak (MSZULO83). Feltehetően az ebben az időszakban született (első) gyermekétől az anya jelenleg külön is él (állami gondozásba adta) (GYKULON).

Ezek után már komolyabb figyelmet fordított a terhességre (TERHII) és a férj/társ megválasztására viszonylag fiatal és átlagosnál magasabb iskolai végzettségű partner személyében (KORTARS, ISKTARS). Viszonylag későn önálló lakáshoz jutott (LAKJUT). Első, fiatalkori sikertelen kapcsolata és annak következményei azonban máig hatóan problémákat okoznak életében (PROBREND).

TIPUS5: Elvált, özvegy

Nem nagy elemszámú, közepes hányadban, de sok változó eléggé egyöntetű hatásával magyarázható almintá. A célváltozó szórásnégyzetének 25 százaléka magyarázható az összes változóval, ennél alig kevesebb az értelemszerűen redukált halmaz által befolyásolt rész. Végül is 15 változó együttes hatására 24–25 százalékos variancia-hatás mutatkozik.

Változóredukálás a TIPUS5 esetén

```
REGRESSION /VARIABLES TIPUS5 KOR LAKHELY ELVESZUL CSALL83 SZULHAZ
HAZKOT TARSKAP GYTARTAS MK1GY MK2GY KORKUL12 GYSULY GYTERH GYFOGYAT
GYOVODA MK3GY KORKUL23 GYKULON GYEVISM GYJEGY ISK AKT AKTVOLT AKTKEZD
FOGL ISKAPA ISKANYA KORTARS ISKTARS AKTTARS FOGLTRS CIGANY LAKTUL
LAKJUT LAKTER LAKELL LAKMIN LAKKOMF SZULLAK SSZULO83 MSZULO83 STESTV83
MTESTV83 HAZTTAG CSALMIN KULSZOBA TERHI TERHII AKARTAI VEDELEM SOSTARS
SOSSZULO SOSMSZUL TERHHIR PROBREND HELYZET ELET /MISSING PAIRWISE
/DEPENDENT TIPUS5
/METHOD FORWARD.
```

```
Multiple R          .49437
R Square           .24440
Adjusted R Square  .23513
Standard Error     .25584
```

Analysis of Variance

	DF	Sum of Squares	Mean Square
Regression	15	25.89167	1.72611
Residual	1223	80.04921	.06545

F = 26.37170 Signif F = .0000

* * * * M U L T I P L E R E G R E S S I O N * * * *

Variable	B	SE B	Beta	T	Sig T
GYTARTAS	.115934	.011349	.275514	10.215	.0000
SZULHAZ	-.043857	.004523	-.347322	-9.698	.0000
TARSKAP	.081974	.011151	.218391	7.351	.0000
KORKUL12	.017754	.005441	.094270	3.263	.0011
AKTTARS	.033368	.007246	.124889	4.605	.0000
HAZTTAG	-.028708	.007297	-.110004	-3.934	.0001
LAKTUL	.028354	.007382	.101731	3.841	.0001
AKARTAI I	.028212	.013817	.055526	2.042	.0414
AKT	-.017502	.006517	-.073908	-2.686	.0073
KULSZOBA	.059284	.022637	.070555	2.619	.0089
KORTARS	-.025401	.009799	-.067365	-2.592	.0096
HAZKOT	-.053299	.021542	-.077399	-2.474	.0135
TERHII	.015911	.006186	.068663	2.572	.0102
MK1GY	-.016528	.007639	-.058437	-2.164	.0307
ISKANYA	.014729	.006904	.060391	2.133	.0331
(Constant)	.397828	.147285		2.701	.0070

A csoportba tartozó nők jellemzője a táblázat szerint, hogy első házasságkötésük az első gyermek születése előtt történt (SZULHAZ), ám ez a házasság felbomlott és azóta nem házasodtak újra (HAZKOT). Ugyanakkor több partnerük, élettársuk volt a válás (özvegyülés) után (TARSKAP).

Lakásviszonyaikban nem történt jelentős előrelépés, első gyermekük születésekor külön szobájuk után saját rendelkezésű lakással ma sem rendelkeznek (KULSZOBA, LAKTUL).

Igen fiatalon születték első gyermeküket, évekkel később, ha született második gyermekük, azt nem akarták, de később vették észre a terhességet (MK1GY, KORKUL12, AKARTAI I, TERHII).

Kislétszámú háztartásban élnek, jelenleg is dolgoznak (HAZTTAG, AKT). Felbomlott házasságukból származó gyermeküket nevelik (GYTARTAS). Édesanyjuk viszonylag magasabb iskolai végzettségű (ISKANYA).

Jellemző, hogy jelenlegi élettársuk, ha van, viszonylag fiatal és munkanélküli, vagy inaktív (KORTARS, AKTTARS).

TIPUS6: Egyedül maradt hajadon

A 79 fős al minta elemzési problémáira kell mindenekelőtt felhívni a figyelmet, amit a viszonylag egyszerű definíció enyhít. Az összes változó 40 százalékos, a kiválasztott 10 változó 26 százalékos magyarázatot jelent.

Változóredukálás a TIPUS6 esetén

REGRESSION /VARIABLES TIPUS6 KOR LAKHELY ELVESZUL TARSKAP GYTARTAS
MK1GY MK2GY KORKUL12 GYSULY GYTERH GYFOGYAT GYOVODA MK3GY KORKUL23
GYKULON GYEIVISM GYJEGY ISK AKT AKTVOLT AKTKEZD FOGL ISKAPA ISKANYA
CIGANY LAKTUL LAKJUT LAKTER LAKELL LAKMIN LAKKOMF SZULLAK SSZULO83
MSZULO83 STESTV83 MTESTV83 HAZTTAG CSALMIN KULSZOBA TERHI TERHII
AKARTAI VEDELEM SOSTARS SOSSZULO SOSMSZUL TERHHIR PROBREND HELYZET
ELET /MISSING PAIRWISE /DEPENDENT TIPUS6 /METHOD FORWARD.

Multiple R .51138
R Square .26151
Adjusted R Square .25649
Standard Error .18993

Analysis of Variance

	DF	Sum of Squares	Mean Square
Regression	9	16.91346	1.87927
Residual	1324	47.76347	.03608

F = 52.09331 Signif F = .0000

* * * * M U L T I P L E R E G R E S S I O N * * * *

TARSKAP	.066978	.007472	.236973	8.964	.0000
GYTARTAS	.057777	.008161	.182348	7.080	.0000
KULSZOBA	-.093296	.015662	-.147456	-5.957	.0000
AKARTAI	.041724	.009458	.109060	4.412	.0000
KORKUL12	.013105	.003532	.092414	3.711	.0002
ISK	-.035592	.007551	-.121765	-4.714	.0000
SOSTARS	-.029996	.010942	-.067937	-2.741	.0062
GYJEGY	-.041397	.015119	-.067763	-2.738	.0063
MSZULO83	-.030325	.011380	-.063756	-2.665	.0078
(Constant)	.159447	.036776		4.336	.0000

Meglepő, hogy a célváltozóra a legerősebb hatást a TARSKAP változó gyakorolja. Az almintába tartozóknak a vizsgált időszakban *több élettársi kapcsolatuk* is volt, de ezek egyike sem vezetett házassághoz. Ebben feltehetőleg az első gyermek születési körülményei: a külön szoba hiánya, az akkori társ segítségének és a társ szülei segítségének elmaradása (vagy el nem fogadása) játszott szerepet (KULSZOBA, SOSTARS, MSZULO83).

Az első gyermek után már nem is akarta megszülni második gyermekét, s ha mégis, az alkalmi kapcsolatai egyikéből és később született (AKARTAI, KORKUL12).

Az alacsony iskolai végzettségű anya tartásdíjban részesülő gyermekeit a körülményekhez képest példásan neveli (ISK, GYTARTAS, GYJEGY).

b) A magyarázó változók csoportjai és a típusváltozók közötti összefüggések¹⁹

Az előjelkorrelációk vizsgálata arra adott választ, hogy van-e szignifikáns, meghatározott nagyságrendű kapcsolat a tekintetbe vett változók és típusváltozóink között, s ha igen, mi ennek az irányultsága (pozitív, negatív). A nagyságrendet a legalább 0.1 tizedes korrelációs koefficiensnél húztuk meg.

Az 1. típusba tartozás például — ilyen feltételek mellett — pozitív korrelációt mutat az életkorral, az iskolai végzettséggel, a foglalkozással. Ilyen esetekben azt mondhatjuk, hogy a változóink skáláján *az átlag feletti*, magasabb értékek (eseteinkben az idősebb életkor, az emeltebb iskolai végzettség, a szakmunka) *erősítik az adott típusba tartozást, jellemzőek az adott típusra, az átlag alatti*, alacsonyabb értékek pedig gyengítik azt, *kevésbé jellemzőek az adott típusra*. Megfordítva, negatív korrelációk esetén, a változók alacsonyabb értékei erősítik, magasabb értékei gyengítik az adott típusba tartozást. Ha az életkort, az iskolai végzettséget, a foglalkozást most a 2. típusal vetjük össze, akkor mindhárom változó esetében negatív korrelációt kapunk, vagyis a 2. típusra a három változónak inkább az alacsonyabb értékei jellemzők, tehát a fiatalabb életkor, az alacsonyabb iskolai végzettség és a segédmunka.

A magyarázó változókat jellegük szerint csoportokba osztottuk, jelentésük, tartalmuk szerint kerültek olyan csoportokba, mint a gyermekszámmal, termékenységgel, védekezéssel összefüggő, vagy a gazdasági aktivitást, foglalkozást leíró változók.

A legfontosabb változókat regresszióelemzéssel is elkülönítettük és ezek alapján tettünk kísérletet a típusok összefoglaló jellemzésére.

Felmerül azonban az a probléma, hogy miután az egyes magyarázó változók — bármilyen gondossággal állítjuk is össze kérdőívünket — konkrét tartalmuk miatt a függő változónak általában kicsi "szeletét" fedik le, nem kétségesek-e az ezekkel kapcsolatos általánosító megállapítások. A társadalmi jelenségek bonyolult összefüggésrendszerében sok magyarázó változó együttes hatására alakulnak az átlagok, részátlagok, szórások. Érdemes tehát az egyes változók helyett változócsoportokban, faktorokban gondolkodni.

A változócsoportok, faktorok képzése sokféleképpen történhet. A faktoranalízis, mint a matematikai statisztika elkülönült ága, éppen ebben a képzésben nyújt segítséget. Ugyanakkor a változócsoportok képzése tetszőleges, önkényes is lehet és bármilyen csoportosítás esetén beszélhetünk faktorokról. Esetünkben a változók jellege szerinti, az előjelkorrelációknál alkalmazott besorolás is változócsoportképzésnek, faktorképzésnek fogható fel²⁰.

Az alapproblémát nem is ez jelenti, hanem az, hogyan lehet több változót egyetlen új változóval összefoglalni. Kézenfekvő megoldás itt is a többváltozós lineáris regresszió felhasználása.

¹⁹Készítette: *Hablicsek László*.

²⁰Az egyes változócsoportokhoz rendelt változók leírását a Mellékletben is felsoroljuk.

Vizsgálati modellünk ebben a részben a következő:

- Minden egyes típusváltozóra és minden egyes, az előjelkorrelációknál képzett változócsoporthoz, mint függő és független változókra többváltozós lineáris regressziót készítünk (6 típus x 9 változócsoporthoz = 54 regresszió).
- A regresszióval megkapjuk a változócsoporthoz összesített hatását az egyes típusváltozókra, a variancia-magyarázat hányadát, tehát képet kapunk arról, hogy a változócsoporthoz milyen mértékben befolyásolják az egyes típusokba tartozást. Megkapjuk azt is, hogy az összhatáson belül az egyes konkrét változók közvetlen hatása mekkora és milyen irányú. Az összhatás azonban mindig pozitív korrelációt ad.
- A regressziós együtthatók segítségével elkészíthetünk egy-egy összhatás-változót (faktorváltozót, csoportváltozót) minden típusra és változócsoporthoz. Ily módon minden típusra 9, összesen 54 új változót vezetünk be.
- A csoportváltozók egymás közti kapcsolatai és összefüggésük az adott típussal a csoportismérveknek megfelelő, általánosabb megállapításokat tesznek lehetővé.

Az 1. típusba tartozás csoportváltozóinak képzése és jellemzése

Az alkalmazott módszert a TIPUS1 változón mutatjuk be. Kezdjük az 1. változócsoporthoz, amelybe az életkor és lakóhely tartozik. A kétváltozós lineáris regresszió a TIPUS1 függő változóval az alábbi eredményt adja:

```
REGRESSION /VARIABLES TIPUS1 KOR LAKHELY /MISSING MEANSUBSTITUTION
/DEPENDENT
TIPUS1 /METHOD ENTER /SAVE ZPRED (kor1).
```

* * * * M U L T I P L E R E G R E S S I O N * * * *

```
Variable(s) Entered on Step Number
  1.. LAKHELY Lakóhely
  2.. KOR A kértézett életkora
```

```
Multiple R .24763
R Square .06132
Adjusted R Square .06010
Standard Error .48474
```

Analysis of Variance

	DF	Sum of Squares	Mean Square
Regression	2	23.68404	11.84202
Residual	1543	362.55723	.23497

F = 50.39821 Signif F = .0000

Variable	B	SE B	Beta	T	Sig T
LAKHELY	-.079827	.025128	-.078356	-3.177	.0015
KOR	.119569	.012565	.234709	9.516	.0000
(Constant)	-2.569179	.324974		-7.906	.0000

A kor és a lakóhely együttes hatása tehát 0,25-os korrelációt mutat az 1. típussal. Ez magasabb, mint a KOR változó egyedüli hatása (0,23-as korreláció). Az

összhatáson belül a KOR parciális hatása erős pozitív (0,23), a LAKHELY kevésbé erős negatív (-0,08).

E két hatást összetéve tartalmazza a KOR1 csoportváltozó, melynek értékei a regressziós koefficiensek segítségével képzettek, s melynek korrelációja a TIPUS1 változóval tehát 0,25, s ennek megfelelően a TIPUS1 változó szórásának 6 százalékát magyarázza.

A következő változócsoportha a gyermekszámmal, termékenységgel, védekezéssel kapcsolatos változók tartoznak. Ezek regressziója a TIPUS1 változóval az alábbi adja:

```
REGRESSION /VARIABLES TIPUS1 DARAB ELVESZUL MK1GY MK2GY MK3GY MK4GY
KORKUL12 KORKUL23 KORKUL34 GYSULY GYTERH TERHI TERHII AKARTAI VEDELEM
/MISSING MEANSUBSTITUTION /DEPENDENT TIPUS1 /METHOD ENTER /SAVE ZPRED
(gyerm1).
```

```

* * * * MULTIPLE REGRESSION * * * *
Variable(s) Entered on Step Number
 1.. VEDELEM Védekezett-e a teherbeesés ellen?
 2.. KORKUL12 A 1. és a 2. gyerek korkülönbsége
 3.. MK1GY Anya kora az 1.gyerek születésekor
 4.. TERHI Az első terhesség észrevételének ideje
 5.. GYTERH 37. hét előtt született gyermekek száma
 6.. AKARTAI Akarta-e második terhességét?
 7.. KORKUL34 A 3. és a 4. gyerek korkülönbsége
 8.. TERHII A második terhesség észrevételének ideje
 9.. KORKUL23 A 2. és a 3. gyerek korkülönbsége
10.. GYSULY Kissúllyal született gyermekek száma
11.. ELVESZUL Élveszületések száma
12.. MK4GY Anya kora a 4.gyerek születésekor
13.. MK3GY Anya kora a 3.gyerek születésekor
14.. MK2GY Anya kora a 2.gyerek születésekor
15.. DARAB HBny darab kérdőív tartozik hozzá
```

```
Multiple R .41321
R Square .17075
Adjusted R Square .16262
Standard Error .45754
```

```
Analysis of Variance
Regression 15 Sum of Squares 65.94922 Mean Square 4.39661
Residual 1530 320.29205 .20934
F = 21.00215 Signif F = .0000
```

Variable	B	SE B	Beta	T	Sig T
VEDELEM	-.131935	.018147	-.176943	-7.271	.0000
KORKUL12	-.044682	.023186	-.138811	-1.927	.0541
MK1GY	.108050	.016684	.223505	6.476	.0000
TERHI	-.029009	.008167	-.089383	-3.552	.0004
GYTERH	.048806	.027065	.064831	1.803	.0715
AKARTAI	-.078119	.023135	-.083777	-3.377	.0008
KORKUL34	.072550	.039005	.129565	1.860	.0631
TERHII	.003192	.011064	.007511	.288	.7730
KORKUL23	-.013020	.025112	-.037656	-.518	.6042
GYSULY	-.073886	.024629	-.110024	-3.000	.0027
ELVESZUL	-.053486	.044252	-.116684	-1.209	.2270
MK4GY	-.051102	.047120	-.074364	-1.085	.2783
MK3GY	.041468	.029801	.102260	1.392	.1643
MK2GY	-.002018	.034209	-.004679	-.059	.9530
DARAB	.046129	.055806	.096721	.827	.4086
(Constant)	-.976202	.324407		-3.009	.0027

A 15 változó együttes hatása tehát 0,41-os szoros korrelációs kapcsolatot mutat az 1. típusal. Ez lényegesen magasabb, mint bármely, a csoportba tartozó változó egyedüli hatása. Az összehatáson belül az MK1GY parciális hatása a legerősebb pozitív (0,22), s a VEDELEM-é a legerősebb negatív (-0,18). Miután a VEDELEM változó skálájában alul helyezkednek el a rendszeresen védekezők, így a rendszeres védekezés hatása pozitív a TIPUS1 változóra nézve.

A 15 változó hatását összetetten tartalmazza a GYERM1 csoportváltozó, melynek értékei a regressziós koefficienssek segítségével képzett becslött értékek a TIPUS1-re minden megkérdezett esetében, s melynek korrelációja a TIPUS1 változóval tehát 0,41, s ennek megfelelően a TIPUS1 változó szórásának 17 százalékát magyarázza. A GYERM1 változó értékét tekintve akkor a legnagyobb, tehát akkor a leginkább jellemző az 1. típusra, ha a megkérdezett rendszeresen védekezik, 1. gyermekét viszonylag idősen szüli, második gyermekét ehhez képest viszonylag hamar hozza a világra, összességében átlag alatti gyermekszámot produkál, nincs kis súllyal született gyermeke stb. (lásd a regressziós táblázat változóit és a beta együtthatók értékeit és előjelét).

A KOR1 és a GYERM1 csoportváltozók közötti korreláció most már a két változó közötti kapcsolatot jellemzi. Ez 0,55-os magas érték. Miután a KOR1 akkor a legnagyobb, ha a kérdezett falun él és viszonylag idősebb életkorú, arra következtethetünk, hogy e két csoportváltozó viszonyában a TIPUS1 változóra igen jellemzőek például az 1. gyermeküket tudatosan korán szülő, ám termékenységüket átlagon felül szabályozó, korlátozó falusi nők.

Hasonlóan készíthető el és értelmezhető a TIPUS1 változó és a többi változó-csoport közötti regresszió és regressziós csoportváltozó is. Ezek a következők:

- CSALL1: családi állapot, élettársi kapcsolatok, korreláció a TIPUS1-gyel 0,85.
- EDUC1: iskolai végzettség, korreláció 0,31.
- JOB1: gazdasági aktivitás, foglalkozás, korreláció 0,22.
- HATTER1: családi háttér, származás, korreláció 0,33.
- TARS1: férj, társ jellemzői, korreláció 0,44.
- GYNEV1: gyermeknevelés, korreláció 0,44.
- ELETMOD1: életmód, életkörülmények, korreláció: 0,50.

A csoportváltozók közötti összefüggések is általában erősek és szignifikánsak, amint az alábbi korrelációs mátrix is mutatja:

Correlations:	TIPUS1	KOR1	GYERM1	CSALL1	EDUC1
JOB1					
TIPUS1	1.0000	.2476**	.4132**	.8468**	.3124**
.2291**					
KOR1	.2476**	1.0000	.5508**	.2675**	.2443**
.2121**					
GYERM1	.4132**	.5508**	1.0000	.4361**	.4807**
.3927**					
CSALL1	.8468**	.2675**	.4361**	1.0000	.2588**
.1876**					
EDUC1	.3124**	.2443**	.4807**	.2588**	1.0000
.5226**					
JOB1	.2291**	.2121**	.3927**	.1876**	.5226**
1.0000					
HATTER1	.3345**	.2059**	.4378**	.2672**	.5614**
.5106**					
TARS1	.4376**	.2102**	.3500**	.4413**	.3257**
.2798**					
GYNEV1	.4398**	.0795**	.2657**	.4847**	.2467**
.1521**					
ELETMOD1	.5026**	.2118**	.4358**	.5749**	.3315**
.2768**					

Correlations:	HATTER1	TARS1	GYNEV1	ELETMOD1
TIPUS1	.3345**	.4376**	.4398**	.5026**
KOR1	.2059**	.2102**	.0795**	.2118**
GYERM1	.4378**	.3500**	.2657**	.4358**
CSALL1	.2672**	.4413**	.4847**	.5749**
EDUC1	.5614**	.3257**	.2467**	.3315**
JOB1	.5106**	.2798**	.1521**	.2768**
HATTER1	1.0000	.3971**	.2058**	.3255**
TARS1	.3971**	1.0000	.3430**	.4433**
GYNEV1	.2058**	.3430**	1.0000	.4191**
ELETMOD1	.3255**	.4433**	.4191**	1.0000

N of cases: 1546 1-tailed Signif: * - .01 ** - .001

A korrelációs mátrixból kitűnik, hogy a legnagyobb szerepe az 1. típusnál a családi állapot csoportnak, faktornak van, ezt követik az életmód, életkörülmények változók hatása, majd a gyermeknevelési, a férjjel kapcsolatos és a termékenységet leíró jellemzők. Legkevésbé szoros kapcsolatot a kor, lakóhely és az aktivitás, foglalkozás csoportok mutatnak a típusváltozóval, míg az iskolai végzettség és a származás, családi háttér hatása közbülső szinten van.

A csoportváltozók közötti kapcsolatokban 0,5-en felüli igen szoros korreláció mutatkozik — *jelen esetben, tehát az 1. típusnál* — a kor, lakóhely és a gyermekszám között, a családi állapot és az életkörülmények között, az iskolai végzettség és a gazdasági aktivitás, foglalkozás, valamint a családi háttér viszonylatában.

Hangsúlyozni kell, hogy mindezek az 1. típusra vonatkoznak, s a változócsoporthatása, hatásnagysága, a csoportváltozók egymás közti sorrendje és egymás közötti kapcsolatainak mértéke, a csoportváltozókon belül az egyes magyarázó változók súlya, hatásuk előjele más és más.

Az elemzés és a típusok közötti összehasonlítás szempontjából is igen lényeges ebben a modellben, hogy mi az összevont változók "finomszerkezete", melyek a leglényegesebb egyes magyarázó változók, illetve ennél is fontosabb, hogy milyen előjelű hatást fejtenek ki a változók. A szignifikancia-problémákkal itt nem foglalkozunk, tudomásul véve megállapításaink korlátozott érvényességét. A KOR1 és a GYERM1 változókat már áttekintettük. Nézzük a többit!

A családi állapot, élettársi kapcsolatok változócsoport általában a definíciós kapcsolat miatt is szoros hatást mutat a típusváltozókkal. Ez az 1. típusnál még fokozottabban érvényes. A regressziós egyenlet változó táblázata a következő:

Variable	B	SE B	Beta	T	Sig T
SZULHAZ	-.074210	.007592	-.343841	-9.774	.0000
CSALL93	-.296611	.011948	-.382452	-24.825	.0000
TARSKAP	-.063106	.010136	-.098363	-6.226	.0000
HAZKOT	-.520473	.020054	-.442206	-25.954	.0000
CSALL83	-.434153	.014434	-.561678	-30.079	.0000
HAZKOR	.036123	.008889	.125168	4.064	.0001
(Constant)	2.177568	.039907		54.567	.0000

A parciális Beta korrelációk nagysága és iránya általában nem igényel különösebb magyarázat, kivéve talán a TARSKAP változónál. Az élettársi kapcsolatok súlya, bár — logikusan — az átlag alatti szám jellemző a táblázat szerint az 1. típusra, meglepően kicsi. Ennek az lehet a magyarázata, hogy lehetséges, bár a serdülő férjes volt 1. gyermeke megszületésekor és a házasság fennmaradt, jelenleg *nem a férjével él együtt*. Tehát itt is megjelenik az élettársi kapcsolat terjedése, még ilyen "szokatlan" formában is.

Az EDUC1 iskolai végzettséget összefogó csoportváltozóra vonatkozó egyenlet:

Variable	B	SE B	Beta	T	Sig T
ISK1	-.091860	.033833	-.088299	-2.715	.0067
ISK	.054604	.027893	.082296	1.958	.0505
ISK0	-.367922	.063601	-.289242	-5.785	.0000
(Constant)	.410426	.122821		3.342	.0009

A három változó közül kiemelkedik az ISK0 szerepe, erős negatív korrelációval, ami azt jelzi, hogy az 1. típusra *egyáltalán nem jellemző* a 8 osztály alatti iskolai végzettség, sőt az ISK1 együttthatója jelzi, hogy a legfeljebb 8 osztály sem. Vagyis ezek a nők legalább rendelkeznek szakképesítéssel, középfokú végzettséggel, ennek megszerzésében a korai gyermekvállalás nem akadályozta meg őket.

A JOB1 aktivitás, foglalkozás csoportban az általában — az összhatás szintjén is — gyenge súlyok mellett az szűrhető le: az 1. típus jellemzője, hogy a kérdezett gazdaságilag aktív és jelenleg is dolgozik valamilyen szakképesítést igénylő munkakörben.

A közepes korrelációt adó HATTER1 családi háttér csoportváltozóban egyetlen tényező emelkedik ki, a CIGANY változó. Az 1. típus erős jellemzője, hogy a kérdezett nem cigány. További hatások mutatkoznak az apa és anya magasabb iskolai végzettsége felől.

A TARS1 csoportváltozó regressziós változóegyenletében kiemelkedik a férj átlagosnál idősebb életkora, s az, hogy a férfiak többsége dolgozik (nem inaktív és nem munkanélküli), s jellemzően szakmunkás, szellemi vagy önálló foglalkozásúak.

A GYNEVI gyermeknevelési csoportváltozó akkor a legjellemzőbb az 1. típusra, ha nincs tartásdíjra jogosult, illetve az anyától különélő gyermek, s nincs komoly tanulmányi probléma a gyermekek iskolai előremenetelében.

Az ELETMOD1 életmód, életkörülmények csoport 27 változót tartalmazó nagy, összetett csoport. A változók jellege hozzávetőlegesen azonos, ugyanakkor

heterogén a konkrét tartalmakat, a vonatkozási időket stb. tekintve. A regressziós változóegyenlet az alábbi paraméterekkel épül fel:

Variable	B	SE B	Beta	T	Sig T
ELET	.002578	.014144	.005214	.182	.8554
STESTV83	-.025943	.035127	-.018236	-.739	.4603
MSZULO93	.077558	.051471	.037628	1.507	.1321
LAKELL2	-.057873	.043797	-.030743	-1.321	.1866
MTESTV83	-.080244	.045064	-.042627	-1.781	.0752
TERHHIR	-.048942	.014105	-.081093	-3.470	.0005
CSALMIN3	.024668	.042349	.016093	.582	.5603
SSZULO93	.009744	.046569	.005429	.209	.8343
LAKELL3	.042900	.026486	.038319	1.620	.1055
PROBEND	-.057675	.013523	-.101001	-4.265	.0000
SOSTARS	.173251	.024341	.172869	7.118	.0000
KULSZOBA	.133585	.034545	.093014	3.867	.0001
CSALMIN1	.027062	.040003	.022861	.676	.4988
SOSMSZUL	-.011585	.032844	-.010536	-.353	.7243
LAKTUL	-.006030	.016226	-.012658	-.372	.7102
LAKKOMF	.027037	.011289	.069827	2.395	.0167
HAZTTAG	.007582	.012538	.016998	.605	.5455
SOSSZULO	-.030569	.030086	-.029043	-1.016	.3098
LAKELL	-.032111	.011835	-.077102	-2.713	.0067
HELYZET	.019050	.016266	.035033	1.171	.2417
LAKTER	.022733	.012180	.056212	1.866	.0622
SSZULO83	-.072957	.032980	-.072295	-2.212	.0271
LAKJUT	-.047137	.025358	-.137647	-1.859	.0632
LAKMIN	.027715	.022577	.041557	1.228	.2198
MSZULO83	.044989	.036490	.041669	1.233	.2178
CSALMIN	-.061435	.024889	-.095317	-2.468	.0137
SZULLAK	-.005106	.026739	-.015307	-.191	.8486
(Constant)	.641518	.133251		4.814	.0000

A változók közül kiemelt szerepe van a férj részéről megnyilvánult segítségnek az első gyermek születése időszakában, a viszonylag korai lakáshoz jutásnak, s annak, hogy az első gyermek megszületésekor nem voltak igazából problémáik (0.1 feletti abszolút értékű Beta koefficiensek). Jelentős súlya van még a család "igen rendes" megítélésének, a különszobának az 1. gyermek születésekor. A tudatos serdülőkori családalapítást, gyermekvállalást jelzik olyan változók, mint az 1. terhesség kedvező szülői fogadtatása, a szülőktől való külön lakás már az 1. gyermek megszületésekor, az előrehaladás az anyagiak teljesebb megteremtésében (LAKELL). Minden változó skálája és együttthatója külön is arra utal, hogy ebben a típusban ez a változócsoporthoz a korai önálló életkezdés, szisztematikus előrehaladás, az egymás-közi és a szülőkkel tartott jó kapcsolatok, együttműködés jelzője, mely lényeges eleme, magyarázó része a korai első házasságkötés fennmaradásának.

Az egyes további típusokba tartozás jellemzése a csoportváltozókkal

2. típus

A 2. típusba tartozóknál, tehát akik 1. gyermekük születésekor élettársi kapcsolatban éltek és később ezzel az élettárssal összeházasodtak, s a házasság fennmaradt, a típusváltozó és a csoportváltozók közötti korrelációs mátrix az alábbi:

Correlations:	TIPUS2	KOR2	GYERM2	CSALL2	EDUC2
JOB2					
TIPUS2	1.0000	.2310**	.3704**	.5870**	.3041**
.3086**					
KOR2	.2310**	1.0000	.5897**	.3246**	.2908**
.2830**					
GYERM2	.3704**	.5897**	1.0000	.3582**	.5041**
.4579**					
CSALL2	.5870**	.3246**	.3582**	1.0000	.1976**
.2137**					
EDUC2	.3041**	.2908**	.5041**	.1976**	1.0000
.5063**					
JOB2	.3086**	.2830**	.4579**	.2137**	.5063**
1.0000					
HATTER2	.3647**	.2441**	.4715**	.2222**	.5861**
.4868**					
TARS2	.2911**	.1565**	.3542**	.1758**	.4680**
.3843**					
GYNEV2	.2738**	.0451	.1958**	.1499**	.2227**
.2414**					
ELETMOD2	.3539**	.2043**	.5503**	.2372**	.4169**
.4315**					

Correlations:	HATTER2	TARS2	GYNEV2	ELETMOD2
TIPUS2	.3647**	.2911**	.2738**	.3539**
KOR2	.2441**	.1565**	.0451	.2043**
GYERM2	.4715**	.3542**	.1958**	.5503**
CSALL2	.2222**	.1758**	.1499**	.2372**
EDUC2	.5861**	.4680**	.2227**	.4169**
JOB2	.4868**	.3843**	.2414**	.4315**
HATTER2	1.0000	.5337**	.2322**	.4568**
TARS2	.5337**	1.0000	.2765**	.4126**
GYNEV2	.2322**	.2765**	1.0000	.3000**
ELETMOD2	.4568**	.4126**	.3000**	1.0000

N of cases: 1546 1-tailed Signif: * - .01 ** - .001

Ebben a típusban is az első helyen a családi állapot, élettársi kapcsolatok faktor hatását kell említeni, ugyanakkor előkelő helyet foglal el a rangsorban a gyermekszámmal és a származással összefüggő csoportváltozó. A csoportok között a legerősebb kapcsolat most a *származás, iskolai végzettség és gyermekszám* dimenziókban jelentkeznek.

A KOR2 változóban a lakóhely továbbra is falusi, ugyanakkor az életkor nagyon fiatal, s ennek döntő súlya van a 0,23-as összkorreláción belül. A gyermekszám viszonylag nagy, a korkülönbségek kicsik, a vállalás a harmadik gyermek megszületéséig tudatos. Az ebbe a csoportba tartozó anyáknak egy vagy több kissúllyal született gyermeke van (GYERM2 faktor). Az EDUC2 iskolázási csoportváltozóban egészen kiemelkedő súlya van a 8 osztály alatti végzettségnek. A JOB2 csoportváltozó jellegzetessége, hogy mindegyik foglalkozásnak gyengítő a szerepe, a kérdezettek igen későn kezdtek el dolgozni, jelenleg háztartásbeliek, vagy munkanélküliek. A származás csoportban egyetlen, de igen erős faktor a *cigány származás*.

A TARS2 csoportban *mindenfajta foglalkozás gyengíti* a típusváltozót, az alacsony iskolai végzettség, a magasabb kor és a munkanélküliség pedig erősíti. A GYNEV2 gyermeknevelési faktorban feltűnő a gyenge tanulmány eredmény szerepe. Az életmód csoport pedig egy soktagú háztartást, a kezdésnél nem éppen jó anyagi háttérrel rendelkező, de sokoldalú segítséget kapó családalapítást, a későbbiekben pedig szerény, de önálló körülményeket teremtő családot rajzol elénk. A CSALL2

változó szerint (mindebben) jelentős szerepe van az első gyermek megszületését rövidesen követő házasságkötésnek.

3. típus

A TIPUS3 változót jellemző csoportváltozók esetében a korrelációs mátrix az alábbiakat mutatja:

Correlations:	TIPUS3	KOR3	GYERM3	CSALL3	EDUC3
JOB3					
TIPUS3	1.0000	.0640*	.2153**	.5135**	.1806**
.1840**					
KOR3	.0640*	1.0000	.1039**	.1107**	.1517**
.0471					
GYERM3	.2153**	.1039**	1.0000	.2810**	.4348**
.3323**					
CSALL3	.5135**	.1107**	.2810**	1.0000	.3104**
.1771**					
EDUC3	.1806**	.1517**	.4348**	.3104**	1.0000
.4495**					
JOB3	.1840**	.0471	.3323**	.1771**	.4495**
1.0000					
HATTER3	.1721**	.0649*	.3886**	.2724**	.5574**
.4154**					
TARS3	.1949**	-.0189	.2541**	.1735**	.3715**
.3027**					
GYNEV3	.1832**	.0486	.3643**	.1676**	.3994**
.3389**					
ELETMOD3	.2689**	.0558	.3495**	.2446**	.3991**
.3635**					

Correlations:	HATTER3	TARS3	GYNEV3	ELETMOD3
TIPUS3	.1721**	.1949**	.1832**	.2689**
KOR3	.0649*	-.0189	.0486	.0558
GYERM3	.3886**	.2541**	.3643**	.3495**
CSALL3	.2724**	.1735**	.1676**	.2446**
EDUC3	.5574**	.3715**	.3994**	.3991**
JOB3	.4154**	.3027**	.3389**	.3635**
HATTER3	1.0000	.4106**	.3885**	.3688**
TARS3	.4106**	1.0000	.3491**	.3940**
GYNEV3	.3885**	.3491**	1.0000	.3647**
ELETMOD3	.3688**	.3940**	.3647**	1.0000

N of cases: 1546 1-tailed Signif: * - .01 ** - .001

Legerősebb továbbra is családi állapot változó hatása, ezt követi a második helyen az életmód, harmadik helyen a termékenység, majd a társ jellemzői. A legerősebb keresztkorrelációkat az iskolai végzettség, származás, foglalkozás, termékenység dimenziók mutatják.

A családi állás, társkapcsolatok csoportban a kapcsolatokat a nyilvánvaló összefüggések uralják. Az életmódnál kitűnik a züllött család megítélés és a helyzettel való elégedetlenség. A termékenység csoportban a nem védekező magatartással párosul a második gyermek nem akarása. A típusba tartozók iskolai végzettségét a 8 osztálynál alacsonyabb végzettség uralja. A JOB csoport elsődleges jellemzője, hogy a kérdezett élete folyamán eddig még nem dolgozott. A származás, háttér esetében a cigány származás az elsődleges, de a vegyes megítélés (nem megállapít-

ható) is jelentős. Az élettárrsal összefüggő hatásokban az alacsony iskolai végzettséget kell említeni. A típusba tartozók bonyolult helyzetét jelzi a gyermeknevelés faktor, ahol a gyenge tanulmányi eredmények hangsúlya mellett a különélő, ám utánuk tartásdíjra nem jogosult (feltehetően állami gondozásba adott) gyermekek súlya az erősítő tényező.

Az alacsony esetszámok miatt itt eltekintünk a 4. és 5. típusba tartozók vizsgálatától.

6. típus

A felvétel által közrefogott intervallumban hajadon állapotban maradtak esetében a családi állapot mellett az életmód-változók és a gyermekneveléssel összefüggő változók a dominánsak.

Correlations:	TIPUS6	KOR6	GYERM6	CSALL6	EDUC6
JOB6					
TIPUS6	1.0000	.1153**	.2865**	.6426**	.2077**
.1084**					
KOR6	.1153**	1.0000	.3687**	.1492**	.2248**
.1374**					
GYERM6	.2865**	.3687**	1.0000	.3687**	.3281**
.1945**					
CSALL6	.6426**	.1492**	.3687**	1.0000	.3276**
.1960**					
EDUC6	.2077**	.2248**	.3281**	.3276**	1.0000
.3507**					
JOB6	.1084**	.1374**	.1945**	.1960**	.3507**
1.0000					
HATTER6	.1539**	.1946**	.3212**	.2838**	.5268**
.3839**					
TARS6	.2882**	.2150**	.2634**	.3750**	.1564**
.0934**					
GYNEV6	.3516**	.0729*	.1800**	.3504**	.1586**
.0484					
ELETMOD6	.4133**	.1598**	.3975**	.4343**	.1927**
.1433**					

Correlations:	HATTER6	TARS6	GYNEV6	ELETMOD6
TIPUS6	.1539**	.2882**	.3516**	.4133**
KOR6	.1946**	.2150**	.0729*	.1598**
GYERM6	.3212**	.2634**	.1800**	.3975**
CSALL6	.2838**	.3750**	.3504**	.4343**
EDUC6	.5268**	.1564**	.1586**	.1927**
JOB6	.3839**	.0934**	.0484	.1433**
HATTER6	1.0000	.2043**	.1251**	.1881**
TARS6	.2043**	1.0000	.3246**	.3792**
GYNEV6	.1251**	.3246**	1.0000	.3734**
ELETMOD6	.1881**	.3792**	.3734**	1.0000

N of cases: 1546 1-tailed Signif: * - .01 ** - .001

A kor, lakóhely változó összhatása ugyan eléggé alacsony, szerkezete viszont figyelemre méltó. Eszerint a típusba a viszonylag idősebb életkorú és főként városi lakóhelyű nők tartoznak.

A GYERMŐ termékenységű faktor a nem védekező, első gyermekét igen fiatalon szűlő, második gyermekét nem akaró, mégis több élveszületett gyermekkel rendelkező, ám kevés gyermekkel együtt élő csoportot rajzol meg. A családi állapot faktorra az értelemszerű kapcsolatok mellett a több élettársi kapcsolat erősítő szerepe jellemző. A típusba tartozók iskolai végzettsége alacsony. A kis súlyok miatt csak sejtteni lehet, hogy viszonylag alacsony iskolai végzettségű apa és magasabb iskolai végzettségű anya áll a családi háttérben. Ha mégis együtt él valakivel, akkor az feltétlenül fiatalabb nála.

Vannak tartásdíjra jogosult gyermekeik is és különélő gyermekeik is. Az életkörülmények csoportnál a saját szűlővel való jelenlegi együttlakás, az 1. gyermek megszületésénél a társ segítségének elmaradása, a háztartás átlagon aluli taglétszáma, a lakás kisebb alapterülete, a család kedvezőtlenebb megítélése a típusváltozót erősítő fontosabb és szignifikánsabb tényezők a változócsoport 0,41-es összkorrelációján belül.

KÖVETKEZTETÉSEK, FELADATOK

Összefoglalva megállapításainkat, ismételten hangsúlyozni szeretnénk, hogy a magyarországi serdülőkori terhességek interdiszciplináris, a kérdés demográfiai, társadalmi és részben egészségügyi összetevőinek kutatása első ízben a jelen vizsgálat első fázisát képező 1983. évi adatfelvétellel indult meg. Az 1983. évi alapvizsgálat eredményei, valamint azok nemzetközi összehasonlítása alapján már annak idején felhívtuk a figyelmet a fiatalkori szülések okaira és következményeire, a serdülőkori terhességek visszaszorítását célzó intézkedések szükségességére. Mind ez ideig azonban csak feltételezéseink lehettek a serdülőkori gyermekszülés várható negatív következményeire vonatkozóan, s ismereteink szerint ezek a nemzetközi szakirodalomban is hipotetikus jellegűek. A tíz év után megismételt, longitudinális vizsgálat lehetővé teszi a tennivalók, feladatok árnyaltabb, biztonságosabb megfogalmazását. Ezen túlmenően a jelenlegi kutatás információkkal szolgál a fiatalkori családalapítás első fázisára vonatkozóan is. A magyar demográfiai és szociológiai kutatások megkülönböztetett figyelmet fordítanak a családalapítás problémáira, nehézségeire. Különösen kitűnik ebben a KSH termékenységi- és családtervezési vizsgálat-sorozata (TCS), amelynek keretében már eddig is több házassági kohorsz longitudinális vizsgálata történt meg. Ezek igen részletesen tájékoztatnak a házasságot kötő párok családterveinek, szociális körülményeinek változásairól is. Esetünkben azonban igen különleges helyzetről van szó, nevezetesen, hogy miként alakul a családteremtés akkor, ha az a nő serdülőkorban létrejött terhességével és gyermekszülésével veszi kezdetét. Ez azért is fontos kérdés, mert amennyiben a serdülőkori gyermekszülések aránya a jelenlegi szinten marad, hosszabb távon is számolni kell egy olyan réteg állandósulásával, amelynél a családalapítás általánosan tapasztalt nehézségeit a demográfiai természetű hátrányok is terhelik. Ily módon a tíz évvel korábban megfogalmazott tennivalók — amelyeket elsősorban a neveléssel, szexuális felvilágosítással, az egészségügyi feladatokkal kapcsolatban határoztunk meg — a mostani kutatási tapasztalatok révén jelentősen kibővíthetők. Ezek fő területeit a családi életre való felkészítés, a nehezebb helyzetben élő családok társadalmi segítése, nem utolsósorban pedig az a nagyobb termékenységű családokban megszülető és felnövekvő gyermekek sorsa, társadalomba illeszkedésük elősegítése jelentik.

Az első gyermeküket szülő serdülő nők vizsgálata alkalmából megállapítottuk, hogy nem alkotnak homogén csoportot. Bár az anyasági iskolázottság, a községekben élők és a cigány

származásúak magas aránya általánosan jellemző volt, mégis tapasztaltunk jelentős különbségeket az anyák családi állapota szerint elkülönített csoportok között.

A házas családi állapotban gyermeket szült fiatalkorú anyák végzettségi színvonaluk, családi hátterük jellemző mutatói, a szülők társadalmi státusa, foglalkozási összetétele ugyan elmaradt korosztályuk átlagától, de ez nem jelenti azt, hogy a társadalomban marginális helyet foglaltak el. Inkább azt mondhatjuk, hogy valamivel a társadalmi átlag alatt elhelyezkedő rétegből származnak, s arra számítottunk, hogy ez a társadalmi pozíció fogja meghatározni további életútjukat is. Erre utalt a korosztályuktól elmaradt iskolai végzettségük, az iskolai tanulmányok félbeszakítása és a korai munkavállalás, ami a többségnél betanított fizikai munkát jelentett. Gyermekvállalási magatartásuk szempontjából olyan társadalmi rétegből származnak, amelyben a tizenéves kori házasságkötés és gyermekvállalás természetes, a család által elfogadott magatartásnak minősül. A fiatalkorú házas anyák — azt találtuk — úgy éltek és gondolkodtak, mint a fiatal házasok általában, s magatartásuk nem tért el alapvetően a valamivel idősebb korban házasságot kötött és anyává vált fiatal nőkétdől. Ezt támasztotta alá az is, ahogyan akkoriban helyzetüket megítélték, és amilyenek jövőjükre vonatkozó terveik voltak.

Legfontosabb problémaként lakáshelyzetük megoldatlanságát, illetve anyagi helyzetüket jelölték meg. Az a kérdés, hogy a serdülőkori házasság és gyermekvállalás problémát jelentene, gyakorlatilag fel sem merült bennük. Mintegy egyötödük egygyermekes kívánt maradni, kétharmaduk kétgyermekes, és 11%-uk képzelte magának három gyermeket. Ezek az arányok is hasonlítottak a teljes fiatal házas női népességre kiterjedő, országosan mért gyermekszám-tervekhez.

Jóval kedvezőtlenebb képet mutattak azok az anyák, akik az 1983. évi gyermekszülés idején élettársi kapcsolatot tartottak fenn. Ezt a csoportot erős homogenitás jellemezte. Iskolai végzettségük igen alacsony, átlagosan 2 osztállyal maradt el a korosztályukra jellemző országos átlagtól. Iskolai tanulmányaikat sokan már az általános iskola alsó tagozatában félbehagyták. Az iskola félbehagyása után többségük nem vállalt munkát, hanem eltartottként családjukban éltek. A szülők iskolázottsága még kedvezőtlenebb. Az iskolába soha nem járt, analfabéta szülők aránya igen magas. Ebből is következett, hogy a fiatal lányok apja általában segédmunkás, anyja többnyire háztartásbeli volt. Bár az élettársi kapcsolatból gyermeket vállaló fiatalkorúak meghatározó jelleggel cigány származásúak, a nem cigány származásúakra is hasonlóan hátrányos helyzet és kedvezőtlen társadalmi-demográfiai mutatók voltak

jellemzők. Az alacsony kulturális szint és az ingerszegény, de ugyanakkor példát adó családi környezet meghatározta szexuális- és gyermekvállalási magatartásukat. Ez a csoport kezdett legkorábban szexuális életet élni és utasította el legnagyobb arányban a fogamzásgátlók használatát, így átlagéletkoruk a gyermek megszületésekor alacsonyabb volt, mint a házasság nélküli családi állapotúak esetében. A gyermeket általában tudatosan vállalták, s miután az élettársi kapcsolat ebben a társadalmi rétegben természetes, elfogadott életforma, a döntést a családi környezet is támogatta.

Az élettársi kapcsolatban szült serdülő anyák jövőre vonatkozó terveit arra utalták, hogy többségük hosszabb távon fenn kívánta tartani ezt az együttélési formát, és csak a kisebbség kívánt a kapcsolat legalizálásával, a házasságkötéssel élni. Bár a partnerrel kötött házasság szándékának sokan hangot adtak, annak időpontjában bizonytalanok voltak. Gyermekszámterveik általában magasabbak voltak, mint a házasoké.

A fiatal anyák harmadik csoportját azok jelentették, akik házassági, illetve élettársi kapcsolaton kívül, egyedülálló hajadonként szültek 1983-ban. E csoportra a nagyfokú heterogenitás volt jellemző. Iskolázatlan cigányleányok éppúgy beletartoztak, mint az átlagosnál jobb körülmények között élő, a terhesség miatt már a középiskolából kimaradó serdülők. Az eltérések a fiatal lányok gyermekvállalási döntéseiben is kimutathatók voltak, vagyis ha kisebbségben is, de jelen volt közöttük egy olyan réteg, amely a gyermekszülést tudatosan, egyfajta életvezetési stratégia alapján vállalta. A többségre azonban nem ez volt a jellemző, hanem az a tény, hogy a terhesség késői észrevétele és a késői orvoshoz fordulás miatt már nem volt lehetőség a terhesség megszakítására; a szülésre kényszerhelyzetben került sor. A terhesség késői észrevétele és a késői orvoshoz fordulás a fiatalkorú terheseknek csak e csoportjára jellemző. Több, mint egyötödük a terhesség 13–16. hetében sem gondolt arra, hogy terhes lehet, 70%-uk csak a terhesség 12. hete után fordult orvoshoz, de 35 esetben a fiatal lány először csak a szülés alkalmából találkozott orvossal.

Az ún. "megesett lányok" csoportjára jellemző, hogy a kapcsolat a gyermek apjával a szülés időpontjára már sok esetben felbomlott, a partner gyakorta nem volt hajlandó elismerni az apaságot, s mindez igen nehéz helyzetet teremtett az anya és gyermeke számára. Bár a szülést követően viszonylag kevés leányanya kívánt lemondani gyermekéről, a magunk részéről arra számítottunk, hogy a későbbi nehézségekkel, életkörülményekkel szembesülve esetükben erre nagyobb arányban is sor kerülhet.

Több szempontból is végigkövettük a fiatal anyák életútját az első gyermekszülés után következő periódusban, az anyává válásukat követő, első tíz évben.

Az egyik legfontosabb megállapításunk az, hogy családi állapot szempontjából — legalább is a 10 év után megtalált és válaszadó anyáknál — igen jelentős homogenizálódás ment végbe: tíz évvel az első gyermek megszületése után már csak alig több, mint 9%-uk maradt hajadon családi állapotban, mintegy 81%-uk házasként, 9%-uk elváltként, nem egész 1% pedig özvegyként élt. A házasságkötés egyik fő motívuma — érthető módon — az első gyermek apjával való kapcsolat legalizálása volt. A hajadonok nagy többsége a gyermek megszületése után házasságot kötött élettársával, sőt e törekvés még az annak idején egyedülálló hajadon anyák közel egyharmadánál is sikerrel járt.

A másik fő motívum egyáltalán a házasság, mint életforma preferálása, az a törekvés, hogy a fiatal anyák — ha első gyermekükkel egyedül is maradtak — ily módon rendezzék életüket. A hajadon családi állapotban szült nők jelentős hányada, ha nem is első gyermeke apjához, de a tíz év leforgása alatt férjhez ment.

A házasságkötésre törekvés motívuma teljesen általánosnak mondható, a cigány származású anyákra is erősen jellemző. A házasságok semmivel sem bomlékonyabbak, mint az korosztályuk női népességében általánosan tapasztalt. Úgy gondoljuk, ehhez az is hozzájárul, hogy a házasság ún. "presztízsnyújtó funkciója" ebben a rétegben igen erős. Részben azért, mert a házasság bizonyosfokú anyagi biztonságot nyújt (kutatásunk pl. azt mutatta, hogy törvényes férj mellett a fiatal anyák gyorsabban jutottak önálló lakáshoz), de azért is, mert abban a társadalmi rétegben, amelyből e fiatal nők nagy része származik, a törvényes házasság szinte az egyedüli eszköz arra, hogy "kifelé" a család jó képet mutasson fel magáról, a környezet megbecsülését kivívja. Más, egzisztenciális eszközökkel (pl. jó állás, magas kereset stb.) ezt nem tudnák biztosítani.

Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a serdülőkorban gyermeket szült nők olyan réteget jelentenek, amelyben a hosszabb-rövidebb ideig tartó élettársi kapcsolatok gyakrabban fordulnak elő, mint korosztályukban általában. Ez — jóllehet, a cigány származásúaknál még nagyobb mértékű — a nem cigány anyáknál is megtalálható. Van egy olyan, bár igen kis számú csoport is, amely az első gyermek apjával való élettársi kapcsolatát tíz év után is ebben a formában tartotta fenn.

Elemzésünk alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az 1993-ban megtalált serdülőkorban szült anyák tíz év után nem sokban térnek el korosztályuk házassági-válási jellemzőitől.

Egyedül a korai házasságkötés, a hosszabb házassági időtartam az, ami a fiatalkori gyermekszüléssel áll összefüggésben; magatartásuk a későbbiekben gyakorlatilag minden tekintetben helesimul korosztályuk, illetve társadalmi rétegük magatartásába.

A fiatal korban szült nők társadalmi összetételét vizsgálva azt a megállapítást tehetjük, hogy továbbra is a korosztályukétól elmaradó, alacsony iskolázottság, a szakképzés hiánya, és — főképp az átlagosnál nagyobb gyermekszám — miatt a nem dolgozók, a "háztartásbeliek" nagy aránya jellemző e csoportra. A tíz évvel ezelőtti, mérsékelt tanulási tervek (a félbeszakított iskola befejezése, szakmaszerzés) csak egy-egy kivételes esetben valósultak meg. A férjek, élettársak összetételét vizsgálva is egy, az adott férfi-korosztályénál alacsonyabb iskolázottsági színvonalat regisztrálhattunk. Közöttük — legalábbis vizsgálatunk időpontjában — igen nagy volt a munkanélküliek aránya. Ez azzal is összefügg, hogy mintánk túlnyomórészt községekben élő családokat jelent, ezen belül is jórészt olyan területekre koncentrálódnak, amelyek e szempontból hátrányosabbak.

Mindezek azt eredményezik, hogy a serdülő korban szült anyák újonnan kialakított családjai, a családok társadalmi összetétele lényegében nem különbözik a gyermekkori, származási családok összetételétől. Az ebből való kitörést egyedül az iskolázás, továbbtanulás, vagy a megállapodottabb, jobban kereső házastárs jelenthette volna. Igaz, a tanulás mellőzése szorosan összefügg a korán bekövetkezett terhességgel és szüléssel. De a fiatal nők szocializációja, kulturális környezete is visszatartó erőt jelentett. A továbbtanulási tervek hiányát az anyák nem csak a korai szüléssel és a gyermekkel való lekötöttséggel indokolták, hanem azzal is: "egyébként sem lett volna már kedvük tanulni, iskolába járni".

A családi állapotban bekövetkezett változások, valamint a gyermekkori származási családösszetétel reprodukálódása semmiképpen sem utal arra, hogy a fiatalkori gyermekszülés az anyákat rosszabb helyzetbe sodorta volna, mint amilyenben maguk is felnevelkedtek. Sőt, inkább az mondható el, hogy családalapításuk gyakorlatilag az általánosan elfogadott, és saját társadalmi környezetük által követett normáknak, hagyományoknak felel meg.

Ezzel egybeesik a fiatal anyák gyermekszámának alakulása is. Ők maguk is zömmel sokgyermekes családokból származtak, s tíz év alatt megvalósult termékenységük a korosztályuk női népességének termékenységét számottevően meghaladja. Vizsgálati mintánkban 40—41% a három- és többgyermekesek aránya, ez országosan a 20—24 éves nőknél 3,5%, a 25—29 éves nőknél pedig 10,7%. A gyermekszám-átlag különösen magas az élettársi

kapcsolatban élőknel, azoknál, akik első gyermeküket élettársi kapcsolatból születték, de később házasságot kötöttek, valamint a cigány származásúak körében.

A gyermekszülések egészségügyi vonatkozásait vizsgálva már 1983-ban kimutattuk, hogy a biológiailag még éretlen anya szülésénél gyakrabban léptek fel szövődmények, és a kiskorú anya nagyobb valószínűséggel hozott világra éretlen, kis súlyú magzatot. Ugyanakkor megfigyelhettük azt is, hogy a kedvezőtlen egészségügyi paraméterek szociális faktorokkal is összefüggenek: nagyobb gyakorisággal jelentkeztek a nem házas családi állapotban szülő serdülőknél. Ezt újabb kutatásunk is megerősítette. A 37. terhességi hét előtt megindult, illetve 2500 g-nál alacsonyabb súllyal született gyermekek aránya az anya 18 éves kora után történő szüléseinél is magasabb az országos átlagnál, és bizonyos társadalmi rétegekben (pl. a hajadonoknál, az igen alacsonyan iskolázottaknál, a cigány származású anyák körében) még nagyobb arányt mutat. Mindez a kedvezőtlen szociális kondíciók tartós fennállására, hatására utal. A problematikus (idő előtti, illetve kis súllyal történő) szülések a későbbiekben az érintett gyermekek iskolai tevékenységének eredményességét is hátrányosan befolyásolják. A leghátrányosabb csoportokban nagyobb a tartósan fogyatékos (elsősorban értelmi fogyatékos) gyermekek aránya is.

A gyermekek nevelkedési körülményei általában rendezettek. Annak ellenére, hogy a gyermekek mintegy 25%-a házasságon kívüli kapcsolatból származik, túlnyomó többségük mindkét, vagy legalábbis egyik szülője mellett, vagyis családi körülmények között nevelkedik. Előzetes feltételezésünkkel ellentétben nem lehet arról beszélni, hogy a gyermekek nagyobb mértékben kerültek volna állami gondozásba vagy örökbeadó szülőkhöz — arányuk az országos átlagnak felel meg — és elenyészőnek mondható az apasági perek száma is. Az azonban megállapítható, hogy a gyermekre nézve hátrányos helyzetek (pl. az édesapa hiánya, az otthonról való elkerülés) az első születési sorszámú gyermekeket valamivel nagyobb mértékben sújtja. Ez részben abból következik, hogy 10 év után az anyák mintegy 28%-ánál megszűnt a kapcsolat az első gyermek apjával.

A gyermekek első három évüket döntő mértékben az anya mellett töltötték/töltik, a bölcsődék igénybevétele az országos arálynak megfelelő mértékű. Óvodai nevelésben azonban relatíve sokkal kevesebben részesülnek, mint az kívánatos lenne. Különösen jellemző ez az alacsonyan iskolázott, többgyermekes, nem dolgozó anyák gyermekeire, akik esetében az anyák úgy érzik: "úgyis otthon vannak", s ezért nem tartják fontosnak a gyermek óvodába járatását. Ennek hiánya a gyermekek iskolai teljesítményében is megmutatkozik.

Főképpen a szülők társadalmi háttérével függ össze, hogy a fiatal anyák iskolás gyermekei között rendkívül magas az egyszer vagy többször osztályt ismétlők, illetve elégséges/éltelen bizonyítvánnyal értékelték aránya. Különösen azért gondoljuk ezt magasnak, mert a vizsgálat időpontjában a legidősebb gyermekek is még csak alsó tagozatosak voltak. Bár e korai tanulmányi eredményekből nem lehet végleges következtetéseket levonni, az első iskolaévekben történő lemaradás elég aggasztónak tűnik, azt vetítve előre, hogy e gyermekek — anyáik mintájára — idő előtt válnak túlkorosakká, s hagyják abba a tanulást.

Biztató, hogy az anyák — saját rossz tapasztalataikon okulva — szinte teljesen egységesen úgy nyilatkoztak: nagyon is szükségesnek tartják azt, hogy gyermekeiket, ha eljön az ideje, felvilágosítsák a szexuális életről és a védekezés módszereiről. Többségük ezt a szülők, főképpen az anya feladatának tekinti. Meg kell jegyezni: e tekintetben saját, serdülőkori magatartásuk mára teljesen azonossá vált a női népesség védekezési magatartásával mind a védekezés rendszerességét, mind pedig az alkalmazott módszereket illetően.

Az anyák szubjektív helyzetmegítélését vizsgálva általánosan jellemző, hogy serdülőkorban anyává válásukat nem érzik sem rendkívülinek, sem különösebben hátrányosnak. Visszaemlékezve, az első kisbaba ellátásával, gondozásával kapcsolatos tennivalók nem tűntek számukra különösebben nehéznek (ez alól talán csak a beteg kisgyermek ápolása jelentett kivételt), és a háztartási tennivalókba is viszonylag könnyen beletanultak. Ehhez az is hozzájárult, hogy az első időkben sokan együttéltek a szülőkkel, akik — még ha korábban haragudtak, veszekedtek is a váratlan terhesség miatt — zömmel meghékéltek, és a fiatal család segítségére voltak.

Tíz évvel ezelőtt azt tapasztaltuk, hogy a serdülőkorú anyák a szülés után főképpen anyagi- és lakásproblémáik megoldatlansága miatt aggodalmaskodtak. Akkor magunk is arra gondoltunk: életkoruk, társadalmi tapasztalataik hiánya miatt nem voltak képesek átlátni a korai gyermekszülés hátrányait, következményeit. Most, 10 év után azonban úgy tűnik: kérdeztjeink már akkor is "realisták voltak": A fiatalkori gyermekszülés legnagyobb hátrányát most is a nehéz anyagi- és lakáskörülményekben, esetleg az "elmaradt fiatalságban", az elmaradt szórakozásban, a gyermekekkel való túl nagy lekötöttségben látják.

Az általános jellegzetességek mellett azt is sikerült kimutatni, hogy az első gyermekszülés idején fennálló családi állapot hosszú távon, és eltérő módon határozta meg a fiatal anyák életútját. Ezt a hatást azonban nem lehet közvetlen módon és kizárólagosan csak az akkori családi állapotnak tulajdonítani. A tíz évvel korábbi, első gyermekszüléskor fennálló családi

állapot kemény társadalmi tényezők, sajátosságok függvénye volt, amelyek hatása tartósan fennmaradt. Ez elég lényeges különbségekhez vezetett.

A tíz év előtt már házas, és azóta is első házasságukban élő csoportnak sikerült leginkább egy szerény, de minden szempontból kiegyensúlyozott, konszolidált életmódot kialakítania. Ehhez hozzájárult a házasfelek valamivel magasabb iskolázottsága, a családi háttér, a cigány származásúak alacsony aránya. Körükben jellemzőek a Magyarországon jónak, elfogadhatónak nevezhető lakásviszonyok és a gyermekek megfelelő nevelkedési körülményei.

Családi állapot szempontjából nagyon hasonló ehhez az a csoport, amely ugyancsak házasság formájában őrizte meg kapcsolatát az első gyermek apjával. A különbség csupán annyi, hogy az első terhesség létrejöttékor még élettársi kapcsolatban éltek. Életük mégis jelentősen másképp alakult. Az élettársi kapcsolatból terhessé vált serdülők ugyanis társadalmilag jóval hátrányosabb rétegből származnak (iskolázatlanság, cigány származás, a munkavállalás mellőzése stb). Ezek a hátrányok nem szűntek meg a házasság megkötésével. Ez tűnik ki többek közt az érintettek rossz lakáskörülményeiből, a gyermekek nagyobb számából, s azok kevésbé színvonalas neveléséből is. Méginkább áll ez azokra, akik első gyermekük apjával családi együttélésüket azóta is élettársi formában tartják fenn. E körben még nagyobb az igen iskolázatlanok, az életük folyamán soha nem dolgozók, a tíz év alatt sokgyermekes anyává váltak száma, és karakterisztikusan jelenik meg a züllött életmód, valamint az állami gondozásba került gyermek is.

Az 1993-ban megtaláltaknál csak viszonylag kisszámú csoportot képeznek azok, akik tíz évvel korábban egyedülálló hajadonként születték első gyermeküket, s azóta sem kötöttek házasságot²¹. Közülük sokan vándoroltak el városokba, főképp Budapestre. Jellemző rájuk, hogy az elmúlt tíz év folyamán többször is létesítettek élettársi kapcsolatot. Sokan laknak még most is szüleikkel együtt. Gyermekeiknek — lehetőségeikhez képest — jó nevelést igyekeznek ugyan biztosítani, de közöttük vannak legtöbben — értelemszerűen — tartásdíjra jogosult, illetve az anyától külön élő gyermekek is.

Matematikai-statisztikai elemzésekkel sikerült kimutatni, hogy az életutakat formáló objektív tényezők milyen eltérő irányú és intenzitású hatásai vezettek az egymástól olykor nagyon jelentősen eltérő típusok kialakulásához.

²¹Feltehető, hogy a meg nem találtaknál ezek aránya nagyobb lehet.

A tipikus életutak és az egyéni sorsok, történések természetesen nem mindig simulnak egymásra. Ez is oka annak, hogy már jóval nehezebb általános érvényű megállapításokra jutni akkor, ha a fiatal anya újabb házasságot kötött, vagy ha — legalábbis egyelőre — elvált vagy özvegy maradt. Ilyenkor értelemszerűen felszaporodnak bizonyos problémák (pl. a lakáshelyzet megoldása, a gyermek elhelyezése stb). Ezért is jellemző, hogy eseménydúsabb családiállapot-életút mellett gyakoribb az a válasz: "a problémák azóta sem rendeződtek igazán".

És mindegyik "tipikus életúton" belül vannak, akiknél a nehéz objektív körülményeket súlyos egyéni problémák kísérik. Ilyen probléma például, hogy a szülők nem békültek meg, s így véglegesen elmaradt a szülői segítség, a rossz párválasztás, a kényszerű házasságkötés, a férj/partner alkoholizálása, agresszivitása, vagy éppen az a tény, hogy a gyermek meglete akadályozza, hogy a fiatal anya végleges, megbízható társra találjon. Az ilyen körülmények olykor közvetlenül, olykor közvetve függenek össze az érintett anyák fiatalkori gyermekszülésével. De nemcsak avval. Bizonyos jelenségek — mint amilyen pl. a munkakerülés, agresszivitás, alkohol — mint a problémák, konfliktusok "megoldásának" eszköze, az adott társadalmi rétegre is talán az átlagosnál nagyobb mértékben jellemzőek.

Ugyanakkor általánosnak mondható, hogy a fiatal anyák tíz év után (is) lényegesen elégedetlenebbek anyagi körülményeikkel és "saját életükkel", mint azt más vizsgálatokban, hasonló korú fiatal szülőket kérdezve tapasztaljuk. Az iskolai osztályozás analógiájára értékelve ezt a két szférát, közepes, vagy annál gyengébb átlag-osztályzatokat kaptunk. Ha "újrakezdének életüket", a többség valamivel későbbre, 18—20 éves korára tenné első gyermekszülését, a három- vagy többgyermekesek pedig kevesebb gyermekre vállalkoznának. Valahol ott lebeg tehát előttük egy elmulasztott ideálkép: a nagykorúság elérése utáni családalapítás, majd két, legfeljebb három gyermek. Hogy az iskolázás, a szakmaszerzés, és nem utolsósorban a szexuális kultúra hiányában társadalmi esélyeik ekkor is korlátok közé szorulnának, azt többségük valószínűleg még most, 10 évvel a végzetes lépés után sem érzékeli.

Az elmondottak ismeretében fel kell tenni a kérdést, hogy mi a teendő a serdülőkori terhességek befolyásolását illetően, hogy egyáltalán kell-e, lehet-e, szükséges-e társadalmi szinten beavatkozni, és ha igen, milyen irányban és formában. A másik, nem kevésbé fontos kérdés, hogy milyen társadalmi segítségre lenne szükség az ily módon, vagyis az anya biológiailag, pszichikusan még nem kialakult életkorában létrejött családok számára, s

korrigálhatók-e valamilyen mértékben azok a hátrányok, amelyek az e családokban növekvő gyermekeket érhetik.

Ami az első kérdést illeti, ha a kérdést nemzetközi vonatkozásban tesszük fel, azt tapasztaljuk, hogy az országok többségében a szakemberek és a kormányzati szervek erőfeszítéseket tettek és tesznek a serdülőkori szülések visszaszorítása érdekében. A kérdés megközelítésének két sarkalatos pontja van. Egyfelől külföldön a szakemberek azt az általános véleményt képviselik, hogy a serdülőkori terhességek bekövetkezése szempontjából másodlagos annak a jelentősége, hogy a serdülő hány éves korban kezd szexuális életet élni, meghatározó szerepe a védekezési magatartásnak van. Más szóval, a rizikófaktort nem a túl fiatalon megkezdett szexuális élet jelenti, hanem a serdülőnek a szexuális kapcsolat során tanúsított, átgondolt vagy meggondolatlan magatartása, a fogamzásgátló eszközök alkalmazásának elutasítása vagy a nem megfelelően hatékony módszerek alkalmazása jelenti.

A nemzetközi szakirodalom és gyakorlat a másik kulcskérdésnek a kívánt/nem kívánt terhességek problematikáját tekinti. Nem kívánt terhességek csoportjába a terhességmegszakításokat és a házasságon kívüli szüléseket sorolja, míg a házasságból történő szüléseket — ha fenntartásokkal is — de kívánt terhességnek fogadja el. Az alapvető célt a nem kívánt terhességek csoportján belül a házasságon kívüli szülések visszaszorításában jelöli meg, míg a terhességmegszakítások kérdésének megítélésében megoszlának a vélemények. A szakemberek közül többen — mint nem kívánt terhességet — a művi abortuszok csökkentését is igen fontos feladatnak tartják, míg mások elhanyagolhatónak ítélik a terhességmegszakítás egészségügyi és pszichés következményeit, s ezért nem tartják indokoltnak ezen a területen a társadalmi beavatkozást.

Magyarországon a serdülőkori terhességek témaköre és a beavatkozás, a visszaszorítás kérdése bizonyos mértékig más megközelítést igényel. Már az első adatfelvétel eredményei is jól mutatták, hogy a 18 éven aluli terhesek mind társadalmi-demográfiai hátterük, mind a teherbeesés motiváltságát illetően igen heterogén populációt jelentenek, következésképp a kérdés demográfiai kezelése is differenciált szemléletet és módszereket tesz szükségessé. Mindenképpen másképpen kell megítélni annak a fiatal anyának a magatartását és helyzetét — még ha kiskorú is —, aki viszonylag hosszabb partnerkapcsolat után és házasságkötéssel rendezett körülmények között hozta világra gyermekét, mint azokét, akiknél a terhesség bekövetkezésében és kimenetelében véletlen külső körülmények vagy egyéni felelőtlenség játszották a meghatározó szerepet. S itt rögtön felmerül a kívánt/nem kívánt terhességek

problematikája, a házasságon kívüli szüléseknek a nemzetközi tapasztalatoktól eltérő motivált-sága. A magyarországi serdülők házasságon kívüli szüléseinek számottevő része ugyanis élettársi kapcsolatból, tudatosan vállalt, kívánt terhességből származott, s így hazai viszonylatban a terhesség besorolása kívánt/nem kívánt kategóriákba a serdülő családi állapota és a terhesség kimenetele alapján korántsem egyértelmű. Magyarországon nem kívánt fiatalkori terhességnek tekinthető a művi abortusszal végződő terhességek egésze és a házasságon kívüli terhességek egy része, döntően azok a terhességek, amelyek sem nem házasságból, sem nem élettársi kapcsolatból származtak. Ezzel szemben kívánt terhességnek kell elfogadnunk a házastársi, illetve élettársi viszonyból származó terhességeket, még akkor is, ha valószínűsíthetően ezek egy része nem a szó igazi értelmében kívánt vagy tervezett, de a gyermek megszületésével, a körülmények rendeződésével azzá vált.

A kívánt/nem kívánt terhességek helyes megkülönböztetése nemcsak elméleti szempontból, hanem a kérdés gyakorlati kezelése szempontjából is alapvető fontosságú. Míg ugyanis a nem kívánt terhességek esetében a teherbeesések megelőzése, elkerülése egyaránt érdeke az egyénnek és a társadalomnak, és így vélhető, hogy a társadalmi erőfeszítések az érintett fiataloknál nagyobb visszhangra és együttműködésre találnak, a kívántnak nevezhető terhességek esetében alapvetően más a helyzet. Lehet ugyan társadalmi szinten, szociális és egészségügyi okokra, az anya pszichológiai és biológiai éretlenségére hivatkozva károsnak és megelőzendőnek tartani a serdülőkori gyermekvállalást, de mégis tudomásul kell venni, hogy mind a házasságban, mind az élettársi kapcsolatban élő serdülőknél egy tudatosan választott életformáról van szó, amelyre a fiatal pár a számukra elfogadható és követendő normák, hagyományok révén határozta el magát, amelyet a környezet is elfogad, sőt megerősít. Ezekben az esetekben megkérdőjelezhető, hogy egyáltalán lehet-e, szabad-e erkölcsi vagy jogi eszközökkel beavatkozni e sajátos szubpopuláció magánszférájába, s ugyanakkor kétséges, hogy bármilyen beavatkozás a kívánt eredménnyel járna-e. A házasságból vagy élettársi kapcsolatból gyermeket vállaló serdülők megítélésének és kezelésének legfontosabb jellemzője a társadalmi tolerancia kell, hogy legyen, annak tudomásulvétele, hogy léteznek a társadalomban olyan rétegek, amelyeknél a korai házasságkötés vagy az ezzel egyenértékűnek tekintett élettársi kapcsolat és gyermekvállalás természetes életvezetésnek számít.

A jelenség összetett voltából következően a serdülőkori terhességek társadalmi kezelését, egyes esetekben a beavatkozást érintő ajánlások, a kitűzhető feladatok is csak differenciált módon határozhatók meg.

Az ún. nem kívánt serdülőkori terhességek visszaszorításának legfőbb eszköze értelemszerűen a fiatalok szexuális felvilágosítása, a védekezési módszerek megtanítása lehet. Ebben mind az iskolai nevelésnek, mind a szülői háznak nagy a felelőssége. Anélkül, hogy ennek részleteivel foglalkoznánk — ez túlmegy jelenlegi kutatásunk keretein — annyit feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a fiatal életkorban megkezdett szexuális élet általános, mondhatni világméretű tendencia. A helyzetet reálisan felmérve, hazánkban is számolni kell a serdülőkori szexuális élet létevel, sőt terjedésével. Éppen ezért igen fontos lenne, hogy a társadalom megpróbálja a szexualitással általában, és ezen belül a tizenévesek nemi életével kapcsolatos kérdéseket őszintebben, nyíltabban kezelni. A tapasztalatok alapján a témának tabuként kezelése egyáltalán nem eredményezi a szexuális élet kezdetének kitolódását, a tizenévesek szexuális aktivitásának csökkenését, ugyanakkor féltő, hogy a társadalmi nyitottság és tolerancia hiánya a serdülőkori szexualitás káros következményeinek halmozódásával jár. A fiatalok a tudatlanság, a titkolódzás, a szégyenérzet miatt könnyebben sodródnak labilis, bizonytalan kapcsolatokba, az esetleg bekövetkezett terhességet nem merik szüleikkel tudatni, vagy az orvost felkeresni, s így pszichikusan is, egészségügyi szempontból is egyre több veszélynek lesznek kitéve, ami további életútjukat, társadalmi beilleszkedésüket hosszú időre, vagy véglegesen meghatározhatja. Kívánatos lenne tehát, hogy a társadalom általánosságban is nyíltabban kezelje ezt a kérdést. Igaz, ettől az nem várható, hogy a fiatalok későbbi életkorban kezdenek szexuális életet élni, de várható és feltételezhető, hogy meggondoltabban és felkészültebben teszik azt, ami végső soron a nem kívánt fiatalkori terhességek csökkenését, visszaszorítását eredményezheti.

A házasságban vagy élettársi kapcsolatban élő fiatalkorú anyák esetében az egészségügyi ellátás, mint társadalmi beavatkozás szinte egyetlen lehetséges formája, meghatározó jelentőségű lehet. Figyelembe véve ugyanis azt, hogy a fiatalkori gyermekvállalás egy sajátos életformát tükröző magatartásra vezethető vissza, reálisan nem képzelhető el, hogy társadalmi ráhatás, nevelés, beavatkozás hatására magatartásuk, illetve az azt kialakító kulturális-szociális tényezők rövid távon megváltozzanak. A fiatalkorú anyákkal kapcsolatban a követendő társadalmi magatartás a tolerancia, e réteg "másságának" tudomásulvétele és az egészségügyi segítségnyújtás lehet. Megteremtteni a feltételeit annak, hogy ezek a fiatal anyák

a legkisebb kockázattal hozzák világra gyermeküket, és hogy a gyermekek hátrányos helyzete legalább biológiai, egészségügyi szempontból a lehető minimumra csökkenjen. A fiatalkorú anyák szülési szövődményeinek gyakori előfordulását, a koraszülések nagyon magas arányát, valamint a terhességük alatt fokozott gondozásban részesültek alacsony számát tekintve e téren még sok tennivaló lenne, és a terhesgondozási ellátás javulása (vagyis az anya fiatal életkorával összefüggő, speciális problémák fokozott figyelembevétele) rövid távon is számottevő eredménnyel járhat.

Áttérve a korai családalapítás problémáira, számolni kell azzal, hogy — ha a korai házasságok aránya az utóbbi években észrevehető módon le is csökkent — továbbra is találni fogunk, nem is kis számban, olyan fiatal párokat, akik akár házasság megkötése mellett, akár annak mellőzésével, élettársi kapcsolatban, de az együttélés és családalapítás mellett döntenek. Mint kutatásunk alátámasztja, a népesség egy elég számottevő részében intenzíven élnek a korai házasságot (vagy éppen házasságkötés nélküli együttélést) elfogadó, azzal egyetértő hagyományok. Ez nem is nevezhető Magyarországon új jelenségnek. Kétségtelen, hogy a házasságkötés életkora adminisztratív eszközökkel is késleltethető. Jó példa erre, hogy az 1987-ben életbelépő családjogi törvény hatására — amely 16, illetve 18 évre emelte fel a házasságkötés engedélyezésének korhatárát — ugrásszerűen lecsökkent a 17 éves kor előtt házasságot kötött nők aránya. Szokásokat, hagyományokat azonban nehéz adminisztratív eszközökkel megváltoztatni. Az intézkedéseknek pedig akár díszfunkcionális mellékhatásai is lehetnek. S minthogy az igen fiatal kori házasságkötések legfőbb indítéka többnyire a nő terhessége, a házasság elhalasztásának kényszere növelheti a házasságon kívül született gyermekek számát, a terhességmegszakítások gyakoriságát, illetve a házasságkötés nélküli együttéléseket. (A statisztikai adatok szerint a művi abortuszok, valamint a házasságon kívüli szülések száma valóban emelkedett valamelyest a legfiatalabb női korosztályban az elmúlt években; az élettársi kapcsolatok számának növekedéséről csak feltételezéseink vannak.) Ezért is kell hangsúlyozni, hogy a törvényes megkötöttségek csak akkor lehetnek hatékonyak, ha azok bevezetésével együtt erőfeszítések történnek a házasságról és a családról alkotott szemlélet, felelősség növelése érdekében.

A családi életre felkészítés iránti igények az elmúlt években egyre intenzívebben mutatkoznak meg mind a közvélemény egésze, mind pedig a szülők részéről — ezt közvélemény-kutatásaink már hosszabb ideje jelzik. Elismerésre méltó kezdeményezések is vannak e téren — ilyen például az általános iskola VII. osztályában a Technika-tantárgy keretében

bevezetett, kísérleti "Háztartási ismeretek"-tankönyv. Ez az iskolai tantárgy alkalmas arra, hogy az általános iskola befejezéséig a gyermekekben kialakuljon egyfajta affinitás az iránt, hogy a családi élet fenntartása, a család összetartása rendkívül sokoldalú, szerteágazó tevékenységtípusokat igénybe vevő feladat, amely felelősséget, de speciális ismereteket is kíván. A serdülőkorban szülő és családot alapító nők azonban gyakran el sem jutnak az ilyenfajta ismereteket nyújtó VII.—VIII. osztályig, másrészt túlságosan gyorsan, egycsapásra, jóformán még gyermekfejjel kerülnek szembe azzal, hogy mindezen tennivalókat önállóan kell (kellene) megoldaniok. Igaz, kutatásunk azt mutatja, sokan számíthatnak a segítő családi háttérre. Joggal lehet azonban tartani attól, hogy ez nem mindig megfelelő színvonalú.

A magunk részéről szükségesnek tartanánk, hogy a terhesség, gyermekszülés miatt iskolából kimaradt lányok ne essenek ki még egy rövid időre sem a társadalom gondoskodásából. Az iskola hirtelen félbeszakítása és a gyermek megszületése közötti időszak mind pszichikusan, mind egzisztenciálisan igen kritikus periódus, és a szülők nagy része is éppen ekkor a "legellenségesebb", mivel többnyire ők maguk is csak ekkor, váratlanul, kész tényként értesülnek leányuk terhességéről. Meg kellene találni azt a gondozási formát, ahová akár már az iskola "beajánlja", "tovább küldi" a terhes serdülőt, s ahol a megszokott terhesgondozáson túlmenően bizonyos életvezetési tanácsokat is adnának a leendő fiatal anyák számára. Ilyen tanács lehet az, hogy miként rendezhető a szülőkkel való viszonya, milyen lehetőségei vannak az anyának, ha partnerkapcsolata nem megbízható, s hogyan készüljön fel lelkiileg és gyakorlatilag a kisbaba fogadására.

Alapvető kérdés, hogy a "serdülőkorú anya-gondozás" kiterjedjen arra is: az anya kapjon ösztönzést legalább az általános iskola befejezésére, s ha lehet, szakma tanulására. Ez elég nehéz kérdés, mert mint láttuk, sokan nem kizárólag az anyává válás miatt hagyták félbe az iskolát. Mégis meg kellene találni annak a módját, hogy az iskola befejezésére gyors lehetőséget és motiváltságot kapjanak, még az első gyermekkel töltött gondozási szabadság éveiben; ez egyrészt jövőjük, munkavállalási lehetőségeik szempontjából fontos, másrészt minél több idő telik el az iskola megszakítása és a tanulás esetleges újrakezdése között, annál nehezebb elhatározásra jutniok. Nagyon valószínű, hogy az iskola félbehagyását a későbbiekben — és talán mindvégig — kudarcként élik meg az anyák, s ez családi életükre, a gyermeknevelésre is kedvezőtlenül hat. Kutatásunk is jól mutatta, hogy a több osztályt végzett anyák gyermekei maguk is eredményesebben teljesítenek az iskolában.

Szükség lenne arra is, hogy a családlátogatást végző védőnők, szociális munkások oktatásának, felkészítésének tematikája kibővüljön olyan speciális ismeretekkel, amelyek az igen fiatal korban létrejött családok sajátos problémáit tartalmazzák. Ennek az ismeretanyag-nak abból kell kiindulnia, hogy a társadalom perifériáján elfoglalt hely újratermelődése nem kizárólag szociális okokból következik be; ahhoz olyan demográfiai természetű okok is hozzájárulnak, amelyeket generációs hagyományok erősítenek. Ennek hatását nem lehet segélyezéssel, az ún. szociális hálóval kivédeni vagy csökkenteni. Jóllehet, ez is igen fontos a családok megsegítése szempontjából, nem biztosít kilépést a marginális helyzethől. Igaz, hosszabb távon azt mindenekelőtt az iskolázás (pl. a 16 éves korig kötelező iskola) és a következetes egészségügyi, szexuális nevelés segítheti elő. De rövid távon olyan életvezetési tanácsok is nagy segítséget jelentenek, amelyek azt sugallják a fiatal családok számára: helyzetükön önerőből is javíthatnak.

Tapasztalatunk szerint a serdülő anyáknak az átlagosnál nehezebb ellátni bizonyos feladatokat, így pl. a beteg kisgyermek ápolását, a pénz beosztását, s más, olyan feladatokat, amelyek megoldásában korábban semmiféle tapasztalatuk nem lehetett. Mint arra kutatásunkban felfigyelhettünk, elég sok fiatal anya érzekelte az első időben a környezet, a hivatalos helyek, intézmények lenéző, megkülönböztető magatartását is. Feltételeztük azonban, hogy ez jórészt abból fakadhat: a serdülőkorú gyermeklányoknak nincs jártasságuk, tapasztalatuk a hivatalos ügyintézésben, nincsenek tisztában azzal, hogy ilyen jellegű problémáikkal hová, hogyan fordulhatnak. A családot ismerő, rendszeresen látogató szakember tudhat segítséget nyújtani abban is, hogy a konkrét problémákkal kapcsolatban — esetleg saját ajánlásával kísérve — megfelelő helyre irányítsa a fiatal anyákat, szülőket. (Pl. Családsegítő szolgálat-hoz, fogyatékos gyermekkel való bánásmód megtanulása terén, a férj-élettárs alkoholizmusá-val kapcsolatos problémák kezelése terén, az apa nélkül nevelkedő, vagy pedig több apától származó gyermekek együttes nevelése terén felmerülő problémák megoldásánál, jogi, szociális ügyek intézésében stb.)

Nem kizárólag fiatal szülőkre, hanem egy adott rétegre, a sokgyermekes családokra jellemző a gyermekek óvodába járatásának elhanyagolása vagy teljes mellőzése. Akár erélyesebben is rá kellene vezetni a szülőket arra, hogy az óvoda nélkül nevelkedő gyermekek hátránnyal indulnak az iskolába, idő előtt lemaradnak, s hátrányaikat egyre nehezebb lesz leküzdeni. Hasonlóképpen idejekorán ösztönzést kell kapniok arra is, hogy az iskolai tanulásban lemaradt (már az alsó tagozatban egy vagy több alkalommal osztályt ismétlő)

gyermekükre idejekorán felfigyeljenek, nem elégedve meg azzal, hogy "én sem voltam jobb", és e gyermekeket mielőbb a pedagógusok figyelmébe kellene ajánlani.

A válási okok vizsgálatánál fel kellett figyelni arra, hogy — bár serdülőkori terhességekről beszélve értelemszerűen mindig a nőkről van szó — az esetek túlnyomó többségében a férfiak, a partnerek (főképp az élettársak) is igen fiatalok, egy kisebb részük maga is "tinédzser" fiú volt az első gyermek születésekor. Számunkra úgy tűnt, a nők esetében az anyaság, a gyermekről való gondoskodás kötelezettsége révén a serdülő anyák gyorsan "felőtté válnak". Valószínűleg igaz lehet azonban, hogy a fiúk, a férfiak apaságra, családalapításra való felkészítése sokkal elhanyagoltabb terület. A nagyon korán apává vált, sokszor még a katonaság előtt álló fiúk egy része súlyos szerepzavarba kerül, amiből alkoholizálással, agresszióval, új partner keresésével, a lakóhelyükről való elköltözéssel ("eltűnéssel") igyekeznek szabadulni. Ezt sokszor a környezet vélekedése is elősegíti; a fiúk, a férfiak erkölcsi magatartásával kapcsolatban a közvélemény általában megengedőbb. A probléma mégis felveti azt, hogy a szexuális nevelést, a családi életre nevelést, a családi élet és a gyermek iránti felelősség kialakítását — legalábbis ebben az igen fiatal életkorban — speciális, nemekre szabott tematikával kellene kibővíteni.

Kicsit hasonló ehhez a szülők felelősségének és ismereteinek kérdése is. Igaz, esetünkben a fiatal anyák maguk is szükségesnek látják azt, hogy gyermekeiket megfelelő időben felvilágosítsák, tanácsokkal lássák el. Saját szüleik esetében — és tapasztalati adatok alapján — mégis úgy találjuk, hogy a szülők sok esetben elhárítják maguktól a problémát, s nem kívánnak tudomást venni arról, hogy a serdülőkor nemcsak a fizikai és pszichológiai változások kora, de a nemi érés időszaka is. Ez részben arra vezethető vissza, hogy sok szülőben ma még a probléma morális megközelítése dominál, és sokszor ők maguk sem rendelkeznek azokkal az ismeretekkel, amelyek birtokában a korai szexuális élet káros következményeiről időben és őszintén beszéljenek gyermekeikkel. Még inkább erkölcsi gátak keletkeznek a szülők és gyermekeik között, amikor a serdülők már szexuális kapcsolathoz kerültek valakivel, pedig ekkor különösen igényelnék mind a pszichológiai, mind az egészségügyi felvilágosítást. Kritikus esetekben — pl. a Nevelési Tanácsadás vagy más intézményes keretek révén — segítséghez, tanácshoz juthatnak a szülők, de preventív módon, szélesebb körű ismeretterjesztés, tanácsadás révén nincs mód ismereteket szerezni arról, hogy miként lehet és kell a serdülőkori szexualitás problémáit kezelni. Talán még ennél is kevesebb a szülők gyakorlata abban, hogy miként viszonyuljanak leányuk — kivált pedig

fiúk — esetében ahhoz, ha a terhesség már bekövetkezett. Viszonylag kevesebb a probléma akkor, ha a fiatalok egybekelése a szülők számára természetes, magától értetődő, elfogadott dolog. Kutatásunk során szomorú példái vannak azonban annak is, hogy évekig eltartott, amíg a szülők megbékéltek, nem fogadták be a fiatalokat, vagy éppen ellenkezőleg, a fiatal anya negatív érzelmei ellenére kikényszerítették az együttélést, a házasságot. Javasolható lenne ezért, hogy a szülői magatartás kérdése — mind a gyermekek felvilágosítása, mind pedig a "nagyszülővé válás" témakörében — kapjon nagyobb teret a tömegkommunikációban, az ismeretterjesztés népszerű formáiban, valamint a családi tanácsadó szolgáltatások programjaiban.

Végül szeretnénk felhívni a figyelmet azokra a problémákra, amelyek a serdülőkorban szült nők házassághól, illetve élettársi kapcsolathól történő szüléseivel függenek össze, valamint azzal, hogy a későbbiekben miként, milyen családi állapot megteremtésével kívánják alakítani életüket. Mint azt megállapítottuk, általánosan jellemző, hogy olyan társadalmi rétegről van szó, amelyben élettársi kapcsolat létesítése elfogadottabb, s ez nem kizárólag a cigány származású nőkre jellemző. Mégis azt tapasztaljuk, hogy az első gyermek megszületése utáni rövidebb-hosszabb időszakban kétfajta életvezetési stílus valósul meg körükben. Főképp a cigány etnikumhoz tartozó anyák körében — de ott is csak egy szűk rétegben — jellemző az élettársi kapcsolatok tartós fennmaradása. Tapasztalatunk szerint ezekben az esetekben az élettársi kapcsolat minden szempontból "házasságként" működik, fennállása semmiképpen sem magyarázható a "modernnek tűnő életforma", a "divat" követésével. Úgy gondoljuk, a szociálpolitikának, a családpolitikának nagy toleranciával kell kezelnie e családok problémáit.

Az első fzhben serdülőkorban, élettársi kapcsolathól gyermeket szült nők többségére azonban nem ez jellemző. Kapcsolatukat élettársukkal igyekeznek házassággal legalizálni; ha ez nem sikerül, akkor pedig előbb-utóbb új kapcsolatot találnak és férjhez mennek. Ez minden szempontból szerencsés megoldás; kutatásunk is alátámasztja, hogy a törvényes házasság az anya egzisztenciája, a gyermekek nevelkedése szempontjából is jobb feltételeket biztosít. Ennek az életvezetési tervnek a támogatását kiemelten fontosnak tartanánk. Ezt a különböző családi tanácsadó szolgáltatások is javasolhatják a fiatal anyák számára, de szükség lenne arra is, hogy maga a népesedéspolitika, családpolitika alkalmazzon olyan megoldási formákat, eszközöket, amelyek prioritást nyújtanak a törvényes házasság számára. Ez azért is indokolt, mert mint fentebb említettük, a házasságkötési korhatár felemelésének "mellékha-

tásaként" már ma is vannak jelei annak, hogy emelkedik a házasságon kívül született gyermekek száma. Ez nemcsak jelentős szociális terhet jelent, hanem a gyermekek nevelkedésének biztonságát is veszélyezteti. Mind a személyes tanácsadásnak, mind a népesedéspolitika, a családpolitika által nyújtott prioritásoknak szerepe lehet abban, hogy a korán szülővé vált fiatalok laza formában történő együttélésüket "átmenetinek" tekintsék, és minél nagyobb számban tartsák családalapításuk egyik legfontosabb elemének a kapcsolat mielőbbi legalizálását.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a serdülőkori terhességek problematikája iránt — kiegészülve az igen fiatal korban történő családalapítás és gyermekvállalás kérdésével — az utóbbi években hazánkban is megélnéknélő érdeklődés mutatkozik. A szakemberek, sőt a kormány részéről is megnyilvánuló figyelem garanciát jelenthet arra nézve, hogy lépések történjenek mind a fiatalok szexuális ismereteinek, fogamzásgátlási kultúrájának javítására, mind pedig a fiatal korban létrejött családok toleráns, segítőkész társadalmi támogatására. A probléma komplexitásából eredően ez érinti a népesedéspolitika, a családpolitika, a szociális gondoskodás, az oktatásügy és az egészségügyi ellátás területét, s így eredmények elérése is csak az említett területek összehangolt tevékenysége révén képzelhető el. Kutatásunk — a maga szerény eszközeivel — e feladat megoldásához kívánt hozzájárulni.

MELLÉKLET

Az elemzésben alkalmazott változók megnevezése:

TIPUS	a családi állás célváltozója
1. TIPUS	az anya házas családi állapotban szülte első gyermekét, a házasság 10 év után is fennállt
2. TIPUS	az anya élettársi kapcsolatban szülte első gyermekét, élettársával házasságot kötöttek, a házasság 10 év után is fennállt
3. TIPUS	az anya élettársi kapcsolatban szülte első gyermekét, e gyermek apjával az élettársi kapcsolat 10 év után is fennállt
4. TIPUS	az anya házas családi állapotú, férje nem az első gyermek apja (újránházasság, vagy első házasságát nem a gyermek apjával kötötte)
5. TIPUS	elváltak, özvegyek
6. TIPUS	az anya első gyermekének apjával soha nem tartott fenn családi életközösséget; 10 év után is egydülálló hajadon
KOR	az anya életkora
KORINT	az anya korcsoportja
VAROS	az anya városi lakos
KOZSEG	az anya községi lakos
HAZKOR	az első házasságkötés életkora
SZULHAZ	az első gyermek születése és az első házasságkötés között eltelt idő
CSALL83	családi állás az első gyermek születésekor (házas — élettársi kapcsolat — egyik sem)
CSALL93	családi állás 10 évvel az első gyermek születése után (házas — élettársi kapcsolat — egyik sem)
HAZKOT	házasságkötések száma
TARSKAP	élettársi kapcsolatok száma
DARAB	életben lévő gyermekek száma

ELVESZUL	élveszületések száma
MK1GY	az anya kora az első gyermek születésekor
MK2GY	az anya kora a második gyermek születésekor
MK3GY	az anya kora a harmadik gyermek születésekor
MK4GY	az anya kora a negyedik gyermek születésekor
MK5GY	az anya kora az ötödik gyermek születésekor
KORKUL12	az 1. és 2. gyermek korkülönbsége
KORKUL23	a 2. és 3. gyermek korkülönbsége
KORKUL34	a 3. és 4. gyermek korkülönbsége
KORKUL45	a 4. és 5. gyermek korkülönbsége
KORKUL56	az 5. és 6. gyermek korkülönbsége
GYSULY	a 2500 g-nál kevesebb súllyal született gyermekek száma
GYTERH	a 37. terhességi hét előtt született gyermekek száma
GYKULON	nem az anyával élő gyermekek száma
GYTARTAS	tartásdíjra jogosult gyermekek száma
GYFOGYAT	fogyatékos gyermekek száma
GYOVODA	óvodába nem járt gyermekek száma
GYEVISM	iskolai évismétlő gyermekek száma
GYJEGY	elégséges, elégtelen év végi átlagosztályzattal értékelt gyermekek száma
ISK	az anya iskolai végzettsége (8 osztálynál kevesebb — 8 osztály — 8 osztálynál több)
ISK0	az anya 8-nál kevesebb osztályt végzett
ISK1	az anya 8 osztályt végzett
ISK2	az anya 8-nál több osztályt végzett

AKT	az anya gazdasági aktivitása (dolgozik — gyesen, gyeden van — munkanélküli — háztartásbeli vagy egyéb inaktív, eltartott)
AKT1	az anya jelenleg dolgozik
AKT2	az anya jelenleg gyesen/gyeden van
AKT3	az anya jelenleg munkanélküli
AKT4	az anya jelenleg háztartásbeli, vagy egyéb inaktív, eltartott
AKTVOLT	az anya élete folyamán dolgozott-e (igen, most munkanélküli — igen, most htb. vagy egyéb inaktív, eltartott — nem, soha nem dolgozott)
AKTVOLT1	élete folyamán dolgozott, jelenleg munkanélküli
AKTVOLT2	élete folyamán dolgozott, jelenleg htb., vagy egyéb inaktív, eltartott
AKTKEZD	első munkábaállítás életkora
AKTKEZD0	13 éves korában már dolgozott
AKTKEZD1	14—17 éves korában kezdett dolgozni
AKTKEZD2	18 éves korában kezdett dolgozni
AKTKEZD3	élete folyamán soha nem dolgozott
FOGL	az anya jelenlegi foglalkozása (nincs — segédmunkás — betanított munkás — szakmunkás — szellemi vagy önálló)
FOGL0	nincs foglalkozása
FOGL1	segédmunkás
FOGL2	betanított munkás
FOGL3	szakmunkás
FOGL4	szellemi foglalkozású, vagy önálló
ISKAPA	a kérdezett nő apjának iskolai végzettsége (ismeretlen — 8-nál kevesebb osztályt végzett — 8 osztályt végzett — 8-nál több osztályt végzett)
ISKAPA1	a kérdezett nő apja 8-nál kevesebb osztályt végzett

ISKAPA2	a kérdezett nő apja 8 osztályt végzett
ISKAPA3	a kérdezett nő apja 8-nál több osztályt végzett
ISKANYA	a kérdezett nő anyjának iskolai végzettsége (ismeretlen — 8-nál kevesebb osztályt végzett — 8 osztályt végzett — 8-nál több osztályt végzett)
ISKANYA1	a kérdezett nő anyja 8-nál kevesebb osztályt végzett
ISKANYA2	a kérdezett nő anyja 8 osztályt végzett
ISKANYA3	a kérdezett nő anyja 8-nál több osztályt végzett
KORTARS	a férj, élettárs életkora
ISKTARS	férj, élettárs iskolai végzettsége (8 osztálynál kevesebb — 8 osztály — 8-nál több osztály)
AKTTARS	a férj, élettárs gazdasági aktivitása (dolgozik — munkanélküli — egyéb)
AKTTARS0	a férj, élettárs dolgozik
AKTTARS2	a férj, élettárs munkanélküli
AKTTARS3	a férj, élettárs inaktív vagy egyéb
FOGLTRS	a férj, élettárs foglalkozása (önálló, szabadfoglalkozású — segédmunkás — betanított munkás — szakmunkás — szellemi foglalkozású)
FOGLTRS0	a férj, élettárs önálló, szabadfoglalkozású
FOGLTRS1	a férj, élettárs segédmunkás
FOGLTRS2	a férj, élettárs betanított munkás
FOGLTRS3	a férj, élettárs szakmunkás
FOGLTRS4	a férj, élettárs szellemi foglalkozású
CIGANY	a kérdezett nő cigány-e (igen — nem — nem megállapítható)
CIGANY0	a kérdezett nő cigány származású (nem — igen)
CIGANY1	a kérdezett nő nem cigány származású (nem — igen)

LAKTUL	a lakás tulajdoni jellege (tulajdonos — főbérlet — tulajdonos vagy főbérlet családtagja — egyéb)
LAKJUT	az önálló lakáshoz jutás ideje (1983 előtt — 1983-ban — 1987–89 között — 1990 és után)
LAKTER	az egy főre jutó lakóterület (négyzetméter) (3 vagy kevesebb — 4–6 — 6–12 — 12–18 — 24 m ² felett)
LAKELL	színes tv és gépkocsi van-e (mindkettő van — csak gépkocsi van — csak színes tv van — egyik sincs)
LAKELL1	van színes tv és gépkocsi
LAKELL2	színes tv nincs, gépkocsi van
LAKELL3	színes tv van, gépkocsi nincs
LAKELL4	színes tv és gépkocsi nincs
LAKMIN	a lakásviszonyok megtétele (az adatfelvételt készítő védőnők megállapítása alapján) (ápolat, gondoztat — használt, de rendes — elhanyagolat, piszkos — feltűnően elhanyagolat)
LAKKOMF	a lakás komfortfokozata (komfort nélküli — félkomfortos — komfortos — összkomfortos)
SZULLAK	az önálló lakáshoz jutás és az első gyermekszülés között eltelt idő (évek)
LAKGYER	az önálló lakáshoz jutás és a gyermekszülés között eltelt idő, csoportosítva (volt lakása az első szülés előtt — a szülés évében lett — két évvel a szülés után lett — három vagy több évvel az első szülés után lett)
SZULO83	első gyermekszülés idején saját szüleivel lakott-e (nem — igen)
MSZULO83	első gyermekszülés idején társa szüleivel lakott-e (nem — igen)
STESTV83	első gyermekszülés idején saját testvéreivel lakott-e (nem — igen)
MTESTV83	első gyermekszülés idején társa testvéreivel lakott-e (nem — igen)
SZULO93	jelenleg saját szüleivel lakik-e (nem — igen)
MSZULO93	jelenleg társa szüleivel lakik-e (nem — igen)
HAZTTAG	a háztartásban élő személyek száma

CSALMIN	a család megítélése (az adatfelvételt készítő védőnők megállapítása alapján) (igen rendes — átlagos, normális — züllött életmód — nem megállapítható)
CSALMIN1	a család igen rendes (nem — igen)
CSALMIN2	a család átlagos, normális (nem — igen)
CSALMIN3	a család züllött (nem — igen)
KULSZOBA	volt-e különszobájuk az első gyermekszülés idején (nem — igen)
TERHI	az első terhesség észrevételének ideje (terhességi hetek)
TERHII	a második terhesség észrevételének ideje (terhességi hetek)
AKARTAI	akarta-e a második terhességet (akarta — nem akarta — későn vette észre)
VEDELEM	védekezett-e teherbeesés ellen (rendszeresen -- rendszertelenül -- nem)
SOSTARS	első szülés után férje/társa segített-e (nem — igen)
SOSSZULO	első szülés után saját szülő segített-e (nem -- igen)
SOSMSZULO	első szülés után társa szülője segített-e (nem — igen)
TERHIIR	első terhességnél saját szülők véleménye mi volt? (örültek — tudomásul vették — haragudtak)
PROBREND	első gyermek után problémák (nagyjából rendeződtek -- nagyrészt még fennállnak — nem voltak problémák)
HELYZET	anyagi helyzet megítélése (osztályozás; 1 = nagyon rossz 5 = nagyon jó)
ELET	elégedettség életével (osztályozás; 1 = nagyon elégedetlen, 5 = nagyon elégedett)

Az 1983-ban serdülő korban szült anyák családiállapot — életút szerinti típus-csoportjai

Korrelációs együtthatók

1. típus: az első gyermekszülés idején házas családi állapotúak voltak, házasságuk 10 év után fennállt

Változók	Korrelációs együtthatók
----------	-------------------------

	0,2-nél erősebb korreláció:
CSALL82	- 0,6989
SZULHAZ	0,4833
GYTARTAS	- 0,3931
TARSKAP	- 0,3708
HAZKOT	- 0,3682
CIGANY0	- 0,3207
CIGANY1	0,3125
SOSTARS	0,3025
HAZKOT	- 0,2994
ISK0	- 0,2991
ISK	0,2859
MK1GY	0,2793
CSALMIN	- 0,2678
CIGANY	0,2612
SZULLAK	0,2547
KULSZOBA	0,2540
ISKTARS	0,2540
LAKKOMF	0,2457
VEDELEM	- 0,2421
KOR	0,2349
LAKJUT	- 0,2315
KORINT	0,2311
LAKTER	0,2288
LAKTUL	- 0,2269
ELET	0,2235
LAKELL	- 0,2221
GYKULON	- 0,2216
LAKELL4	- 0,2205
HELYZET	0,2198
AKTTARS0	0,2189
AKTTARS	- 0,2188
FOGLTRS1	- 0,2187
MK3GY	0,2126
FOGLTRS	0,2114
LAKGYER	- 0,2104
CSALMIN1	0,2071
LAKMIN	- 0,2063

Változók	Korrelációs együtthatók
	0,2-nél gyengébb korreláció:
KORTARS	0,1993
FOGLTRS3	0,1874
FOGL	0,1862
AKTVOLT	- 0,1854
LAKELL	0,1796
AKTTARS	- 0,1773
ISKANYA1	- 0,1747
AKTVOLT1	0,1732
ISKANYA2	0,1730
TERHHIR	- 0,1720
TERHI	- 0,1666
GYJEGY	- 0,1665
PROBREND	0,1639
AKT4	- 0,1604
SSZULO83	- 0,1595
AKARTAI	- 0,1586
FOGL0	- 0,1575
MK2GY	0,1551
AKT	- 0,1505
ISKAPA	0,1444
ISK2	0,1441
GYSULY	- 0,1435
ISKANYA	0,1416
CSALMIN3	- 0,1393
ELVESZUL	- 0,1368
ISK1	0,1320
SOSMSZULO	0,1301
DARAB	- 0,1289
AKTKEZD	- 0,1278
AKTKEZD1	0,1259
AKTKEZD3	- 0,1250
ISKAPA	- 0,1227
AKT1	0,1214
TERHII	- 0,1187
GYEVISM	- 0,1154
SOSSZULO	- 0,1091
FOGL2	0,1074
GYOVODA	- 0,1058
SSZULO	- 0,1013
STESTV	- 0,0986
MSZULO83	0,0971
ISKAPA3	0,0928
AKTTARS3	- 0,0926
ISKAPA2	0,0858
GYTERH	- 0,0857

2. típus: az első gyermekszülés idején élettársi kapcsolatban éltek, később házasságot kötöttek, a házasság 10 év után fennállt

Változók	Korrelációs együtthatók
	0,2-nél erősebb korreláció:
CSALL83	0,4466
SZULHAZ	0,4248
CIGANY0	0,3596
CIGANY1	- 0,3318
CIGANY	- 0,3087
ISK0	0,2893
ISK	- 0,2821
HAZKOR	0,2807
MK1GY	- 0,2765
DARAB	0,2495
MK3GY	- 0,2461
ELVESZUL	0,2439
MK2GY	- 0,2414
AKTKEZD	0,2385
ISKTARS	- 0,2373
FOGLTRS1	0,2372
AKTVOLT	0,2222
KORINT	- 0,2193
KOR	- 0,2187
FOGL	- 0,2120
LAKELL4	0,2085
CSALMIN3	0,2084
HAZTTAG	0,2056
AKTKEZD3	0,2038
ISKANYA1	0,2009

Változók	Korrelációs együtthatók
	0,2-gyengébb korreláció:
AKT4	0,1954
FOGL0	0,1954
AKT	0,1906
GYTARTAS	- 0,1897
AKTKEZDI	- 0,1897
FOGLTRS	- 0,1892
AKTTARS0	- 0,1873
LAKELL	0,1825
AKTTARS	0,1809
FOGLTRS3	0,1785
ISKANYA	- 0,1777
AKTVOLT1	- 0,1774
GYJEGY	0,1674
AKTTARS2	0,1661
LAKKMF	- 0,1608
ISKAPA1	0,1586
AKT1	- 0,1577
ISKAPA	- 0,1566
HAZKOT	- 0,1508
HELYZET	- 0,1493
ISKANYA2	- 0,1488
ISK2	- 0,1483
ISKAPA3	- 0,1398
GYSULY	0,1365
LAKELL1	- 0,1351
KORKUL12	- 0,1342
GYOVODA	0,1322
TERHII	0,1311
SZULLAK	- 0,1224
GYEVISM	0,1217
ISK1	- 0,1207
LAKGYER	0,1206
TARSKAP	- 0,1161
AKTKEZD	0,1153
FOGL3	- 0,1076
MSZULO83	0,1059
LAKJUT	0,1023
KORTARS	- 0,1021
ELET	- 0,0998
FOGL2	- 0,0989
ISKANYA3	- 0,0981
LAKELL3	- 0,0979
TERHI	0,0970
SOSMSZULO	0,0970
MTESTV	0,0949
LAKMIN	0,0944
LAKTER	- 0,0908
FOGL4	- 0,0843

3. típus: az első gyermekszülés idején élettársi kapcsolatban éltek, az élettársi kapcsolatot 10 év után is fenntartották

Változók	Korrelációs együtthatók
	0,2 -nél erősebb korreláció:
CSALL93	0,4159
CSALMIN3	0,2084
	0,2-nél gyengébb korreláció:
TARSKAP	0,1976
ISK0	0,1765
LAKMIN	0,1745
CSALL83	0,1687
ISKTARS	- 0,1642
AKTVOLT	0,1636
ISK	- 0,1577
AKTKEZD	0,1556
GYJEGY	0,1530
CIGANY0	0,1517
HELYZET	- 0,1496
VEDELEM	0,1477
LAKTER	- 0,1438
CIGANY	- 0,1405
AKT4	0,1316
CSALMIN	0,1313
CIGANY1	- 0,1278
FOGL0	0,1275
LAKKOMP	- 0,1269
GYOVODA	0,1261
AKT	0,1227
FOGL	- 0,1212
GYSULY	0,1195
FOGLTRS	- 0,1166
GYTERH	0,1153
AKTKEZD	0,1062
AKARTAI	0,1048
ISKANYA2	- 0,1047
ISKANYA1	0,1046
GYEVISM	0,1034
AKTTARS	0,1026
ISKANYA	- 0,1024
ISKAPA	- 0,0999
AKTTARS0	- 0,0973
HAZTTAG	0,0970
LAKELL	0,0962
ISK1	- 0,0917
DARAB	0,0906
ELVESZUL	0,0903
AKT1	- 0,0883

4. típus: az anya házas családi állapotú, férje nem az első gyermekének apja (újránházásodott, vagy első házasságát nem az első gyermek apjával kötötte)

Változók	Korrelációs együtthatók
	0,2-nél erősebb korreláció:
CSALL93	0,6153
GYTARTAS	0,2915
SOSTARS	- 0,2475
SZULHAZ	- 0,2123
HAZKOR	0,2079
	0,2-nél gyengébb korreláció:
CSALL83	0,1784
SOSMSZUL	- 0,1713
PROBREND	- 0,1666
SOSSZULO	0,1586
GYKULON	0,1535
KORKUL12	0,1489
SSZULO83	0,1463
MSZULO	- 0,1427
KORTARS	- 0,1360
MK3GY	0,1341
TARSKAP	0,1264
MK2GY	0,1181
TERIIHIR	0,1089
SZULLAK	- 0,1057
LAKJUT	0,1029
LAKTUL	0,1011
STESTV	0,1002
AKT2	0,0842

5. típus: elváltak, özvegyek

Változók	Korrelációs együtthatók
	0,2-nél erősebb korreláció:
CSALL83	0,7115
GYTARTAS	0,2964
	0,2-nél gyengébb korreláció:
TARSKAP	0,1917
HAZTTAG	- 0,1645
LAKTUL	0,1450
DARAB	- 0,1318
ELVESZUL	- 0,1310
AKTKEZD	- 0,1192
AKT1	0,1173
AKT	- 0,1019
CIGANY	0,0994
CIGANY0	- 0,0983
AKTKEZD0	0,0938
AKTKEZD3	- 0,0931
SSZULO	0,0924
ISKAPA	0,0890

6. típus: egyedülálló hajadonok

Változók	Korrelációs együtthatók
	0,2-nél erősebb korreláció:
CSALL93	- 0,5073
TARSKAP	0,3892
GYTARTAS	0,3288
CSALL83	0,3196
KULSZOBA	- 0,2772
SOSTARS	- 0,2256
GYKULON	0,2072
SSZULO	0,2036
	0,2-nél gyengébb korreláció:
ISKO	0,1863
CSALMIN	0,1847
VEDELEM	0,1795
AKARTAI	0,1726
GYJEGY	- 0,1681
LAKTUL	0,1650
LAKTER	- 0,1570
LAKMIN	0,1446
SZULLAK	- 0,1410
CIGANYO	0,1390
ELET	- 0,1376
CIGANYI	0,1323
LAKELL	0,1313
SSZULO	0,1305
LAKJUT	0,1288
LAKKOMP	- 0,1267
TERHI	0,1197
MSZULO	- 0,1190
MKJGY	- 0,1190
LAKELL	0,1161
LAKELL	- 0,1161
CIGANY	- 0,1159
CSALMIN1	- 0,1158
LAKELL2	- 0,1130
KOR	- 0,1095
ISKTARS	- 0,1083
CSALMIN3	0,1073
SOSMSZUL	- 0,1012
TERHHIR	0,0994
ISKI	- 0,0946
AKTTARS	0,0924
AKTTARS0	- 0,0909
KORINT	- 0,0907
SOSSZULO	0,0901
ISKANYAI	0,0998
FOGL	- 0,0970
HELYZET	- 0,0842
ISKAPA	- 0,0842
ISKANYA	- 0,0837

A regresszió-analízisben szereplő faktorok és a faktorokat alkotó változók

1. faktor: KOR (Életkor, korcsoport, lakóhely)
KOR, KORINT, LAKHELY
2. faktor: GYERM (Gyermekszám, termékenység, védekezés)
DARAB, ELVESZUL, MK1GY, MK2GY, MK3GY, KORKUL12,
GYSULY, GYTERH, TERHI, TERIII, AKARTAI, VEDELEM
3. faktor: CSALL (Családi állapot, élettársi kapcsolatok)
CSALL83, CSALL93, HAZKOR, HAZKOT, SZULHAZ, TARSKAP
4. faktor: EDUC
ISK, ISK0, ISK1, ISK2
5. faktor: JOB (Gazdasági aktivitás, foglalkozás)
AKTVOLT, AKTVOLT1, AKTKEZD, AKTKEZD0, AKTKEZD1,
AKTKEZD2, AKTKEZD3, AKT, AKT1, AKT2, AKT4, FOGL, FOGL0,
FOGL2, FOGL3, FOGL4
6. faktor: HATTER (Családi háttér, származás)
ISKAPA1, ISKAPA2, ISKAPA3, ISKANYA1, ISKANYA2, ISKANYA3,
CIGANY0, CIGANY
7. faktor: TARS (Férj, élettárs kora, iskolai végzettsége, gazdasági aktivitása)
KORTARS, ISKTARS, AKTTARS0, AKTTARS2, AKTTARS3, FOGLTRS,
FOGLTRS1, FOGLTRS3
8. faktor: GYNEV (Gyermeknevelés)
GYKULON, GYTARTAS, GYOVODA, GYEVISM, GYJEGY
9. faktor: ELETMOD (Életmód, életkörülmények)
SZULLAK, LAKGYER, SSZULO83, MSZULO83, STESTV83, MTESTV83,
KULSZOBA, LAKTUL, LAKJUT, LAKTER, LAKELI, LAKELI,
LAKELL3, HAZTTAG, LAKMIN, LAKKOMF, CSALMIN, CSALMINI,
CSALMIN3, TERHHI, PROBREND, SOSTARS, SOSSZULO,
SOSMSZULO, HELYZET, ELET

JEGYZETEK

1. Összefoglaló tanulmányunk II. és III. fejezetének első közlése folyóiratokban történt. (Vö.:
S. Molnár Edit: A serdülőkorban szült nők családiállapot-változása, 1983—1993. Statisztikai Szemle, 1994. július; Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit: A serdülőkori szülések néhány egészségügyi vonatkozása. Demográfia, 1994. 2. sz.)
2. Elemzéseink országos adatokkal történő egybevetéséhez az alábbi forrásokat használtuk fel:
 - Demográfiai Évkönyv, 1983.
 - Demográfiai Évkönyv, 1993.
 - 1990. évi Népszámlálás 3. Összefoglaló adatok, KSH, 1992.
 - 1990. évi Népszámlálás 26. A lakások adatai, KSH, 1993.
 - Családi költségvetés 1992. második félév, KSH, 1994.
 - Munkaerő-felmérés, 1992. (Adattár) KSH, 1993.
 - A népesség egészségi állapota. (Az 1986. évi lakossági felvétel eredményei.) KSH, 1989.
 - Termékenységi különbségek, családtervezési szokások, születésszabályozási magatartások, 1966—1986. KSH, 1989.
 - Tizenhárom évvel a házasságkötés után. KSH, 1988.
 - A Művelődési Minisztérium Közoktatási intézményekre vonatkozó adatai. (Kézirat)
3. Az adatfelvétel, valamint a matematikai elemzések dokumentációja az érdeklődők számára hozzáférhető a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben és az adatfelvételt szervező Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI) adattárában.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982-1985).
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet távlati tevékenységének irányelvei (1982-1990).
2. Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. A népességelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségéről.
6. A területi népességprognózisok előkészítése.
7. A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. Vélemények és előftételek az öregségről.
9. Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872-1873).
10. A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. Társadalmpolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. Születési súly és születési hossz standard az 1973-78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. Fiatalkori terhesek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Területi népességelőreszámítás 1981-2001.
16. Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981-2001 (Előzetes változat).
17. Társadalmi-demográfiai prognózisok.
A Népességtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17-18.
18. A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. A népesség területi elhelyezkedése és mozgása.
Pécs, 1984. április 25-26.
26. A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880-2050.
27. A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális-tudati tényezők.
A KSH Népességtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12-13.
30. Népesedés és foglalkoztatás.

1987.

31. A népesedéspolitikai; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet nemzetközi szemináriuma Budapest, 1986. október 14-15.
32. Serdülőkorú terhességek társadalmi-demográfiai vonatkozása.
33. Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.

1988.

34. Az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1987. január 28.
35. A családok és háztartások előreszámítása, 1986-2021.

1989.

36. A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.

1990.

37. Népesedési viták Magyarországon, 1960-1986. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos vitatülése Budapest, 1988. június 2.
38. Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről - 1989.

1991.

39. Abortuszkérdés Magyarországon - 1991.
40. Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
41. Sokgyermekes családok.

1992.

42. A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
43. A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
44. Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.

45. Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.

46. Élettársi kapcsolatok Magyarországon.

1993.

47. Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)

48. Iskolázottságunk alakulása a népszámlálási adatok tükrében.

49. Nemzetközi vándorlás — Magyarország.

1994.

50. Miért költöztek az emberek Pásztóra 1989—91-ben?

51. A szülők és gyermekeik iskolázottsága.

52. Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban.